

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

HARMINCÖTÖDIK ÉVFOLYAM

III—IV. FÜZET

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1925

TARTALOM

TANULMÁNYOK ÉS ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Horváth János</i> : Herczeg Ferenc	153
<i>Mitrovics Gyula</i> : Arany János esztétikája. II., bef. közl.	171
<i>Békei Jolán</i> : A francia hatás Kisfaludy Sándor költészetében II., bef. közl.	184
<i>Császár Elemér</i> : A magyar hún-mondák kérdésének mai állása	197

ADATTÁR.

Adalékok Herczeg Ferenc életéhez és munkásságához	226
I. Herczeg Ferenc életrajza	226
II. Herczeg művei és ismertetéseik	227
III. Herczeg művei idegen nyelveken	230
IV. Tanulmányok, cikkek Herczeg Ferencről	233
Kuruc Vay Ádámné, br. Zay Anna imádságos könyve. <i>Ferenczi Zoltán</i>	234
Petőfi és Gvadányi. <i>Baros Gyula</i>	238
Kódexeink legendái és a Catalogus Sanctorum. <i>Timár Kálmán</i>	241
Balassa Istenes énekeinek függelékében közölt két ének szerzője. <i>Harsányi István</i>	248
A «Halni mégyek» kezdetű ének igazi szerzője. <i>U. az</i>	249
Csokonai Georgicon-fordítása. <i>Gulyás József</i>	251
Jókai két levele Toldy Ferenchez. <i>Hellebrant Árpád</i>	257
Verseghy mint dal- és zeneszerző. <i>Major Ervin</i>	258

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Kristóf György : Az erdélyi magyar irodalom multja és jövője. <i>Papp Ferenc</i>	267
Hóman Bálint : A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. <i>Puis Dezső</i>	268
Schöppflin Aladár : Írók, könyvek, emlékek. <i>Hajdu Zoltán</i>	273
Verő György : A Népszínház Budapest színi életében. <i>Galamb Sándor</i>	275
Alszeghy Zsolt : Vázlatok. <i>Hartmann János</i>	280
Benedek Marcell : A modern magyar irodalom. <i>Gálos Rezső</i>	282
Nagyszalontai gyűjtés. Szerk. Szendrey Zsigmond. <i>Berze Nagy János</i>	284
Arany János összes munkái. <i>K. K. J.</i>	286
Arany János összes kisebb költeményei. Kiadja: Voinovich Géza. <i>U. az</i>	287
Harsányi István : Szíveit Garzson élete és munkái. <i>S. K.</i>	288

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1925-ik évről. <i>Goriupp Alisz</i>	289
A szerkesztőhöz beküldött könyvek	302
Hibaigazítások	304

A szerkesztésért felelős :

CSÁSZÁR ELEMÉR (BUDAPEST, I., PAULER-Ú. 4.)

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI
CSÁSZÁR ELEMÉR

HARMINCÖTÖDIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA
1925

Pallas részvénytársaság nyomdája, Budapest V., Honvéd-utca 10
Felelős vezető: Tiringér Károly műszaki igazgató.

TARTALOM.

TANULMÁNYOK, ÉRTEKEZÉSEK.

	Lap
<i>Badics Ferenc</i> : Adalékok «Bánk bán» történelmi forrásaihoz és magyarázatához.....	1
<i>Békei Jolán</i> : A francia hatás Kisfaludy Sándor lírai költészetében. 70,	184
<i>Császár Elemér</i> : A magyar hún-mondák kérdésének mai állása.....	197
<i>Horváth János</i> : Herczeg Ferenc.....	154
<i>Mitrovics Gyula</i> : Arany János esztétikája.....	56, 171
<i>Papp Ferenc</i> : Gyulai Pál lírai költészetének fejlődése 1858-tól 1909-ig.	23

ADATTÁR.

Volt-e Apolloniusznak s Markalfnak régibb feldolgozása, ill. kiadása az ismerteknél. <i>Gulyás József</i>	127
Arany egyik szerepéről. <i>Gulyás József</i>	126
Balassa Istenes énekeinek függelékében közölt két ének szerzője. <i>Harsányi István</i>	248
Adalékok Benkő Ferenc életéhez. <i>Szilády Zoltán</i>	128
Csokonai Georgicon-fordítása. <i>Gulyás József</i>	251
Csokonai színdarabjainak előadása. <i>Gulyás József</i>	121
A Debreceni grammatika szerzői. <i>Harsányi István</i>	123
A «Halni mégyek...» kezdetű ének igazi szerzője. <i>Harsányi István</i> ..	249
Adalékok Herczeg Ferenc életéhez és munkásságához.....	226
I. Herczeg Ferenc életrajza.....	226
II. Herczeg művei és ismertetéseik.....	227
III. Herczeg művei idegen nyelveken.....	230
IV. Tanulmányok, cikkek Herczeg Ferencről.....	233
Jókaihoz írt levelek. Közli: <i>Baros Gyula</i>	93
Jókai két levele Toldy Ferenchez. <i>Hellebrant Árpád</i>	257
Három levél Kazinczytól, egy Kazinczyhoz. Közli: <i>Harsányi István</i> ...	108
Kisfaludy Károly levele Markovics Mihályhoz. <i>Verő Leó</i>	130
Kódexeink legendái és a Catalogus Sanctorum. <i>Timár Kálmán</i>	241
Madách-ereklyék. <i>Tolnai Vilmos</i>	84
Petőfi és Gvadányi. <i>Baros Gyula</i>	238
Révai Miklós leveles-ládájából. Közli: <i>Hellebrant Árpád</i>	98
Kuruc Vay Ádámné, Gr. Zay Anna imádságos könyve. <i>Ferenczi Zoltán</i>	234
Verseghy mint dal- és zeneszerző. <i>Major Ervin</i>	268
Verseghy Ferenc néhány ismeretlen költeménye. <i>Horváth Konstantin</i>	115
Verseghy utolsó versének forrása. <i>Timár Kálmán</i>	114
Ismeretlen virágének a XVII. századból. <i>Harsányi István</i>	92
Vörösmarty Görgy-verse. <i>Tolnai Vilmos</i>	90
Adat Zrínyi a költő halálához. <i>Gulyás József</i>	131

KÖNYVISMERTETÉSEK.

	Lap
Ady-Múzeum. I. k. <i>Kocsis Lénárd</i>	136
Alszegehy Zsolt: Vázlatok. <i>Hartmann János</i>	280
Arany János összes kisebb költeményei. Kiadja: Voinovich Géza. <i>K. K. J.</i>	287
Arany János összes munkái. <i>K. K. J.</i>	286
Benedek Marcell: A modern magyar irodalom. <i>Gálos Rezső</i>	282
Borbély István: A magyar irodalom története 1825 ig <i>Gálos Rezső</i> ..	141
Dalmady Győző költeményei. <i>K. K. J.</i>	143
Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon. <i>Hankiss János</i>	138
Harsányi István: Szinyei Gerzson élete és munkái. <i>S. K.</i>	288
Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. <i>Pais Dezső</i>	268
Kristóf György: Az erdélyi magyar irodalom multja és jövője. <i>Papp Ferenc</i>	267
Motz Atanáz: A német irodalom története. <i>Koszó János</i>	140
Nagyszalontai gyűjtés. Szerk.: Szendrey Zsigmond. <i>Berze Nagy János</i> ..	284
Papp Ferenc: Rákosi Jenő, a hírlapíró. <i>Kéký Lajos</i>	135
Schöpfung Aladár: Írók, könyvek, emlékek. <i>Hajdu Zoltán</i>	273
Verő György: A népszínház Budapest színi életében. <i>Galamb Sándor</i> ..	275
Zsigmond Ferenc: Jókai. <i>Papp Ferenc</i>	132

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1924-ik évről. <i>Hellebrant Árpád</i>	144
Az 1925-ik évről. <i>Goriupp Alisz</i>	289
A szerkesztőhöz beküldött könyvek	150, 302
Hibaigazítások	304

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Ábrányi Emil	48, 278	Benedek Mihály	121—123
Ábrányi Kornél	48, 278	Benkő Ferenc élete 128; — ismeretlen kéziratai	129
Acsády Ignác	8	Benkő József	253
Ady Endre 273, 274, 283, 284; — élete és munkái	136, 137	Beöthy Zsolt ... 1, 2, 134, 272, 273	
Ajtai Abód Mihály	128	Béranger	139
Ajtai D. Mihály	128	Bernát Gáspár	95
Amade hatása Kisfaludy Sándorra	142	Bernis	70, 192—194
Angyal Dávid	35, 70, 192	Bertin	70, 192—194
Anonymus 198, 208, 211, 214, 270, 271		Berzsenyi 110; — és Gyulai 42—43	
Ányos Pál versei	265	Bessenyei György ... 139, 142, 288	
Apácai Csere János	142, 288	Blaháné	277
<i>Apollonius</i>	126	Bleyer Jakab a hűn-mondáról ..	206
Áprily Lajos	280	Bodon Ábrahám <i>Georgicon</i> -ford. 254—256	
Aranka György	253, 257	Bolyai Farkas	253
Arany János 24, 54, 55, 89, 90, 274, 283, 285; — <i>Ars poetica</i> 56; — <i>Bánk</i> -tanulmánya 1; — <i>Bolond Istók</i> 183; — <i>Nagyidai cigányok</i> 183; — <i>Naiv eposzunk</i> 220; — <i>Sárkány</i> 56; — <i>Toldi</i> 204; — <i>Toldi estéje</i> 183; — <i>Vojtina levelei</i> 56; — esztétikája 56—69, 171—183; — lírája 39; — mint színész 127; — tanulmányai 56; — verselmélete 142; — kiadásai 286—288		Bonfini	4, 20, 21
Arany László	285—288	Bornemisza Péter .. 92, 93, 126, 127	
Babits Mihály	273, 283, 284	Boufflers	70, 192—195
Badics Ferenc	90	Brandes	280
Bajza József	59	Bródy Sándor, <i>Dada</i>	283
Balassa Bálint 267; — <i>Credulus</i> 125; — <i>Istenes énekei</i> 248, 249		Budai Ferenc, <i>Polg. Lex.</i> ... 7, 127	
Balog István, <i>Argir és Helena</i> 127		Byron	59
Baráth Ferenc	49	<i>Caroline Lichtfeld</i>	187
Bárd Miklós	283	Chaulieu 70, 195; — hatása Kisfaludy S.-ra	79—81
Bárttay Lászlóné	111, 113	Cornides-kódex	244—246
Bartók Lajos	39, 48	Csanády János	90
Batsányi János	110, 251	Császár Elemér 70, 72, 79, 115, 153, 184, 254, 259—264	
<i>Bécsi képes krónika</i> 9, 200, 211, 270, 271		Császár Ferenc	59, 182
		Csatai Zsófi	277
		Csepreghy Ferenc 279; — népszínművei	278
		Csire István, <i>Csurgó multjából</i> ..	125, 131
		Csokonai 182, 261; — <i>Georgicon</i> -ford. 251—256; — drámáinak előadása 123—126; — epikumai	252, 253
		Csukási József	135
		Dalmady Győző költeményei ..	143

	Lap		Lap
Deák Ferenc	23, 32, 33, 37	Halmy Gyula	263
<i>Debreceni gramm.</i> szerzői	121—123	<i>Halni megyek</i>	249, 250
Debreceni-kódex legendái	241—	Harmos Sándor	1—9
243, 245—246		Hatvány Lajos	137
Debreczeni Márton	267	Haydn	259
Dékány István	220, 221	Hebbel 141; — <i>Gyges</i>	1
Derék Antal	277	Hegedüs Sándor, id.	95, 96
D' Esclapone, Caroline	72, 81	Hegyi Aranka	277
Deshoulières, Mme 70, 195, 196; —		Heine 27, 34; — és Gyulai ..	31, 35
hatása Kisfaludy S.-ra 71—79, 194		Heinrich Gusztáv 273; — a hún-	
Dóczy Jenő	137	mondáról	206
Domonkos Lajos	121—123	Heltai Gáspár, <i>Krónika</i>	3—4
Döbrentei Gábor	267	Heltai Jenő	283
Dumas (id.) hatása Jókaira	134	Herczeg Ferenc 273, 280, 283;	
Dux Adolf	36	<i>Élet kapuja</i> 153, 165—170; —	
Endrődi Sándor	48	életrajza 226; — irod. mun-	
Eötvös Károly	43	kassága 153—170; — művei és	
Erdélyi János	27, 182, 273	ismertetéseik 227; — művei	
Érdy-kódex legendái	241, 243, 246	idegen nyelven	230
Evva Lajos	276, 277	Herder	141, 259
Faludi Ferenc <i>Remete</i> 263; —		Herolt János	242
versei	142	Hóman Bálint a XI. századi <i>Ges-</i>	
Fáy András hatása Jókaira	133	tárról 198, 263 — 273; — a	
Feleki Miklós	277	hún-mondáról	197—225
Fereneci Zoltán	125, 126, 251	Horatius és Gyulai	32
Fessler	4—6, 9, 14	Horvát István	12
Festetics György gróf	125	P. Horváth Ádám 249, 263; —	
Földessy Gyula	137	<i>Aeneis</i> -ford.	251
Földi János	121	Horváth János irod. tört. író 153, 273	
francia forradalom eszméi		Horváth János kanonok ...	116—121
Magyarországon	138	Húnfalvy Pál a hún-mondáról 203, 205	
Frölich Dávid, <i>Geographia</i>	127	hún-mondák, magyar	197—225
Gábor Ignác	142	Hunyadi Szabó Ferenc	121—123
Gál András	122	Imre Sándor	124
Gálos Rezső	181—183, 259, 263	Jámbor Pál	59
Gárdonyi Géza	273, 280	Jankovits Miklós	101
Gerecze Péter	249	Jókai 59, 138, 154, 155, 283; —	
Gesta Ung. (XI. század) 199, 208,		<i>Milton</i> 96; — élete és mun-	
209, 214—217, 223, 268—273		kái 132—135; — hozzáírt leve-	
Gombocz Zoltán a hún-mondá-		lek 93—97; — levelei Tol-	
ról 197, 206—209, 213—215, 225		dyhoz.	257
Görgey Artur	90, 91	Jordanes	209, 210, 212
Gvadányi József gr.	238—241	József kir. herceg	97
Gyergyai, <i>Argirus</i>	127	Kádár Endre	233
Gyöngyösi István 174; — <i>Murányi</i>		Kardos Albert	125
<i>Vénus</i>	252	Kardos László	137
Györi Mihály	259	Kassai Vidor	277
Gyulai 18, 62, 84, 88, 132, 134,		Katona István 4—6, 10, 14, 21, 142	
174, 178—181, 280, 283; — <i>Ka-</i>		Katona József, <i>Bánk</i> 142; —	
<i>tona és Bánkja</i> 1, 24; — <i>Vö-</i>		történeti forrásai	1—22
<i>rösmarty</i> 24; — lírája 1858—		Kazár Emil	273
1909-ig. 23—55; — Herczeg		Kazinczy	59, 121, 142, 251,
F.-ról 156; — és Rákosi J... 136		254, 288; — <i>Georgicon</i> -ford.	
		252—255; — levelei ...	103—113
		Kecskeméthy Aurél	32

	Lap
Kemény Zsigmond 24, 33, 43, 267, 280	
Kerekes Ferenc <i>Georgicon</i> -ford. 254	
Kézai Simon 7—9, 12, 198, 203, 209, 211, 213, 224, 225, 270—272	
Király György 203, 241	
Kis János 109	
Kisfaludy Károly 123; — levelei 130	
Kisfaludy Sándor lírájának francia forrásai 70—83; — <i>Francia fogóságom</i> 70, 71; — <i>Himfy</i> 70—83; — <i>Magyar Thalia</i> 70—83; — és Amade 142	
Kiss József 48, 49, 283	
Kocsi István 122, 123	
Komáromi Csipkés György 288	
Komjáti Benedek 101	
Konti József 277—279	
Koppány püspök 271	
Kornis Zsigmond 249	
Kossuth Lajos 33, 37	
Kovács József, Háló, <i>Aeneis</i> -ford. 251—253	
Kovács Lajos 33	
Kozma Andor 39, 280—283	
Kölessey 60, 110	
Kőrösi István 249	
Krause esztétikája 182	
Kresznerics Ferenc ism. versei 261	
Kriza János 50, 51	
krónikáink 268—273	
Kultár István 110, 117, 253	
Kunoss Endre 59	
Kúthy Lajos 133	
<i>Legenda aurea</i> 241—245	
Legendáink és a <i>Cat. Sanctorum</i> 241—248	
Lessing 141	
Lisznayai Kálmán 93, 94	
Lukácsy Sándor, <i>Székelty Katalin</i> 278	
Madách jegyzetei az <i>Ember tragédiájához</i> 84—90	
Madarász Flóris 115; — Herczegekről 157	
Máder Rezső 276	
magyar irod. tört. 141, 142	
Makay Emil 283	
Markovics Mihály 130	
Márkus, Mihály fia 271	
<i>Marseillaise</i> , magyarul 138	
Mártonfi József 106	
Mező István 259	
Mikes <i>Törökországi levelei</i> és a <i>Werther</i> 142	
Mikszáth 154, 155, 283; — <i>Jókaija</i> 132	

	Lap
Móricz Zsigmond 283, 284	
Morvay Győző 84	
Nagy János 98	
nagyszalontai népköltés 284—256	
Négyesy László 153	
Németh Gyula 207, 214	
Némethy Géza 254, 255	
Népszínház története 275—279	
népszínművek 278—279	
<i>Nibelungen-Lied</i> 203	
Ossian 185; — hatása Jókaira 134	
Palágyi Lajos 283	
Palágyi Menyhért 84, 85, 88	
Pálmay Ilka 277	
Pállya István 101; — drámái 123	
Papp Ferenc 153	
Parny 70, 195, 196; — hatása Kisfaludy S.-ra 189—192, 194	
Paulay Ede 277	
Pázmány Péter 142	
Péczeli Király Imre 248, 249	
Pekár Gyula 283	
Péterfy Jenő 280	
Petőfi 54, 63, 138, 139, 179, 182, 267, 268, 273, 274, 283; — <i>Hóhér kötele</i> 238—241; — és Gvadányi 238—241; — és Gyulai 30, 35; — Petőfiné 160	
Petrarca 74, 80, 81, 185, 186	
Petrus de Natalibus, <i>Cat. Sanctorum</i> 241—248	
Petz Gedeon a hún-mondáról 206	
Pór Antal 8	
Porzsolt Kálmán 276, 277	
Pray György 5, 9, 10, 14, 15	
Ráday Gedeon <i>Aeneis</i> -ford. 251, 252	
Radó Antal 255	
Rafael zeneszerző 259, 264	
Raith Tivadar 283	
Rájinis József <i>Georgicon</i> -ford. 253—256	
Rákosi Jenő 1, 2, 270, 276, 283; — <i>Titilla hadnagy</i> 278; — mint hírlapíró 135, 136	
Rákosi Viktor 273, 280	
Rátkai László népszínművei 278	
Reményik Sándor 280	
Rényi Rezső 73	
Révai Miklós ismeretlen verse 98; — levelei 99—108	
Reviczky Gyula lírája 48	
Richter, Ph. A. 108, 112, 113	
Riedl Frigyes 1, 39, 280; — Herczeg F.-ről 158; — a hún-mondáról 203	

	Lap		Lap
Roessler, <i>Rum. Studien</i> ...	201, 202	Tisza Kálmán	94, 95
Rousseau 70, 138; — <i>Nouvelle</i>		Toldi-monda	197
<i>Héloïse</i> 72, 81; — hatása Kis-		Toldy Ferenc 124, 125, 176, 243,	
faludy S.-ra... 184—189, 193, 195		251, 253; — levelei 94; — a	
		hún-mondáról	201, 203, 205
<i>Sacrifices de l'amour, Les</i> ...	187	Toldy István	278
Szajó Sándor	143, 280—282	Tolnai Vilmos	153
<i>Salamon és Markalf</i> ...	126	Tompa	174, 288
Salamon Ferenc	24	Tordai János	142
Sándor István	105	Tóth Béla	273
Schedius Lajos	100—102	Tóth Ede népszínművei	278
Schiller 182; — <i>Fiesco</i> 1; —			
<i>Tell</i> ...	1	Vachott Sándor	90
Sebestyén Gyula a hún-mondáról	205	Váczy János	121, 122
Shakespeare, <i>Hamlet</i> ...	1	Vadnay Károly	49
Solymosi Elek	277	Vajda János	27
Steffan zeneszerző	258—265	Vajda Péter hatása Jókaira	133, 134
B. Szabó Dávid, <i>Faraszi major-</i>		Vargha Damján	241—245
<i>ság</i> ...	252	Vargha Gyula	232
Szalay László	9	Vas Gereben hatása Jókaira	133
Szana Tamás	36	Vasáry Dániel	248, 249
Szász Andor	84, 85	Vay Ádámné imádságos könyve	234—238
Szász Károly	36, 62, 85		
Sz. chenyi István	32, 34	Veresmarti Mihály	142
Székely Sándor, Aranyos-rákosi	267	Vergilius <i>Georgicon</i> a 251—256;	
Szemere György	280	— magyar fordításai	251
Szemere Pál 108, 111—114; —		Verseggy ismeretlen költeményei	
Szemeréné	112—114	115—121; — mint dal- és zene-	
Szenci Molnár Albert	142	szerző 258—266; — utolsó	
Szigeti József	279	verse	114
Szigetvári Iván	238	Vidor Pál	276
Szigligeti Ede	96	Virág Benedek	101, 109, 142
Szikszay György	121—123	virágének, XVII. századi	92
Szilágy Áron	136, 242	Vischer F. Th. esztétikája	182
Szilágyi Gábor	122, 123	Viterbói Gotfrid	209
Szily Kálmán	121, 122	Voltaire 195; — <i>Henriade</i> 139;	
Szinyei Gerzson	283	— <i>Pucelle</i> 139; — fordításai	
Szoutagh Pál	95	119; — hatása Kisfaludy S.-ra	81—83
Taine	280	Vörösmarty 54; — <i>Csongor és</i>	
Tamási József	277	<i>Tünde</i> 127; — Görgey-verse	
Tasso magyarul	118	90; — hatása Jókaira 133; —	
Telekessy István	21, 22	és a <i>Magyar századok</i>	142
Teleki Domokos gr.	53		
Teleki Ferenc gr.	252	Wenzel Gusztáv, <i>Eszmetöredékek</i>	201
Teleki Sándor gr.	94	Werner Adolf	186, 187
Temesvári Pelbárt, <i>Pomnium</i>	242	Werner Gyula	283
Tertina Mihály	99	Wesselényi Miklós br.	267, 268
Thuróczi krónikája	3, 4, 9, 200		
Tihanyi Miklós	267	Young	185
Tinódi	267		
Tinódy Lajos	278, 279	Zichy István gr.	214
Tisza Domokos	63	Zoltvány Irén Herczegeiről	157
		Zrínyi a költő 142; — halála	181

HERCZEG FERENC.

A Nobel-alapítvány szabályzatai szerint az egyetemek irodalomtörténet- és esztétika-tanárainak, valamint az akadémiák nyelv- és széptudományi osztálybeli tagjainak joguk van jelöltet állítani az évenként kiadásra kerülő irodalmi Nobel-díjra. Négyesy László, Császár Elemér, Horváth János, Papp Ferenc és Tolnai Vilmos a f. év elején, e jelölési jogukkal élni kívánván, Herczeg Ferencnek *Az élet kapuja* c. nagyobb történeti elbeszélését ajánlották jutalomra, tekintettel az írónak korábbi kiváló alkotásaira is. Javaslataukat a M. Tud. Akadémia magáévá tette, lefordításáról gondoskodott, s a megkívánt mellékletekkel főszerelve, idejében eljuttatta Stockholmba, a Nobel-díj kiadásáról dönteni hivatott bizottsághoz.

Itt közöljük a javaslatnak azt a részét, mely Herczeg Ferenc írói pályáját ismerteti, és *Az élet kapuját* méltatja. Csak bizonyos formáságokat hagyunk el belőle, meg némely terjedelmesebb idézeteket. A javaslathoz függelékként csatolt életrajzi és különféle bibliografiai jegyzékeket Adat-tárunkban tesszük közvé.

I.

Herczeg Ferenc írói pályája az 1890-es évekkel kezdődik, s azóta mindmáig, tárgyban és műfajban változatos gazdagsággal folyik. E harmincöt év alatt a magyar olvasóközönséggel állandó érintkezésben volt, úgyhogy alig múlt év, melyben egy-egy újabb kötete ne látott volna napvilágot. Írt elbeszéléseket, regényeket és drámai műveket, s mindhárom műfajban e korszak legkiválóbbjának bizonyult. A magyar közönséget azonnal meghódította. A komoly kritika kezdetben, épen könnyű sikerei és hirtelen népszerűsége miatt, elsekélyesedéstől féltette, csakhamar azonban meggyőződött róla, hogy Herczeg Ferenc költészete az évek számával mélyül, izmosodik, s hogy egész nagy közönsége híven és örömet követi öt pályája fel-tünőbb magaslataira is.

E pályá első évtizedében csaknem kizárólag az egykorú magyar társadalomnak, főkép a Magyarországon ú. n. *gentry*-nek élete, eredeti, kedves vagy félszeg alakjai érdeklik Herczeget. Erényeivel és hibáival egyaránt rokonszenves neki e nagymúltú, de pusztulásán könnyelműen dolgozó társadalmi osztály, annak körében él maga is, jól ismeri, s bizonyos jobb tulajdonságokban — fölényes határozottság, előkelő könnyedség; az érzelgős-

ség és kicsinyesség teljes hiánya — egyezik is vele. Fiatal még, s jól érzi magát e körben, mely oly jó kedvvel és látszólag gondtalanul éli napjait.

A kép, melyet e társadalmi rétegről s alakjairól fest, hű és eleven. Bíráló álláspontot még most nem igen foglal el vele szemben, viszont említett rokonszenve sem csábítja arra, hogy a képet tetszetősebbé színezzé, hanem csupán a művészi érdeknek szolgál támpontjául. Némelyek szemére is vetették kezdetben, hogy csak bemutatja e társadalmi osztály hibáit (léhaságát, üres mulatozásait, felszínes élni tudását, ügyességét pozíciók megszerzésében, önző alkalmazkodó képességét, pusztán a látszat s a formák megóvására szorító erkölcsi érzékét), de nem ostromozza. Főképp a Katholikus Szemle bírálói hibáztatták e miatt.

A valóság az, hogy e bírálatok megállapították az ábrázolat rendkívüli hűségét és életszerűségét egy kezdő író legelső műveiben, de túlozták a célzattalan előadás erkölcsi jelentőségét. Valóban alig tekinthetők ez első művek egyébként, mint egy magára eszmélt, kiváló elbeszélő- és jellemzőtehetség gyakorlatainak s tanulmányainak, melyek neki élvezetet szereznek, olvasóit pedig — nagyrészt az ábrázolt társadalmi osztály tagjait — kedvesen szórakoztatják.

Közülök a *Gyurkovics-leányok* c. kis regény (1893) jutott méltán legnagyobb népszerűsége. Azt beszéli el benne «jókedvű, fiatalos, könnyedén megfigyelő humorral», mint adja férjhez egymásután hét eladó leányát az élet dolgaiban eszes és ügyes anyja. «Friss természetek, írja e leányoktól a Budapesti Szemle bírálója — egészséges, mulató leányok, kiket egészségük s a képzelet hiánya minden ballépésről megóv... Lánylétükre erősebb izmuk van, mint sok divatos regényhősnek s a fizikai egészség pirja pótolja bennök a költészetet.»¹

Írónk e korbéli alakjai és történetei többnyire ebben a légkörben mozognak. De e művében találta el legzserencésében a tárgyhoz illő művészi attitude-öt: a megértően mosolygó humorét. A *Gyurkovics-leányokat* a színpad számára is átdolgozta (1899), s ott éppoly nagy sikert aratott vele, mint előbb olvasói körében.

Kezdő műveinek modora még nem egészen az övé. Két nagy magyar elbeszélő járt már előtte (kisebbrendűekről nem szólva): Jókai és Mikszáth, kik más-más egyéni változatban ugyancsak a rokonszenvező humor szemüvegén szerették nézni, s meseszövvő képzeletük számára kiaknázni a magyar közép-nemesség élet-bányáját. Jókai még élt akkor, Mikszáth már rálépett egyéni kifejlődése útjára, s mindkettejük modora hagyományosan népszerű volt a magyar közönség előtt. Jókai-

¹ —h— jegyű bíráló: *Budapesti Szemle* 74. kötet (1893) 468. l.

hatások nyomai később is felbukkannak még írónk pályáján, különösen a képzelet olykori romantikusabb műveiben, de vele és Mikszáth-tal szemben a rokonmódor ellenére is már pályája kezdetén egyénileg különállónak bizonyul. Az ő rokonszenve tárgya iránt: nem másítja meg a valót; nem emeli fel sem a páthosz, sem a humor melegebb és ragyogóbb világába, mint Jókai; s nem telíti el oly impresszionista líraisággal (szkeptikus emberismeret, üde érzéki képzelet és bölcs humor e páratlan vegyületével) mint Mikszáth. Rokonszenve ellenére ő hidegebb, elfogulatlanabb tükrözője a valóságnak, mint amazok. Lehetőleg külön marad tárgyától, lírailag nem vegyül bele saját előadásába, s humora vagy iróniája is csak futólagos és sejtelemszerű. Bizonyos diszkrét tartózkodás mindvégig jellemzője maradt ábrázoló művészetének, de pályája kezdetén alighanem a francia «impassibilité» tana is hatott rá, sőt naturalistának vallotta magát, holott az sohasem volt. Ez irány materialista egyoldalúságaiba sohasem tévedt el, még kezdő író korában sem, s a valóság durvább, testileg vagy erkölcsileg csúnyább, alsóbbrendű elemeit, ha éppen útjába kerültek, az ízlés tartózkodásával érintette, s korántsem az elemző mohóságával ragadta meg.

E tartózkodó tárgvilagosság, mely minden lírai személyességet kerül, az első művek némi Jókai-szerű modora mellett is előtűnt már s hovatovább Herczeg Ferenc egyik legegységibb jellemvonásának bizonyult. Valóban újdonság volt ez a magyar szubjektív elbeszélő stíl korábbi hagyományai után, melyek még a romantikus korszak nagy örökségeként szállottak tovább újabb nemzedékekre, s máig sem maradtak egy pillanatra sem gazdátlanul. Jókai ellenállhatatlan nagy hatása örökitette ázt meg, s misem bizonyítja jobban Herczeg kivételes tehetségét, mint hogy oly korán fel tudott szabadulni alóla. Ami csekély ellenszenvet kezdetben itt-ott támasztott maga ellen, az alig is tulajdonítható másnak, mint e módorbeli jellemző újdonságának. Szokatlan volt, hogy az író nem támogatja személyeit, nem mutatja meg magát, nem lelkesedik, nem ítél, nem korhol.

Némelyek hidegséget, mások erkölcsi közömbösséget vetettek szemére.

Mindkét vád felszínes és alaptalan volt

Hogy Herczeg éles, elemző elme, kit a felszín meg nem csalhat, hogy kritikai megfigyelése végtelenül higgadt, melyet saját érzelmei el nem ragadnak, másokéi félre nem vezetnek: azt Magyarországon mindenki jól tudja. Ez azonban nem jelent hidegséget vagy éppen érzéketlen szívet. E tulajdonság a művészetben csak a banális túlzásoktól való tartózkodást jelenti, s csak hatékonyabbá teszi, mint minden önfegyelmzés, a mélyen rejtőző érzelmek vonzerejét. Már legelső novella-

kötetében, a *Mutamur*-ban (1892), van egy elbeszélés, a *Lószőrvitéz* című, mely ékes cáfolata az említett vádnak. Gyulai Pál, a legnagyobb magyar kritikus, maga is a legtartózkodóbb, sohasem túlzó beszédű férfiú, egy-két sorban nagy elismeréssel szólt e kis darabról. Gyulai Pál már 65 éves volt Herczeg felléptekor; kritikusi tekintélye már rég megállapodott, de erejéből és frissességéből még semmit sem veszített. Ő szerkesztette a már említett Budapesti Szemlét, bírálatot azonban ekkor már aránylag ritkábban írt bele. A kezdő Herczegre nagy megtiszteltetés volt, hogy maga a nagynevű szerkesztő bírálgatta első műveit, s látta el — kifogások mellett — jó tanácsokkal. Első regényét (*Fenn és lenn*. 1890.) nem tartotta sikerültnek; cselekvényében, jellemrajzában erőltetettséget látott, de tehetségét, éles megfigyelő képességét felismerte; dicsérte könnyed, élénk elbeszélő modorát, s azt a bizonyos «előkelő hangot», mely oly feltűnő ellentétben áll «újabb elbeszélőink diákos humorával vagy komázó hegyekékedésével.»¹ Kiemelte egy-két novellájának vidám, élénk, *nem torzított* komikai vonásait, másoknak «*finoman leplezett*, félig érzelmes, félig gúnyoros hangját». Főkép azonban az említett *Lószőrvitéz*ről szólt melegen, mely érzelmi áradozás és negédlés nélkül, egyszerűen, de annál több bensőséggel adja elő tárgyát: «mintha nem is törekednék hatásra s mégis valódi művészi hatást ér el».

Ez elbeszélésben az író gyermekkori emlékeit újítja fel. Kezébe kerül egykori kedvenc játékszere, egy lószőrből készült huszár. Húga is szerette azt, folyvást kérte tőle. Egyszer nagy nehezen oda is adta neki, de nemsokára ismét visszavette, valami gyermekes okból megneheztelve rá. Később egyszer a kis leány súlyosan megbetegszik, s minden eddiginél vágyakozóbban eseng a bábhuszár után. A fiú sokáig vonakodik, de aztán emiatt lelkiismerete kezdi bántani; éjjel felriad álmából s be akarja küldeni a betegszobába a huszárt. Nem lehet! «Húgod a mennyországba ment, angyal lett belőle» — feleli nagyanyja. Ezt az elbeszélést emeli ki Gyulai Herczeg gyűjteményéből, mint amely a többit mind felülmúlja; már említett kiválóságán kívül még azt is megemlíti, hogy «a két gyermek naiv mulatságai, ártatlan versengései sok kellemmel és közvetlenséggel vannak leírva» benne.

Az erkölcsi közömbösség vádja sem volt alapos még a kezdő író ellen sem. Akik hangoztatták (a Kath. Szemle bírálói), azok is a tendencia hiányát fájlalták voltakép, de semmit, mi erkölcsi szempontból bántó vagy épen cinikus lenne, nem tudtak szemére vetni. Nyilvánvaló, hogy itt is a művészi módor személtelensége okozott tévedést. De ugyanez oldal, melyről az említett kifogások hangzottak, korán megadta neki az elég-

¹ Budapesti Szemle. 71. kötet (1892). 315. l.

tételt. Zoltvány Irén, a folyóirat egyik legtekintélyesebb bírálója már a *Szabócs házassága* c. regényben (1896) haladást állapít meg a mondott tekintetben s dicséri tartózkodó modorát, mellyel egy kényes tárgyat (egy ifjú házaspár kölcsönös házasságtörését) diszkrétül, a jellemek mélyére világítva művészi színvonalra emel s a költői igazságszolgáltatást az erkölcsivel azonosítja. Észreveszi azt is, hogy az író nemesebb érzése is ki-kicsillan a különben «közömbös» előadásból.¹ Ugyane folyóirat egy későbbi évfolyamában Madarász Flóris tanulmányt írva Herczegről, mintegy összefoglalja mindazt, ami e folyóirat korábbi bírázataiban kifogásként felmerült, de nem feledkezik meg a mérleg másik oldaláról sem, sőt oda veti a nagyobbik súlyt: a fiatal író azon műveire, melyekben érezhetőleg vagy nyíltan szembeszáll a modern társadalom félszégeivel s az erkölcsi eszményt juttatja érvényre. Herczeg írói nagyságát kétségtelennek vallja s megállapítja, hogy «irodalmunkban a nemes költői eszményt szolgáló műveivel fog nyomot hagyni.»² Ugyanő, jóval később (1913-ban) Herczeg Ferenc drámáiról írt jeles tanulmányt egy cisztercita gimnázium értesítőjébe s abban a kiváló író idealizmusát, erkölcsi emelkedettségét fényes példákkal állítja a már akkor erősen tobzódó színpadi frivolság ellenébe.³

Az első tíz év alkotásai közül (melyekkel egyelőre ez a mi áttekintésünk is foglalkozik) különösen a *Simon Zsuzsa* c. regényt (1894) s *A Láp virága* c. elbeszélést (mely a *Napnyugati mesék* c. kötetben jelent meg, 1904-ben) emeli ki az utóbb említett bíráló.

Méltán. A regény egy megtévelyedett úrileánynak későbbi, házasságbeli életét és sorsát adja elő s férjeét, ki a nő egykori botlásának tudatában is, minden hiúságot félrevetve, igazi családi boldogság és lelki nyugalom megteremtésére törekedik. «A csábító undorító gazsága — írja az említett bíráló — a büntudat gyötrő volta, a megbánás értéke s a világ ítéletétől független családi boldogság föltételei nemes tanulságként szűrődnek le ebből a történetből.»

A *Láp virágáról* pedig azt mondja, hogy eszményi oldala avatja Herczeg Ferenc egyik legművészebb alkotásává. Ez elbeszélésnek, melyet a Budapesti Szemle bírálója is nagy értékűnek vall, hősei egy férfi és egy nő, két erős lélek, kiket az elzúllás veszedelme fenyeget, mert az élet nem a nekik való helyre állította őket. Ők azonban keresik s meg is találják a maguk igazi helyét, hol nemes munkában és családi szeretetben tölthetik el életüket. A férfi kezdetben léha barátok közt, kaszinói

¹ Kath. Szemle 11. kötet (1897), 509. l.

² Kath. Szemle 18. kötet (1904), 40 - 63. l.
egri ciszt. főgimn. Értesítője 1912/13.

kártyaasztalok körül él üres gentleman-életet; egy barátja miatt, kinek jó szívből tett meg nem engedett szolgálatot (váltót hamisított atyja nevére), egy évre börtönbe kerül; ott megtanul vasat kovácsolni; kiszabadulva hámort alapít. A leányt, a «láp virágát», orfeumok közelébe vetette balvégzete, lelke azonban megőrzi tisztaságát, hogy majd férje oldalán, nagy hegyek tövében, a hámor zajától visszhangzó szép völgyben ő is megtalálja a maga valódi munkakörét.¹

Nem haligattuk el a kezdő íróval szemben felmerült ellenvetéseket s ép a tárgyilagos igazság kedvéért szorítkoztunk eddig csupán azon művei kiemelésére, melyeket eszményi értékük miatt ugyanazok emeltek ki nagy elismeréssel, kik művészi modorában egyébként hidegséget s közömbösséget véltek megállapíthatni. Még csak azt fűzzük ehhez a ponthoz, hogy Gyulai Pál, kinek szava a legsúlyosabban esik a mérlegbe, ilynemű kifogást sohasem emelt ellene, sőt mint egy fentebbi idézetünkben is kitetszik, méltányolni tudta e közömbösnek tetsző modor finom bensőségét s örömmel fogadta bizonyos ellenkező előzmények után.

*

Az áttekintett tíz évben drámai műveket is írt szerzőnk. Bizonyos belső értelemben vett drámaiság kezdettől fogva sajátja volt elbeszélő műveinek is, főkép azon kis tárca-novelláinak, melyek szűk terjedelme szinte kényszerít az összpontosításra és tömör tartalmú megjelenítésre. E műfaj Herczeg legsajátabb tulajdona, ő annak máig egyik legkiválóbb mestere, s légió azok száma, kik hatását el nem kerülhették. A magyar irodalom az 1880-as, 90-es években erősen elzsurnalistásodott; hirlapjaink a közönség irodalmi érdeklődését is kiakarván elégíteni, naponként közöltek egy-egy elbeszélést, melynek terjedelme nem léphette át 5–6 tárcahasáb terjedelmét. A magyar írók akkor fellépő nemzedéke nagyrészt a hirlapok szolgálatában kezdte pályáját s fecsérelte el tehetségét hevenyészett tárcanovellákban. Herczeg is ott kezdte. De ő a kényszerhelyzetet lehetőleg művészte javára fordította. Riedl Frigyes, a legkitűnőbb magyar kritikusok egyike, később a magyar irodalomtörténet egyetemi tanára, Herczegnek egy elbeszélés-kötetét (*Arianna*) ismertette, így szól: «Talán ez a tárcaelbeszélés, szűk kereteivel, megjelenítő kényszerével, volt első drámai nevelője Herczegnek, a dráma-írónak.»

Kezdetben népszerűbb novelláit öntötte át drámai formába vagy azok érdekesebb alakjait vitte színpadra. Ily átvitel ritkán jár sikerrel, de Herczeg elbeszéléseinek valódi drámai koncepciójára vall, hogy színpadra áttéve is kitűnően megállták helyüket. A magyar színpad a múlt század végéig

¹ Ennek a történetnek dramatizálása a *Kivándorló* (1909) c. színmű.

mindenkor a legtisztább idealizmus és magasrendű erkölcsiség temploma volt. Talán — mint az imént említett tanulmány szerzője véli — e nagy hagyományok is befolyásolták a fiatal író, hogy első időszaka drámai műveiben nyitabban kifejezésre juttatta nemes célzatát s nagy nyomatékkal emelte diadalra «a megalkuvást nem ismerő jellemstilárdaságot, az egyenes gondolkodásmódot és nemes érzelmeket» a modern társadalom kapzsi, jellemtelen ingatagságával szemben (*Honthy háza*, 1896). *Harom testőr* c. bohózata igen szellemes és mulattató szatírával leplezi le a zsurnalizmus közvélemény-teremtő nagy hatalmának frivol alapjait.

*

Hadd mutassuk be ezután Herczeg Ferenc írói pályájának 1900 utáni, érett korszakát, lehetőleg rövid ismertetésével kiválóbb alkotásainak: előbb a társadalmi, majd pedig a történeti tárgyúaknak.

Nem szólva a műveiben csak szórványosan érintett problémákról (minő pl. a sajtó korrupciója, melyet *Andor és András* c., 1903-ból való nagyobb elbeszélése ostromoz sebző szatírával; vagy a protekció erkölcstelen túltengése, melyet *Kéz kezét mos* c. vígjátéka — 1903 — figuráz ki szellemesen), csak a két legfontosabbra s őt állandóan érdeklőre szorítkozunk a következőkben.

Egyike ezeknek: a magyar gentry válságának problémája, mi, ez osztály nagy multját s közéleti fontos szerepét tekintve, valósággal nemzeti fontosságú. Már kezdő korából idéztünk műveket, melyek az egyszerű ábrázolaton túlmenve, erkölcsi állásfoglalást is jelentenek ebben a kérdésben. De legvilágosabb feleletét 1904-ben, *Honszerző* c. regényében, adta meg reá. E regény azt hirdeti, hogy a züllésnek indult társadalmi osztályt csak a munka mentheti meg. A fentebb említett *Láp virága* hősében a börtön érlelte meg ezt a belátást: a «honszerző»-t saját jobb ösztönei vezetik reá, melyek elemi erővel ébrednek fel benne, miután vagyonát a szokott könnyelműséggel elfecsérelte. Tiszteletet érdemlő akarattal, férfias elhatározással kezd új életet; kilép osztálya balitéletei közül, Amerikában megtanul dolgozni, visszatér s verejtékes szerzeményén visszaváltja ősi birtokát. Nem mint ősei, vérrel, hanem keze munkájával szerez magának új hazát. A munka önértétét becsesebbnek, megnyugtatóbbnak találja annál, melyet mint egy társadalmi osztály tagja, előbb minden egyéni jogosítvány nélkül vallott magáénak. Leányát is csak oly feltétellel adja nőül kérőjéhez, ki részben az ő fiatalkori mása, ha előbb beáll munkásnak egy bőrgyárba, s ő is megszerzi a gavallér-önérzet helyébe a munka önértétét.

Egy másik kérdés, mely írónkat állandóan foglalkoztatja s melyet a modern társadalom gazdasági eltolódásai s lazuló

erkölcsi vetnek fel a figyelő számára: a nő és férfi viszonyának, a házassáletnek s általában a női léleknek problémája.

Herczeg kedvelt nő-típusa az okos, józan, erős akaratú leány és asszony, ki az élet forgatagában nyílt szemmel s a maga lábán jár, ki meg tudja magát védeni s tud lelke függetlenségével másokat is boldogítani. Ilyen az *Idegenek között* (1900) hősnője, ki mint nevelőnő úri házaszkodóval szemben a férfi-frivolság csapdái között tisztán, eszesen és bátran járja meg a kísértések útját.

De nem ellenszenves neki a gyöngé, csak férjére támaszkodó, valódi létet s egyéni formát csak attól váró és nyerő női lélek sem; sőt, mint a *Lélekrablás* c., a M. Tud. Akadémia Péczely-díjával kitüntetett regényében (1906) teszi, egyenest a férfit hibáztatja, ha a csak reá támaszkodóval szemben nincs tudatában erkölcsi kötelességének. E regény hősnének ily súlyos szavakat mond egyik barátnője, miután a felesége öngyilkos lett: «Őn elrabolta (nejétől) lelki szabadságát, azért Isten és a világ előtt ön a felelős minden cselekedetéért. Ami jó és gonosz volt benne, az Öntől ered. Az ő emelkedése az Ön érdeme és ha elbukott az is az Ön bűne.» — Egy igen szellemes tanulmányában Petőfi felesége, Szendrey Júlia számára, ki a nagy költő eleste után újból férjhez ment s kit emiatt sokan kárhoztattak, szintén meg tudta találni a mentséget; megértő intuícióval mutatott rá férfitől függő női gyöngeségére, mely a lángelme közelében, hozzáidomulva, őt visszhangszerű visszahatással boldogítva és ösztönözve, megállta helyét, de a rendkívüli férj kidőltével támasztékát veszítve, végzete ölébe hullott. «Hű társa volt Petőfinek, mikor az fölhaladt a tündöklő csúcsra. Ezért hála illeti. Ő maga nem volt elég erős arra, hogy támasz nélkül megálljon a magasban. Ezért sajnálat illeti.»¹

Van azonban egy erkölcsileg üres változata a női egyéniségnek, mely sok komoly férfitörekvést, sok családi boldogságot mérgez meg és tesz tönkre. Az *arany hegedű* c. regényének (1916) hősnőjében, Katalinban «kegyetlen lélekismerettel» elemzi szét ezt a változatot. Katalin kaméleon-szerű lény, nincs saját egyénisége; amit mutat, az csak felvett szerep, alkalmi jelmez a férfi kedvéért. A mesebeli «arany hegedű» édes hangjával beszél «királyához», a férfiúhoz, mert ha a maga hangján szólalna meg, akkor «a valóság hidegen sziszegő harapós kis kígyói» csúsznának elő ajkai közül. Férje egyetemi tanár, tudós orvos, nagysúlyú egyéniség. Kitör a háború (1914). A férj egy határszéli járványkórház vezetője lesz. Katalin mint kórházi ápoló talál új szerepet, szerelmi viszonyt sző egy ápoltjával, valami nagyhangú, gyáva, üres-

¹ Szendrey Júlia és a közvélemény. *Petőfi-almanach* 1909. 367. l.

fejű sebesült kapitánnyal. Közben a férj tifuszban megbetegszik; egy fiatal özvegy ápolja, ki rég szerelmes belé, de a legnagyobb önmegtartózkodással tartózkodik attól, hogy az orvost elragadja nejétől. A férj azonban meggyőződik Katalin hűtlenségéről, átengedi méltó párjának s a regény vége azt a sejtelmet engedi meg, hogy hű ápolójában ő is megtalálta a hozzá méltó, komoly élettársat.

A regény egy epizódja megrendítő erővel világítja meg a tiszta eszménység állásfoglalását e történettel szemben. A férjnek van két fiatal féltestvére. Ezek sebesülten kerülnek egyszerre abba a kórházba, melyben Katalin ápolószolgálatot teljesít. A két tisztalelkű ifjú megsejti Katalin hűtlenségét, keserű érzéssel igyekszik menekülni e helyről s még fel sem gyógyultan, ismét haretéri szolgálatra jelentkezik. Ez epizódban legméltóbb módon, igazi művészi magaslaton jut kifejezésre az író álláspontja is, mi minden kifejtett célzatnál mélyebb s megindítóbb hatású.

Regényei, melyek tárgya e kérdéseket felöleli, nem tézis-regények, nem afféle leplezett értekezések, hanem eleven és költői érdekű életszemléletek, melyeknek anyaga, bonyodalmai és megoldásai önként erkölcsi hatással nyomódnak lelkünkbe. Az író idealizmusa nem ríktó tendenciákban, nem képzeletbeli típusok ábrándos rajzolgatásában mutatkozik meg és merül ki, hanem lelkében, egyéniségében, ihletében van, mely az élet dolgait felfogja s a maga férfias határozottságával veri vissza. Mi azért is becsüljük nagyra Herczeg regényírói pályáját, mert nem esett bele azon szélsőségek egyikébe sem, melyek a modern regényt kétfelé is letéritették a költészet útjáról. Nem téved sem a tézis-regények említett szélsőségébe, mely a költői anyagot csak illusztrációként használja fel egy nem is mindenkor eszményi, sokszor csak erőltetett tétel számára s mely útra igen sokszor csak a költői ér szegénysége tereli a regényírókat; sem pedig abba a minden eszménységtől üres szélsőségbe, mely tobzódik az ábrázolás exakt hűségében s épazért egyoldalúan az élet leganyagibb, legdurvább valóságaihoz szeret tapadni. Herczegnek a magyar irodalomtörténetben az lesz egyik legnagyobb jelentősége, hogy oly időben, mikor a naturalista regény szélsőségei számára nálunk is megnyílt az út s megvolt a hajlam; másfelől pedig oly ábrázoló tehetséggel, mely élethűségben párját ritkítja: az ő kiváló elbeszélő művészetével egy tisztább, nemesebb és költőibb irány hűségében tudta megtartani s megóvni a magyar olvasóközönséget. E közönség lelkében, klasszikus irodalmunk nagy hagyományaihoz társultan, jelenképpen növelte Herczeg hatása azt az ellenállóképességet, melyet e közönség az irodalmi dekadenciával szemben tanúsít. Írónk egyébként éles tollal, az erkölcsi józanság frappáns

ítéletével nem egyszer lépett fel nyíltan is a dekadens irány ellen. Az élő magyar írók közt nem is támad senkit oly gyűlölettel az említett irány táborá, mint Herczeg Ferencet.

Mellékesen említjük meg, hogy hozzászólt ő — mindenkor művészi formában — a legkülönbözőbb aktuális kérdésekhez is. Immár harminc éve szerkeszti az Uj Idők c. hetilapot s ennek egy meglehetősen állandó rovatában egy képzeletbeli alak, Horkayné, kaszinói csevegéseit élvezi a magyar olvasóközönség, jól tudva, hogy e csevegések a kor egyik legtisztább és legvilágosabb elméjéből szórják felé a találó megfigyelések szikráit.

Részt vett, egyideig gyakorlatilag is, a magyar politikai életben, mint Tisza István egyik legmegértőbb híve; róla művészi értékű arcképet is adott s részt vett ennek félhavi folyóirata — a Magyar Figyelő — szerkesztésében is.

*

Költészetének az a mélyülése, melyet 1900 utáni társadalmi regényeiben észlelhetünk, vezette őt a történeti regény és dráma felé is.

A történeti regény műfaja, nagy mult után, csaknem kiveszni látszott már irodalmunkból a XIX. század végén, s Herczeg Ferenc keltette azt új életre.

Történeti regényei specifikus magyar érdekűek ugyan (tárgyuknál, személyeiknél fogva), de általános érdeket nyerne az író történetsszemléletétől, mely korok, népek, civilizációk, világnézetek összeütközéseit, válságát, sorsát ragadja ki a mult nagy anyagából, s mely míg egyfelől a korok lelkét és külső jelentkezését híven, időponthoz kötve fogja fel, tudja azt oly cselekményben megrögzíteni s érzékeltetni, mely időponttól függetlenül is általános emberi és mélyen lélektani érdekű. Hősei ennél fogva korántsem egy korszak absztrakt képviselői vagy szimbolumai, hanem valóságos emberek, époly elevenek és emberileg érdekesekek, mint a társadalmi regényeiben mozgó, s époly természetes módon és cégér nélkül saját koruknak fiai, mint emezek. E műfajban a magyar előzmények nagy részéhez képest épen abban rejlik Herczeg művészi újdonsága, hogy történeti jellegét feltűnés nélkül érvényesíti s költészetet és korszerűséget akként tud összeegyeztetni, hogy sem a romantika pathetikusa, de hűtlen történetsszemléletébe, sem a historiai realizmus puszta tanulmányyszerűségébe bele nem esik. Mindamelllett, mint minden valódi költői szemlélete a történetnek, az övé sem független saját maga és a jelenkor eszményeitől, s a mának nagy nemzeti szükségletei és aggodalmai több ízben sugalmazták is, a nélkül, hogy akár erkölcsi, akár politikai tendencia kirívóan ütköznék elő műveiből. Egyébként is Herczeg történetsszemléletének és történeti képzeletének aktuális sugalmazói oly természetűek, melyek a magyarság ezeréves történeté-

nek egész folyamán időszerűek voltak, több ízben pedig, s így ma is, nemzeti létünk sorsszerű problémáiként lángolnak minden művelt magyar ember gondolatában.

Első ilyenmű regénye, a *Pogányok* (1902), mintegy történeti gyökereiben ragadja meg a magyarság e nagy problémáját. Első nagy királyunk, Szent István már végrehajtotta a pogány magyarok megtérítésének végzetszerűen nagy művét; egy töredék (a magyarokhoz csatlakozott bessenyők törzséből) azonban még ellenáll, s egyik legjelesebb fia, ki már az új hit kiváló papja volt, visszatér elhagyott népéhez, felveszi a céltalan küzdelmet és elbukik. A pogány töredék a keresztyén magyar királyok hatalma elől kiszorul a magyar Alföldről és keletre szórólik vis-za.

Azon habozások s lelki küzdelmek rajza ez, melyen a pogány magyarság vezető egyéniségei keresztülmentek, míg Szent Istvánnak a magyarság egész történelmi jövőjét meghatározó nagy akarata: a keresztyén Magyarország megvalósult és megszilárdult. Az egyéni lélek fájdalmas áldozatai ezek egy új műveltség bölcsőjénél, a múlt hagyományainak haldoklásai egy új jövő hajnalán.

A barbár, az «ázsiai», a keleti magyar az európai, a nyugati műveltség világában: később is foglalkoztatja irónk gondolatát, s legfőképp azon nagyobb «elbeszélésében», *Az élet kapujában*, melyet jutalomra bátorkodunk ajánlani s melyről épezzert majd külön emlékszünk meg.

A *hét sváb* c. regényt 1916-ban, a nagy háború idején írta. Benne az 1848-iki magyar szabadságharc egy szép részletét eleveníti meg. A bánati svábok, kik mintegy száz évvel azelőtt települtek meg e gazdag földön, a magyar szabadságharcban való lelkes részvételük folyamán vérük hullásával teszik valóban magukévá, otthonukká az «ajándékföldet». Ugyane történetet önti drámai formába a *Fekete lovas* (1919), mely a M. Tud. Akadémia Vojnits-díját nyerte el.

A *fogyó hold* c. kis regény (1922) már a katasztrófa után íratott s a multból igyekszik vigaszt és reményt meríteni. Az 1580-as évekbe vezet, mikor Magyarország jelentékeny része már török uralom alá került s mikor a *Pogányok* problémája már megfordult a magyarság számára, mely a nyugati, a keresztyén műveltségnek lett már védelmezője a kelettel szemben. A török hódítás ereje Szolimán halálával némiképp már enyhülni kezdett, s a szabadsulás reménye már nem látszott örökre elveszettnek. A megszálló törökség maga is rokonszenvezett a hódolt magyarsággal, s már-már magyarosodni kezdett maga is. Nagyobb harcok nem folytak, de kalandos portyázások napirenden voltak. Egy török rabságba jutott s kiszabadult magyar vitéz sorsát és szerelmi történetét látjuk gyorsan, kedvesen leperegni a jelzett kor-keretek között

folyvást érezve, hogy a személyi történet mögött egy szerencsétlen nemzet nyomasztó érzé-e kezd könnyebben, s ha még csak sejtelenként is, de napja derülőben van már.

Dramái közül, melyek magyar történeti tárgyat dolgoznak fel, megelégszünk egynek, az *Ocskay brigádéros* címűnek (1901) megemlékezésével. E darab II. Rákóczi Ferenc fejedelem szabadságharca idejében játszik. Ocskay a fejedelem egyik legrajongóbb híve, legvitézebb katonája, de egyéni önérzetének súlyos megaláztatása és heves temperamentuma végzetesen megtántorítja, úgyhogy árulója lesz a magyar szabadság eszményének, melyért oly fényes sikerrel vívott. Átpártol vitézeivel együtt az ellenséghez, a császári sereghez, de egykori bajtársai, a kurucok, elfogják, s ő vérpadra kerül. Tragikuma mélységét fokozza büntudata s az a körülmény, hogy árulását rég megbánta már. Nem kér kegyelmet, mert a büntetést megérdemeltnek tudja: «Megyek a vérpadra — úgymond. — A lelkem elvérzett már akkor, mikor elszakadt Rákóczi zászlajától. Hadd temessem melléje szenvedő testemet.»

A magyar történet köréből kilép az író, de a magyar ember aggodalmai ihletik *Bizánc* c. tragédiájában (1904), melyet a kritika és a közvélemény Herczeg leghatalmasabb alkotásának tart. Egy nagy világtörténeti tragédiát szorít össze e remekmű egyetlen egy napnak, egy hatalmas birodalom utolsó napjának hajnala és alkonva közé.

1453 május 29: a bizánci császárság bukásának a napja ez. Mohamed szultán ostromolja Bizáncot; a vég már elkerülhetetlennek látszik. Konstantin császár, kit a végveszedelem hőssé magasztosít, kevés számú, de hű, idegen zsoldosaival ereje végső megfeszítésével harcol az ostromlók ellen. Népe, s görög katonái gyáva nemtörődomséggel várják a történelmüket; a birodalom előkelői gúnyolják a császárt hősi pózáért; ők inkább a hódítóhoz szítanak már s tőle várnak mindent. Maga a császárné is abban a várakozásban ringatja magát, hogy női fegyvereivel majd meghódítja a hódítót. A császár mindezekről nem tud; ő bizik népében, bizik hazaszeretetükben s reméli, hogy a végveszély felébreszti vitézségüket. Annál keserűbb lesz csalódása a döntő pillanatban. A szultán követi szabad elvonulást ajánlanak fel neki s mindazoknak, kik követni óhajtanák. Csak kettő találkozik ilyen: a hű zsoldosvezér és egy görög leány, Herma, ki szerelmes belé. Konstantin megdöbbenve ismeri fel a valót s «halálra ítéli» Bizáncot. Az egyik követet, a szultán testvérét, lefejezteti; a másik aztán ám visszaviheti válaszáat: «Mi Konstantin, Isten akaratából Bizánc utolsó császára... törvényt ültünk népünk felett és igazságot teszünk, hóhérhalálra ítélvén Bizáncot. Hóhérunk legyen a drinápolyi Mohamed.» Konstantin hősi halált hal, s Bizánc vérfürdőben úszik, mely elnyeli mindazokat (a császárnét is), kik

egy történeti pillanatban nem tudtak feladatuk magaslatára felemelkedni. «Ha meghaltam, — mondja kiábrándulása szörnyű pillanataiban a császár — írják síromra ezt az epitáfiumot: Itt nyugszik az utolsó császár, aki addig élt, amíg vak volt; amint egy napon megnyílt a szeme, megölte az undorolását.»

Azt hisszük, a tragédia anyagának ily vázlatos ismertetése is kellően érezteti a koncepció nagyarányúságát s nemcsak a művészi feladat merészségét, hanem a költő valóban magasrendű eszményiségét is, mely annál hatalmasabb erővel világít, mennél keserűbb, mennél lehangolóbb történeti tények szemlélésétől látszik megriadni.

*

Azok a kifogások, melyeket pályája kezdetéről ismertetünk, hovatovább elhallgattak s az általános elismerés hangjába mentek át. A komoly kritika, irodalomtörténeti közikönyveink s a magyar közönség egyaránt benne látják korunk legkiválóbb elbeszélőjét és drámaíróját, az irodalom újabb irányai ellenére is. Támadólag ma már csak politikai ellenfelek állnak vele szemben.

II.

Herczeg Ferenc eddig említett művei között több van olyan, melyet a Nobel-díjjal való kitüntetésre méltónak tartanánk. Minthogy azonban a «Statut de la fondation Nobel» 2. §-a szerint a jutalomra oly mű tarthat számot, mely mellett, hogy az idealizmus tekintetében a legfigyelemreméltóbb, egyszersmind a maga területén «a legújabb eredményeket» képviseli: Herczeg művei közül ilyenül *Az élet kapuja* című, 1919-ben megjelent s azóta már harmadik kiadásban forgó, nagyobb történeti elbeszélését van szerencsénk megjelölni.

Ez elbeszélés a magyar multból meríti tárgyát.

1512-ben vagyunk, a magyarság szempontjából tragikus nagy események — az 1514-iki Dózsa-féle parasztlázadás és az 1526-iki mohácsi vész — küszöbén, mely utóbbi másfél századra döntött az ország sorsa felől, nagy részét török uralom alá juttatván. 1512-ben már túl vagyunk a török veszedelem első sejtelsein. Ekkor már nyilvánvaló volt, hogy a török áradat elleni védekezés Magyarország legégetőbb aktuális feladata s hogy ennek sikere érdekében minden akadályt — így a parasztság elégedetlenségét is — el kell hárítani, ami a nagy erőpróba idején a magyarság erejét béníthatná. De még úgy is kétes, meg tudja-e állni helyét a roppant ellenséges erővel szemben, mely különben a magyarság testén át az egész kereszténységet fenyegeti. Balvégzetéből csak az összes keresztényen fejedelmek ligája menthető meg. A ligát pedig csak a pápa szervezhetné meg. A Vatikánban is tervezgették már ezt, mert érezték szükségét, de mindegyik pápa csak a maga itáliai

bajaival volt elfoglalva. Így II. Juliust is — az 1512-ben már halálához közeledő pápát — jobban aggasztotta egy-egy romagnai város sorsa, mint Magyarországé. «Hiszen olasz ember volt.»

«Ha azonban magyar főpap ül Szent Péter székében, akkor a török kérdés lesz a vatikáni politika tengelye és a liga máról-holnapra meg is lesz, Magyarország pedig megmenekül. Azt lehetne mondani: a magyarok ma az Élet Kapujában ülnek. A kapun túl van az ő nemzeti jövődjük, a kapun innen a pogány rabság, a nyomorúság, a pusztulás. Ezt a kaput csak Szent Péter kulcsaival lehet megnyitni.»

Jos hát. Szent Péter kulcsait akarja mindenáron a kezébe kapni Bakócz Tamás esztergomi érsekprimás, konstantinápolyi patriarcha, a hetven éves, de még erőteljes magyar főpap. Jobbágycsaládból származott; azonban ésszel, akarattal felküzdötte magát a legnagyobb méltóságokba s már Corvin Mátyás idejében nevezetes szerepet játszott.

Erős, józan, ravasz, hidegen számító, dicsőséggel nem sokat törődő, de célja megvalósításában csökönyösen következetes és szívós akaratú férfiú ez a magyar főpap. ez a «vadkan-ember». Elért mindent, amit hazájában elérhetett: primás, patriarcha, az ország kancellárja, mérhetetlen gazdagság ura; a király vakon engedelmeskedik neki, a mágnások földig hajolnak előtte. Mit akar még? S aki egy életen át önzésével maga is segített nemz. tét az örvény felé vonszolni, miért törekszik most akár élete árán is megmenteni?

Felismerte a szörnyű veszedelmet, mely évtizedek óta «halálos következetességgel» hömpölyög Magyarország felé. S «most egyszerre a maga és családja hatalmával együtt felteni kezdte a hazáját. S szívébe nyilalt a forró szánalom és az ő szegény, nyomorult, szóp és szent országának szerelme... Ez őszinte érzés volt. Elhatározta, hogy megnyitja a haldokló Magyarország előtt az Élet Kapuját».

Vajon célt ér-e a hosszú önzés vakságából ily későn felébredt hazaszeretet?

II. Julius pápáról már az egész világ tudja, hogy napjai meg vannak számlálva; pártok szervezkednek, cselszövések indulnak meg már életében, jelöltek érdekében. Bakócz fejedelmi kísérettel maga megy Rómába, hogy személyesen intézze megválasztatása előkészületeit. Rengeteg vagyont áldoz erre a célra, megvesztegeti a kardinálisokat: «hitvány fegyverekkel» kénytelen harcolni «a legmagasztosabb célért» s elbukik. Ellenfeleinek kezükbe kerül megvesztegetéseinek pontos jegyzéke; a haldokló II. Julius ennek alapján egyenkint kihallgatásra rendeli magához a kardinálisokat s halála előestéjén kialsza bulláját a simonia ellen, amivel a conclavét az egész keresztény világ ellenőrzése alá állítja. Egy Medicit választanak meg utódjául: X. Leót.

Bakócz, a jobbágyfiú, paraszt-fatalizmussal viseli el a csapást «Ami elveszett az elveszett.» Szelíd és szomorú lemondással vigasztalja unokaöccsét (kinek naivságával visszaélve jutottak ellenfelei az ellene felhasznált adatokhoz): «Itt nagyobb hatalmak állottak munkába, hatalmak, amelyekkel mind sürűben találkozom újabban s melyekkel szemben tehetetlen vagyok .. Isten ezúttal nem volt velünk és így minden ellenünk volt. Én egész életemben azt tapasztaltam hogy nekem minden sikerül, amit a magam hasznára próbálok, de kudarcra kudarc ér, mihelyt az ország érdekét akarom szolgálni ... Néha megrettenek, ha erre gondolok ... Embereld meg magadat, fiam. Ez nem a te bűnöd, hanem egy egész országé.»

Nem sokáig foglalkozhat bukása emlékeivel. Hazáról egyre-másra érkeznek a riasztó hírek: a török megszállta a déli magyar várakat, s a magyar király kétségbeesett levelekkel árasztja el Európát. X. Leó örül, hogy a patriarcha távozik Rómából. Kinevezi őt teljhatalmú legátusává Magyar-, Lengyel-, Cseh-, Porosz-, Oroszország és egész Skandinávia fölött, hogy keresztes-háborút hirdessen a hitetlenek ellen. Bakócz a németeket és franciákat szerette volna fegyverbe szólítani, de arra nem kapott engedélyt: azokkal más terveik voltak Rómának.

Hazafelé menet már készíti a keresztes hadjárat tervét. A külföldtől nem katonát, csak pénzt vár. A magyar nemessegtől semmit: az urak csak egymás közt keresik az ellenséget. Ő a népre számít: százezer magyar paraszttal meg márne indulni. a nagy Hunyadi példája bátorítja. Vezért nem a nagy urak közül óhajt választani. Oly vezérre van szüksége, aki kicsi ember és mégis nagyhirű; erős, de nem hatalmas; akit szeret a nép, s aki mégsem ellensége az uraknak. Így a 100,000 fegyveres paraszt nem lesz veszedelmes az országra. Tudja, hogy terve kétélű fegyver, de «a siker annak a kezében van, aki a népek sorsát intézi: ha ő el akar veszíteni egy országot, akkor vaksággal veri meg a kormányzókat. Én nem hihetem, hogy mi valamennyien vakok legyünk! Mert ha igen, akkor a mi bukásunk szörnyű lesz, a magyarok a pogány szemelättára fogják egymást szétépni és évszázadok múltán sem szedik össze többé a tagjaikat. De én ezt nem hihetem és a próbát meg kell tenni, mert *más út nincs.*» A katonok, kivel tervét közli, aggódva kérdi tőle: ki lesz az az alkalmas vezér? «Dózsa György», feleli Bakócz s ezzel végződik az elbeszélés. A Dózsa-féle «keresztes hadjárat», mint tudjuk, meglelt két év múlva, de «parasztláadás»-sá fajult.

Az Élet Kapuja becsapódott a magyarság előtt; «egy egész ország bűnét» nem moshatta el az önzés vakságából a végső pillanatban felriadt hazaszeretet.

Az elbeszélésnek eddig kizárólag magyar történeti érdekére világítottunk rá. De e szerény vázlatból is nyilvánvaló

annak mély erkölcsi jelentése is, mely a *Bizánc* c. tragédia történet szemléletével rokon.

Van azonban ez elbeszélésnek egy másik oldala is, nem kevésbé elgondolkoztató, mint az előbbi.

Említettük, hogy X. Leó Német- és Franciaországot nem adta oda Bakócz legatusi tejhatalma alá, mert más céljai voltak ezekkel. Bakócz, mint egy prelátus (Cardulo) beszéli el utólag, még az utolsó konzisztóriumon is mindent elkövetett, hogy Németországban is hirdethessen keresztes háborút és pénzt szedhessen: «Ezt természetesen nem engedik meg neki. Az északi kis országokkal csináljon, amit akar és tud, de a nyugati nagy országokra más feladatok várnak. A szentatyának nagyszerű tervei vannak Róma művészi újjáalkotását illetőleg és siettetni fogja San Pietro építkezését. Honnan vegyük a költségeket, ha nem a nyugati nemzetektől, elsősorban a németektől... Kétségtelen, hogy Magyarország el fog pusztulni az egyenlőtlen harcban. Ez igen sajnálatos. De részvétellel nem lehet a világot kormányozni.»

A renaissance Rómája ösztönszerűleg megérezte, hogy Bakócz pápasága az ő rovására menne. Az elbeszélés 6. fejezetében, mely oly frappánsul állítja szembe II. Julius pápa és Bakócz alakjában a két ellentétes világot és külön érdeket, a pápa gondolatai riadtan röpködnek egy szerinte végzetes lehetőség körül: Bakócz erőskezű pápa lenne, de mire fordítaná erejét? Nem folytatná, amit elődje megkezdett. Szent Péter temploma, a Vatikán építkezése félben maradna... Bakócz nem római palotákra és márványkutakra, hanem török háborúkra költené a keresztyénség pénzét... Róma elzülленék barbár urak kezén... «*Mert mi Bakócz Tamásnak Róma? Ami Rovere Juliusnak Magyarország!... Ki a barbárokkal!*» «Minden pápa jobb lesz Bakócznál — mondja élete végső estéjén — csak olasz ember legyen!... A pogány? Igen, azzal is végezni kell egyszer a keresztyénségnek, végezni is fog, de egy olasz pápa vezetése alatt, hogy a győzelem minden dicsősége és haszna Rómáé legyen.»

Róma, a renaissancenak: Michelangelónak és Raffaelnek a Rómája győzött a pápaválasztáson — Bakócz Tamással együtt pedig egy nemzet bukott el. San Pietro kupolája meglesz, de mennyi nemes, szép, «barbár» magyar koponyát fognak ezért betérni a török csákányok!

A «barbárságnak» ez elháríthatatlan végzete: oly sok életveszteség: egyensúlyban van-e a civilizáció más oldalon való nyereségével? E kérdés nincs megszövegezve az elbeszélésben, de halkan és szomorúan kihangzik belőle. Úgy véljük, kihallja azt a nem-magyar olvasó is és elgondolkozik rajta. E barbár-történet, íme, az idealizmus egyik legsarkalatosabb problémáját állítja fel s teszi kérdésbe a nemesebb gondolkodás

számára. Vajon Lionardo-nak van-e igaza, aki szerint a koldus koponyája is drágább a legszebb kupolánál? Vagy Cardulo prelátusnak van igaza, s valóban nem lehet a világot részvétellel kormányozni?

*

A hideg, józan, számító Bakócz mellett unokaöccse, az ifjú Vértesi Tamás alakja van hivatva az elbeszélésben egy másik barbár típusnak: a naivnak, a lelkesedőnek képviselőjére. Mintegy be van mutatva benne azon «barbár» koponyák egyike, melyeknek ezrei fognak szétroncsoltatni, hogy a római renaissance zavartalanul feljuthasson zenitjére. Bakócz tervéhez őt a legnemesebb önzés fűzi: a műveltség szomjazása, mely megnyugtatóan egészíti ki Bakócznak s Bakócz által a magyarságnak puszta létfenntartási küzdelmét. Ő arról ábrándozik, hogy ha nagybátyja terve megvalósul, mint lepik majd el tanulni vágyó magyar ifjak Itáliát s mint visznek haza ipart, művészetet és tudományt. A magyar puszta eped őbenne Európa után. Az elbeszélés legszebb lapjai közé tartoznak azok, melyek a bukás utáni nagy szomorúságát rajzolják. «Ah, a magyar ifjak most már nem fognak elmenni a firenzei műhelyekbe és a római műtermekbe... Megint kintrekedtek az élet iskolájából — a halál iskolájába fognak járni. És hetediziglen el fognak vadulni és el fognak durvulni. Végül az ő megfogyott, dacos csapatjukra feketén fog ráhengeredni a nagy pogány éjszaka. És meg fognak halni. Mert meghalni, azt tudnak a magyarok.» S míg X. Leó pápa pogány oltárok és antik szobrok által szegélyezett utcákon egy római cézár diadalmenetében vonul a Lateránba, az örök város pedig ujjongva üdvözli az új pontifex maximus-szal falai közé visszatérő pogány isteneket: a fiatal barbár kevély szomorúsággal emeli fel fejét s viszi haza Magyarországra, áldozatul keresztyén hazája és a keresztyén világ védelmében. «Kevélyen érezte, hogy ő a maga szomorúságát most nem adná oda ezért a tomboló örömért. A magyar halál szebbnek és kíváncsabbnak tetszett neki Itália életénél. Forró, édes daccal gondolt az ő siralomházban ülő, szegény léha népére. Ez megint a barbár értelmetlen gögje volt, de ezúttal kimondhatatlanul jól esett barbrának lennie.»

*

Az elbeszélés regényes elemének e fiatalember a hordozója. Cselszövő komédiának esik áldozatul az ő becsületes tapasztalatlansága; naiv bizalmával visszaélnék s tőle szerzik meg a Bakócz vesztegetéseire vonatkozó adatokat. Fiammetta, egy előkelő kurtizán keríti őt hálójába, s szerelmi kalandja kapcsán az elbeszélés a pápai Róma pogány örömein, s hidegen intrikáló pártküzdelmein kalauzol át bennünket. Ez a kecses könnyedségű, lappangó ironiával vagy humorral, de mindvégig

mesteri szabatossággal stilizált korkép-miniatur hatékony kontraszttal emeli ki a magyar ifjú naivabb, egyszerűbb, de becsületességében vonzóbb vonásait, s ismét felveti a kérdést, vajon melyik a nemesebb lelkiség a kettő közül. Ő komolyan vette a nőt: Fiammetta volt neki Róma, Itália, minden, ami szép, drága, halhatatlan, az volt neki az élet, a jövő, a győzelem. Mikor aztán megtudja, hogy csak politikai intrikák eszköze volt a nő kezében, s hogy csak komédiát játszottak vele, sérített önérzetében egyszerre és mindörökre elfordul ettől a nőtől, akit pedig még mostan is szeret. Fiammetta, kinek lábánál a legelső rómaiak, hercegek és kardinálisok térdeltek, most talált életében először férfit, kinek a szerelem több volt pusztá szórakozásnál. Most kezdene már ő is felemelkedni frivol világból, de hasztalan rimánkodik és könnyörög, ez az ismeretlen barbár mélyen sebzetten, a neheztelés konok, örök némaságával eltaszítja magától. Bukása erkölcsi felébredés a nőnek, de ez eszmélet világánál egész lénye semmivé roskad.

*

Ekként vázlatosan ismertetve az elbeszélés koncepcióját és anyagát, szükségtelennek véljük, hogy a kivitel részleteivel is foglalkozzunk. Herczeg elbeszélő és jellemző művészete, kevés szóval és elemi, keresetlen eszközökkel élő, tömör ökonomiája, saját személyének diszkrét háttérben tartása s precíz és mégis festői tárgyilagossága: ugyanazok itt, mint fentebb jellemzett legkitűnőbb műveiben. Erről tegyen tanuságot az elbeszélésnek itt fordításban mellékelte egész szövege.

A mi célunk csak az volt, hogy megjelöljük *Az élet kapuja* koncepciójában azt a főmomentumot, mely e művet méltóvá teszi a magasztos rendeltetésű Nobel-díjjal való megkülönböztetésre.

HORVÁTH JÁNOS.

ARANY JÁNOS ESZTÉTIKÁJA.

(Második, bef. közlemény.)

II.

Amint az eddigiekből is látható, Arany esztétikai iskolája az irodalom volt; annak elveit a költészet remekeiből s leginkább a maga költői élményeiből vonta le. A művészetek egyéb ágaival szemben érdeklődésének nem sok nyomát hagyta. Mindazáltal, mint maga írja, «a szép általános érvénye alá vonja» a poétika körében megállapított igazságokat. Így természetesen nagyra tartotta a költészet hivatását. Nélküle nincsen nemzeti önérzet. Ellenben «a nemzet, kinek jeles költői vannak, érzeni fogja önbecsét, habár a költemények nincsenek elárasztva politikával, hazafisággal s egyéb ilyen frázisokkal.» (XI: 296.) Azért a költészet «ne csak néhány tudósnak vagy ábrándozó holdvilág-egyéniségnek nagy bajjal megérthető, a nagy többségnek pedig teljesen élvezhetetlen» csemege legyen, hanem legyen egyszerűen nemes, a nép nyelvét megközelítő; általános, nemzeti. Az ilyen költészet a nemzeti újjászületés hatalmas eszköze. (XI: 222.) A nemzeti nyelvvel szemben a költészet hivatását pontosabban is megjelöli, mikor Mátyás Flóriánnak ama kifogására, hogy az Akadémia költői pályázatokra százával adja az aranyakat, a nyelvtudományra pedig nem fordít efféle kiadásokat, ezt mondja: «Nemcsak az a nyelvtudomány, mely minden egyes szót 64 elementumra képes bontani: az is nyelvtudomány, mely a rideg szókat, mint érzelmek és gondolatok kifejezőit, lelkes harmóniává olvasztja össze».¹

Azt a kérdést is fölveti, «vajon abban áll-e a költészet feladata, hogy oly szenvedéseket tárjon föl, melyekre balzsam sehol sincsen; hogy a szigorú valóságba taszítson, mely elől épen hozzá akarunk menekülni?» (V: 511.) A feleletet abban találja meg, hogy a költészet egyik feladata a kiengesztelés (V: 513) és ez az eszményítés egyik hivatása, mellyel a zavaró jelenségek mögött a lényegyet, a kiengesztelő igazságokat is észreveszi. Természetesen ez csak úgy lehetséges, ha a költői igazságot lélektani kifejléléssel igazolja; ez máskülönben is nél-

¹ Koszorú. 1893. I. 335. EPhK. 1908. 733.

különbözhetetlen kelléke a költői valószerűségnek, az elhíttetés művészetének. (V : 521.)

A költői kifejezés formális eszközeivel, a ritmusnak, a verselésnek, általában a költői nyelv zeneiségének kérdésével Arany, a bravúros technika mestere, különösen sokat foglalkozik, külön értekezésekben is. Egy helyt már láttuk, hogy a költői alkotás magvának mondja a ritmikus zengést, mely az ő lelkében is minden mást megelőzve fölcsendül. Azon túl is, vallomásai s költői gyakorlata szerint, fontos eleme a költészetnek. Vojtina szerint is:

..... mint jó levesbe hús,
Szükséges volna versebe numerus.

Ennek a versidomnak legfontosabb eleme gyanánt szól a ritmusról. Ezt tartja a versidom lényegének, mi a kötött beszédet a folyótól már elemeiben megkülönbözteti s a kettőt egymással ellentétbe helyezi. Ennek vele született érzése nélkül költő el sem képzelhető. Annak nem is nehéz:

..... ez könnyű dolog:
Érezni kell csak, és mingyárt tudod.

E szerint tehát a kötött beszéd lényege nem a rím, nem is a mérték, hanem a ritmus. (V : 274.)

A ritmus oly láthatatlan valami,
Mit inkább érezni, mint hallani,
Mit észrevenni (mint a jó egészség
Szelid hatású titkos működését)
Könnyebb, mikor *nincs*, mint akkor, ha van —

mondatja ismét Vojtinával.

Ilyen fontosnak tartván a ritmust, főbb elveit is megállapítja. És pedig határozottan megkülönbözteti a ritmusnak külső és belső szabályait. Természetesen a kettő csakúgy, mint tartalom és alak — egyébiránt az igaz műalkotásnak valamennyi eleme — belsőleg mégis egyesül. Kapcsolatuk a hangsúly, mely mindenkor belső, tartalmi értékeken alapul, viszont alapja a külső zenei tagoltságnak is. A külső, azt is mondhatnók, zenei ritmus egysége a mondat, mely zeneileg mint verssor érvényesül. Ezt szabja ízekre a metszet vagy a cezura, melyek zeneileg az ütemeket, taktusokat alkotják. (V : 281.) Nem tartja szükségesnek, hogy a hangsúly mindenkor az ütem elejére essék. (V : 282.)

Ennek a külső tagozódásnak kell, hogy a belső megfeleljen. Szükséges, hogy a mondatnak s így a gondolatnak is ama részei csoportosuljanak egy ütemben, azaz a sormetszet által elkülönített ízben, melyek egymással értelmileg is a legszorosabb kapcsolatban vannak. Csak így lesz a külső és belső kellékek tökéletes egybeillésével tökéletes a ritmus; így lesz, mint alább mondja, részarányos, bensőleg is tökéletes. (V : 285—7.) Ennek

az ellenkezőjét mutatja be egy szatirikus illusztrációban a *Vojtina II. levelének* 13. bekezdése. A ritmust mégis akkor mondja legtökéletesebbnek, mikor «a hangsúlyos szótagok kellő párhuzamossággal vannak elhelyezve.» (V: 286.) Azonban «a szabályosságtól néha nem árt eltérni, mert általa a ritmus nagyon is egyhangúan hullana szét.» Így csoportosúlnak gondolatok és szók minden ütemben egyetlen góc, a hangsúlyos tag körül. Ezt többé kevésbé valamennyi nyelv ritmusában felismeri, de sehol sem látja annyira érvényesülni, mint nálunk. Ezért ezt úgy tekintí, mint a magyar ritmus egyik jellemvonását. (V: 285—7.)

Ennek a magyar ritmusnak tehát jelleme nem az elszórtság, hanem ellenkezőleg egy góc köré gyűjtése az odatartozóknak. Ez nemcsak verselésünknek, hanem a magyar stílusnak is fontos szabálya, ellentétben a mondatrészeknek ellenkező irányú, latinos szétszórtságával. A magyar stílusnak és a magyar verselésnek ez a törekvése szemben áll a latin körmondatos szerkezetekkel is, melyek a szétnyúló gondolat- és mondat szerkezeteket egymástól távolabb vetett, de egymáshoz tartozó mondattagokkal szorítják egységbe. (V: 291—2.)

Valamint a soroknál minden ütemben az összetartozó mondatrészt, úgy a versszak soraiban is egy-egy többnyire önálló gondolatot csoportosít a magyar ritmus és nehezen tűri az értelem átvitelét egyik sorból a másikba; és épen nem tűri, ha a vers, a rím visszafordultával, mintegy rá van ütve, már be van fejezve. (V: 316.)

Ezek az elvek a szófűzésben a költőnek nagyobb szabadságot biztosítanak, mint a prózairónak. Így a közönséges szórendtől eltérésre ad jogot az a törekvés, hogy az egymáshoz érzelmileg legszorosabban tartozók a hangsúlyos szótag körül csoportosuljanak; de az is, hogy a hangsúlyos szótag kerüljön a metszet, vagy ütem élére — hogy távoltartsa még a látszatát is a körmondatos szerkezetnek. (V: 291.)

Érezvén a verselésnek ezeket a nemzeti sajátosságait, külön nemzeti elbeszélő versidomot ajánl, alexandrinusokból aababcc rimeléssel. (V: 322—3.) Hogy a gyakorlatban ezt költőnk hogyan iparkodott megvalósítani, már nem tartozik ide. Bár így a nemzeti versidom művelését kívánja, mégis súlyedésnek tartaná, ha a költői gyakorlat minden idegen versformát ki akarna zárni. (X: 524.)

Tekintettel nyelvünknek rimekben való szegénységére, külön tanulmányt szentel az asszonáncnak. Ebben apróra részletezi az asszonánc fő szabályait, melyek e két alaptörvény körül csoportosíthatók: 1. a hangzók ugyanazok, 2. a mássalhangzók rokonok legyenek. (V: 329.)

Arany ritmus-elmélete általában mindaz, amit a verselésről kifejtett, épúgy támaszkodik az ő finom zenei érzékére, mint rendkívül kényes magyarságára. Szerencséseknek mondhatjuk magunkat, hogy e kettő: a nyelv- és zeneérzék, egyesült nála

a mindkétirányú képzettséggel. Ez tette őt a magyar versteknikai klasszikus mesterévé. De nem kisebb érdeme e téren mint verselésünk elméletirójának sem.

Ami az egyes műfajokat illeti, az eposzt kivéve behatóbban, elméleti oldalról irodalmilag egyikkel sem foglalkozott; sajátos, még a balladával sem. Egyes elszórt megjegyzései azonban igen tanulságosak, mondhatni állandó érvényűek. Így a *liraiság*-nak az általános jelleget tartja megkülönböztető jegyéül. Legalább ez következik a Gyöngyösi lírai helyeihez fűzött ama megjegyzéséből: «A szerelmes beszéd (Gyöngyösínél) olyanná válik, melyet *minden* szerelmes elmondhat: ez épen lírai jellem.» Ezen az alapon mondja, hogy Gyöngyösi úgy hatott korára, mint lírai költő. Ezt Arany természetesen nem állíthatta a lírai individualizmus helyére vagy ellenébe, hanem csak az általános, a közös emberit — mint Gyöngyösire alkalmazza: «az *általános ember*nek lírai kifejezését» — jelölte meg ezzel a *liraiság* alkotó eleméül (V:211.). Ezt az egyéniség rovására annyival kevésbbé érthette Arany, mert Szilágyi Istvánnak egyenesen azt írja: «esztétikai útam az individualizálás elve». Egy-két nappal később megismétli egy Petőfinek küldött levélben is. (XI:45.)¹

Ez a *liraiság* teszi Arany szerint költőivé a *leírást* is. Így értelemben írja Tompának: «... természet és kedélyvilág egymást magyarázza a lírában és se te, se más jó költő nem fest egy fát például azért, hogy fa legyen». (XI:408.) Szász Károlyt is azért dicséri, mert «ha tájat fest, annak mintegy a lelkét, azt a varázst fogja fel, melyet az ő reá gyakorolt». (X:119., Azt már láttuk, hogy viszont ama törekvés ellen is tiltakozik(ha valaki a lírai költészetet pusztán érzelmi valóörökké akarná tenni. Eféle kifogások ellen védi Tompának gondolatokban is gazdag liráját, (X:293.) s ennek a felfogásnak indít hadat szatirikus költeményeiben és számos prózai kifakadásában. De a túlságos merevségnek sem barátja s nem teszi magáévá a Gyulai felfogását, mellyel a lírában is csaknem eposzi kompozíciót kíván.² Ezt a megjegyzést Gyulainak épen Tompáról alkotott felfogásával szemben teszi.

Az egyes lírai műfajok közül a klasszikus költészet alapján az *óda* jellemző tulajdonságát tömörségében, impozáns szerkezetében, rohanó tűzárjában, komoly bölcselmében látja (mintha csak Szechenyi-ódája alapján szedte volna össze e vonásokat; ez 1861—2. évek határán kelt; a Szechenyi-ódát pedig 1860. írta); az *elegiát* az olvadó hévben s mégis mérséklett hangban, az örömbe vagy fájdalomba való beleélésben; az *epigrammát* pedig abban, hogy a tömör stílus és szerkezet rugalmassá teszi és

¹ V. ö. még Koszorú 1863. I. 576. található szerkesztői üzenettel.

² Levelezés. I. 380.

szikrázik benne a gondolat, melyet századokon át kell a körül hirdetni. Ide vág a rövidebb műfajú költeményekről tett megjegyzése is. E megjegyzés szerint eme műfajok nem azért törekszenek általában rövidsége, mert a költő restell többet írni, hanem azért, hogy megmutassa, mennyi hatást bír előidézni a szűk tér korlátai közt is. (X:230.)

Idegen műfajok sorából a travesztiáról alkalmilag azt jegyzi meg, hogy annak «értéke attól függ, ha minél többen ismerik — könyv nélkül tudják — az eredetét.¹» Az *allegóriáról* azt mondja, hogy csak addig jó, míg nagyon meg nem magyarázzuk. «A nagyon kimagyarázott allegória, mint az explicált éle, elveszti minden élet.» (X:127.) Az allegóriának tehát úgy kell elrejtetni célzatát, hogy egyszersmind világos legyen.²

Az *eposz* körében Arany természetesen vezetőszerepet szán a naiv eposznak, amely a legtöbb kérdés tisztázásához hozzávezet. A műköltő legszebb feladatát is abban látja, hogy utánköltse ezt a hiányzó naiv eposzt. Ehhez képest azt írja, hogy az eposz feladata «azon élethalálküzdelmeket varázsolni szem elé, melyek próbatüzén keresztül a földiek sorsát intéző hatalom az egész emberiséget, vagy annak nevezetes részét, pl. egy nemzetet, létele céljához majdnem láthatóan, közelebb segít, valamely eszme befogadására érlel, vagy enyészettől megóv. Az eposz tehát a közös érdek kifejezője; hősei úgy tűnnek fel; mint koruk választott emberei; megannyi Mózesek és Józsuék, de maguk is egy emberföltötti hatalom intéseit követik.» (X:458—9.) Épen azért az igazi eposzírók «nem rajzolnak jellemeket hiába». (X:56.) Az eposz azonban, bár így nagy nemzeti célok és küzdelmek kifejezője, mégsem állhat bizonyos irányzatosság szolgálatában. «Sokkal inkább költői faj — úgymond — mintsem, hogy akárminő iránynak hordozója lehessen, mely nem a költészeté.» (V:511—2.)

Az eposznak, helyesebben az epopéának, illetén felfogása, amely szerint az közös nemzeti vágyaknak hordozója és kifejezője, megerősítette és kiegészítette Arany a költői képzeletről szóló felfogását, vagy esetleg megfordítva, ez utóbbi táplálkozott amabból. Mint már láttuk, Arany tagadta azt, hogy emberi képzelet, még a legnagyobb költőké is, képes volna tapasztalás nélkül emberi viszonyokat tetszés szerint a priori kombinálni. Különösen alkalmazza ezt az elvet az epikusra. Itt épen azt veszi figyelembe, hogy a mondai és történelmi levegő, mely itt a költőt körülveszi, nem teszi ajánlatossá, talán meg sem tűri, a mai mindennapi élet tarka változatú, közvetlen tapasztalati elemeinek a beolvasztását. Eme mondai, szinte prehisztorikus időkben u. i. az egyén még nem volt bizonyos naiv egyformaság-

¹ Koszorú 1863. II. 432. EPhK. 1908. 732.

² Koszorú 1863. II. 264.

ból kibontakozva. Azért ama kész alapokból kell kiindulnia, melyeket a hagyomány az utódok számára fenntartott (ahogy Arany mondja Zrinyi és Tasso-tanulmányában: «fölkincselt»). Azokból, melyeket alkalmasoknak vél, esetleg a megfelelő módosításokkal, művébe illeszti a szükségeseket. Ezzel ama veszedelem ellen is biztosítja magát, mely gyakran teremtett szörnyalkotásokat a romanticizmus «képzelemcsigázóinál», kik minden áron újat akartak teremteni. (V: 9.)

Egyébiránt jogosnak sem tartja, hogy művének minden soráig eredeti kompozíciót követeljünk meg a mai szerzőtől, ki a műveltség előhaladott korában egészen más viszonyok között él, mint amelyekből, ha feladatához hű marad, költeményét szőnie kell; nem, annyival kevésbbé, mert már az eredeti naiv eposz létrehozásán is nem egyedül a névszerinti hős, hanem előtte úgy szólva már nemzedékek működtek. (V: 10.)

Részint azért tehát, mert az eposz nemzeti és faji közérzéseknek hordozója, részint azért, mert a mai kor tapasztalati anyaga nem alkalmas hősi korok jellemzésére, részint végül mert a képzelet újat teremtő erejét Arany amúgy is nagyon korlátozottnak tekinti: fölveti az *eposzi hitel* kérdését. «Van történelmi hitel — úgymond — mely a tények valóságán épül; ezzel szemben megkülönböztetem az eposzi hitelt, mely nem törődik azzal, megtörtént-e a dolog, de igen, hogy él-e az a nemzet, a nép tudalmában, emlékei- s hitében, s az utóbbiakhoz, mennyiben a költői cél engedi, makacsul tapad. Nem költ semmit, amíg hagyomány van, miből összerakni lehet; nem ferdít, hol az eltérés a nép tudalmával ellenkezik; de a monda variánsai közt szabadon válogat... De nem elég csupán az ős nemzeti élet alapjaival, szerkezetével járni tisztába; ez csak háttér, csak keretje a rajznak. Magát a főcselekményt, nevezetesebb epizódjaivál, kitűnőbb hőseivel, oly alapon kell kifejteni, hogy minél több támaszát lelje a nemzeti emlékezetben». (X: 308.) Ezeket megelőzőleg (1851) még azt írja Toldy Ferencnek: «úgy vagyok én a régi mondákkal, mint a pap a jeligével; szeretek, ahol csak lehet, rájuk támaszkodni s több hitelt, nyomatékot vélek általok művemnek adhatni.» (XI: 248.)¹ Sőt Gyulainak egyenesen bevallja, hogy történelmi vagy mondai alap nélkül «nem képes alakítani». (XII: 40.)

Íme, Aranynak az eposzi hitelre vonatkozó elmélete! Amint láthatjuk, célja evvel az, hogy az olvasó részéről biztosítsa a változott viszonyoknak megfelelően a mű hatása érdekében megkívánható feltételeket. Arany fejtegetéseiben, vallomásaiban

¹ Toldy is osztozik Arany felfogásában, de inkább a költő szabadságát emeli ki Aranyhoz intézett válaszában: «A költőnek joga van a monda szellemében betölteni a hézagot a magáéból; csak itt-ott fonja át amannak egy-egy szálacskájával; szívesen elhisszük neki, hogy a hagyományból meritette». (XII. 62—3.)

legtöbbször akkor helyezkedik pszichológiai alapra, amikor a műalkotás egyes mozzanatainak magyarázására kerül alkalom. Épen az teszi nagy jelentőségűekké esztétikai szempontból enémű nyilatkozatait, hogy ezekben épen a költői teremő lángelme tárja föl mintegy az alkotás titkait. Az eposzi hitel kérdésében azonban ezzel egyszerre az esztétikai együttérzés föltételeire is rávilágít. Az eposzi hitel Arany-féle elmélete ugyanis helyesen utal a hatásnak ama hátterére, hogy a naiv eposz regőse és hallgatőja ugyanazon lelki dispoziciók mellett ugyanazon világnézetnek, ugyanazon vallásos, hitregei fogalmaknak légkörében élnek s egymás érzéseit, lelkesedését és elragadtatását élik át. Költő és hallgatő lelki élete között tehát a legteljesebb kölcsönösség áll fenn. E népeposzok költői értékein kívül ez a hatás teljességének a magyarázata.

Nem így a műeposznál. A műeposz alaki és tárgyi határományai ugyanazok, mint a naiv eposzé, máskülönben történeti énekké, költői elbeszéléssé vagy más modern elbeszélő műfajjá alakulna át. Ellenben más viszonyba kerül egyfelől a költő is a saját tárgyaival, másfelől a közönség és a költő is egymással. Ez a változott helyzet veti fel az eposzi hitel kérdését. Közönségben, melynek lelke előtt fölmerül a szavahihetőség dolga az eseményekkel és a költővel szemben, eposzi vagy bármilyen költői hatásról szó sem lehet. Ezt a nagy akadályt tehát valahogyan meg kell kerülni. Arany, mielőtt a pszichológia a motívumeltolódás (Motivverschiebung) kérdését tisztázta volna, megoldotta a feladatot. A közönségnek a hite helyett a közönségnek a hagyományszeretetére appellált. . . Ismerjük a mondákból az események csodás motívumait; a költő feladata most már nem az, hogy ezeket elhitesse velünk, hanem az, hogy meggyőzzön: a mondákhoz híven és lelkileg jól megokolva adja-e a történeteket? Költői gyakorlatában ezt az eljárást még több más műfogással is kiegészítette s a hihetőség kérdését mindenütt a hiteles-ég terére játszta át.¹

Így sikerült Aranynak nemcsak elméletben, de gyakorlatilag is egy megoldhatatlannak látszó kérdést megoldani s a naiv eposz műfaját megmenteni a modern irodalom számára. . .

A többi műfajokról kizárólag csak levelezéseiben és bírálatiban tesz egy-egy megjegyzést. Még *balladatanulmányairól* sincsenek kiadott munkáiban számottevő emlékek. A meglevők inkább csak távolabbi utalások. Egy bírálatból tudjuk, hogy a ballada kizárja a leíró elemeket s a balladai tulajdonságoknak belülről kell kifejlődniök (X: 130—1.). Legérdekesebb, mit Pákh-hoz ír, a következőkben jellemezve saját viszonyát a skót balladákhöz: «nemcsak a szépen sántító troheusokat cseréltem

¹ V. ö. ily című értekezésemmel: *A Buda halálának csodáseleme az esztétika és lélektan szempontjából*. IK. XXV. 257—275.

fel a kevésbé művészi népdal-formával, nemcsak a mese helyett egészen újat költöttem: de ezenfelül a skót élet helyett magyar életet mertem vázolni; utánozva egyedül a ballada menetelét, ezt is csupán azért, mert népdalaink s egy-két igazán a néptől eredt balladánk folyamával bámulatosan megegyez. . .» (XII. 83—4.) Ez a néhány szó gyakorlatilag alkalmazza általánosságban vallott elvét a szép nemzeti elemeiről a költészetben. A mellett mutatja, hogy éles szemmel tanulta el a skót népköltészettől azt, amivel a ballada formájában gazdagíthatta általánosságban a szép kultuszát; vagyis amint itt mondja: annak «menetelét», azaz fölépítését, drámaiságát és lírai elemekben való gazdagságát, amelyekkel Gyulai szerint kiérdemelte költői gyakorlatában a ballada Shakespeare-je elnevezést. A *regényről* az eposzszal kapcsolatban említ annyit, hogy mivel a próza és a költészet határán mozog, dobhat fel megoldatlan kérdéseket; főleg a humoros és az irányregény. De itt is megjegyzi, hogy nem *mivel*, hanem *dacára* irányzatosságának, lehet jó költemény. (V:511—12.)

Egy könyvismertetésben az ind drámáról szólván, a *drámaköltészet* nemzeti jellegéről tesz figyelemre méltó megjegyzéseket: «Nemzeti dráma — mondja Arany — csak úgy lehetséges, ha a nemzeti jellemet fejezi ki, ha magába szívja mindazt, ami nagy és hősiess létezik annak multjában vagy jelenkori fejlődésében. Minden nagy drámairodalom egy saját világot képez, mely kisebb mértékben feltükrözi mindazon hatások erősebb áradásait, melyek befolytak a népre ivadékról ivadékra s ennek benső és külső életét azzá tették, ami.» (X:122.) Tehát a drámairodalomtól is a nemzeti lélek tükrözését várja. Ezt a felfogást hangoztatja a budai színház kérdésében, mikor az igazgatótól a Nemzeti színházzal való verseny helyett, amit neki más oldalról szerepül szántak volna, a könnyebb, főleg zenei műfajok *nemzeti* irányú fejlesztését várta.¹

Elsőrendű műfordító lévén, a *műfordítás* törvényei fölött is sokat elmélkedett. A fordítástól eszme- és alakhűséget kíván, de mégis megkövetelte, hogy szabad legyen, azaz ne szolgál. «Tehát vers verssel, ha lehet, ugyanannyi sorral adassék vissza.» Shakespeare-fordításról szólva, az a különleges kívánsága, hogy ne csak a színpadot, hanem az olvasó közönséget is szem előtt tartsa: tehát hatályosság mellett választékos és korrekt is igyekezzék lenni s a magyarosság mellett azért kerülje, mint kifejezi magát, «a bundaszagot.» (XII:126.) Általában, ha elmarad a fordításban egy-két szó, nem tartja hibának, de «baj, ha az elmondott nem teszi azt a hatást, mint az eredeti.» Költői műnél nem a pusztá értelem a fődolog, hanem a benyomás, melyet tesz az olvasóra. Ez utóbbit olykor némi hűtlenséggel lehet elérni, feláldozván a szóhűséget.» (X:287.)

¹ Koszorú 1864. I. 238—9. 287. EPhK. 1908. 742.

Nagy irodalmi tanultsága, kényes izlése s élő irodalmakon is fejlett határozott nézetei, ha több mérséklettel is, mint Gyulainál, leginkább szerkesztő korában, *kritikai* téren is érvényesültek. Esztétikai elveit is igen nagy részt épen ezek a bírálatok tükrözik. Leveleiben azonban leplezetlenebbül hangoztatja a léha kísérletekkel szemben elkeseredett véleményét és lesújtó bírálatát.¹ Ez mutatja, hogy e részben Gyulai és ő között, amint egy helyt írja is, csak a szerkesztői helyzetből folyó opportunitási különbségek vannak. Így, bár Petőfi emlékére soha nem tud meghatottság nélkül gondolni, látja az ő hibáit is. Egyszer 1858-ban így ír Szemere Miklóshoz: «Végtelen gazdagság az övé, de a túltermékeny föld gyomot is óriásit hoz, a túláradtfolyam nem ment az iszaptól.» A bírálat jogát tehát még a legnagyobbal szemben is fenntartja. (XII:114.)

III.

Ha így Arany összeszedett nyilatkozatain végig tekintünk, látjuk, hogy, bár elszórtan, rendszerbe nem fogva, de az esztétikai kérdések főbbjeiről igen jól átgondolt, lelkiismeretes tanulmányokon alapuló, sok töprengésen át megszürt és végsőleg egymással összefüggő, sőt egymást szervesen kiegészítő nézetei voltak.

A szép fogalmának tisztázása a célja tépelődéseinek és tanulmányainak, s a többi esztétikai megállapítást is ez alá óhajtja befoglalni. Mint láttuk, szépnek a jó és az igaz kifejezését tartja az idom által. Három fogalmat kíván tehát egyesíteni a szépben: a jó, az igaz és a forma fogalmát. Ebben mindenképp előtérbe kell hozni a nagy igazságot, hogy a szép a harmónia legzavartalanabb megvalósítása lévén, nem juthat ellentétbe sem az igazzal, sem a jóval, sőt Arany szerint egyenesen velök azonos. Ez a megelőző és ama kori eticizmusnak a túlzása Aranynál; ugyanaz lényegében, ami Gregussnak későbbi rendszerét is annyira jellemezte. A jó a széppel ellentétbe bizonyosan nem juthat, sőt szándéka nélkül is szolgálja azt, a két fogalom azonban mégsem fedi egymást. Az is kétségtelen, hogy az igazsággal sem juthat ellentétbe, mert a művészetnek elemi föltétele az őszinteség és a belső igazság. De a művészi igazság is más, mint a valódi nyers igazsága. Ezt, az eszményítésről szólva, Arany is többször kifejezi. Azért a szép fogalmát azzal sem meríthetjük ki, hogy az az igaznak kifejezése. Arany különben mindkét kisegítő fogalomban az előző elmélekedők örökségét vette át.

¹ «Iszonyu sok lerudalni való állat kezdi rágni a bogácskórót Parnasszus körül. Botot nekik, míg el nem rontják a közönség izlését. . . .» — így ír többek közt Szilágyi Sándorhoz. 1850. Lev. I. 239. — Most már hiába volna az Arany-emlegette bot!

Nagyon szerencsés azonban Arany a harmadiknak, a forma fogalmának, a bekapcsolásával. Míg ugyanis az előbbi kettőnek csak annyiban van szerepe a szép körében, amennyiben az máskülönben is kapcsolatos tudatunk egész tartalmával, s abban első sorban éppen ezekkel is, addig a forma, mint kifejező eszköz, valamennyi művészet körében, sőt mutatis mutandis a természeti szépen is uralkodó elem, vezető motívum. A művészre, a forma nagy mesterére vall, hogy Arany ezt fölibe emeli a másik kettőnek; azokat mintegy ebbe olvasztja bele. Megállapításának értékét növelik azok a folyton ismétlődő megjegyzései és vallomásai, hogy a tartalom, tehát szerinte a jó és az igaz, egyszerre jelenik meg a formával, egy vele. De még inkább kiemeli művészi jelentőségét, mikor elárulja, hogy nála, s tudomása szerint sok másnál is, a zenei forma születése megelőzi a tartalmat, az eszmét, a gondolatot.

Hasonló erővel nem jut érvényre meghatározásának az a része, hogy a szép: kifejezés; a jó és igaz kifejezése az idom által. Pedig ezzel mutatott rá felfogásunk szerint a teljes valóságra: a szép, az esztétikai szép, kifejezés; tehát a művészet is kifejezés és a természeti szép is, amennyiben esztétikai szép: emberi lelkünkől rája átvitt emberi érzéseknek, hangulatoknak és eszméknek kifejezése. Pedig, hogy Arany ezt erősen érezte, bizonyítja egy szerkesztői üzenete: «Minden ember érez, s *ha ki tudná fejezni, minden ember költő volna.*¹» Ezt az elvet mennyire kiterjesztette Arany a természeti szépségre is, mutatja az, hogy a természetutánzástól, a költői leírástól is mindenütt emberi érzések tükrözését várja.

Arany, mint mindenki, aki tisztában van az esztétika művelésének föltételeivel, a szép elveinek általános érvényt követel. De arról nem szabad megfeledkeznünk, hogy ez az érvényesség nem lehet abszolút. Korlátai a nemzetiség és a korszerűség. Az előbbi kérdéssel, mint láttuk, Arany behatóan és a leghelyesebb szempontokból foglalkozik. Azonban az utóbbiról sem feledkezik meg, hiszen a korszerűség már a nacionalitás fogalmában is benne rejlik; valamint azokban a fejtegetésekben, melyeket az eposzi hitelről ad, az eposszal szemben fennálló korszerű változtatásokat illetőleg. Néhányszor azonban alkalmilag külön is szól a korhatásokról. Ami pedig a népiességet illeti, fegyelmeztségére és széles látókörére jellemző, hogy ő, a naiv eposzok utánteremtője s a népies irányú műköltészet egyik minden idők s népek számára legnagyobb mestere, a népiest még sem tekinti a szép föltételének.

Mint költő, esztétikai világszemléteből az érzéseket nem mellőzhette, mert azokra a költői megélés lelki folyamata lépten nyomon figyelmeztette. Azért az Arany esztétikai

¹ Szépirodalmi Figyelő I. 560. EPhK. 1908. 734.

nyilatkozatainak első rendszerezője, Gálos Rezső, ezt a rendszert kiválóan érzelmi esztétikának minősíti. Ez mégis többet mond kelleténél. Ha az érzelmek elméletének Arany valóban vezetőszerepet szánt volna, ebből az ő éles lelki szemével a végső konzekvenciákat okvetetlenül levonja. Ez pedig elmaradt Arany-nál, amennyiben mindvégig megmaradt az objektív esztétika területén. Azt Gálos is látja, hogy Aranynek végső célja, központi gondolata, a szép fogalmának tisztázása, tehát tárgyi határozmányoknak, az esztétikai tárgyakkal fogalmi körülírása. Ha szép helyett Aranyt maguk az érzelmek, azaz a hatás és hatáskeltés lelki folyamatai érdekelték volna mindenek előtt, mint pl. Gyulait, aki ezt a jelentős lépést az esztétika hazai fejlődésében már egészen határozottan megtette volt, akkor az érzelmeket legalább is oly gondossággal vizsgálta volna a műélvezet szempontjából, mint ahogyan figyelte a költő oldaláról. És ebben az esetben érdeklődésében a szép helyét a tetszés kérdése foglalta volna el. Ez nem történt meg Arany-nál, s így mindvégig megmaradt objektív esztétikusnak. Ez, gyakorlati oldaláról, a Gyulai lelkében tisztázódott ezzel a határozottsággal, s ő is volt az, ki ezt a felfogást először vitte be az ő szavát megillető súllyal a magyar esztétikai köztudatba.

Arany elmékedéseinek kiemelkedő eredménye az eszményítés elve. Felfogásunk szerint ez az összhang kérdésével volt nála kapcsolatban, sőt bizonyos mértékig a kompozícióra irányuló szigorúságával. Láttuk, hogy Arany szigorú kompozíciót kíván a költemény vezetőgondolata és tónusegysége alapján. Ez lehetetlenné teszi magában is a részletekbe való egyoldalú elmerülést s így a materializmust és a túlzott realizmust is. Ezenben megkívánja ezek helyett a kifejező vonások kiemelését, mi nem más, mint eszményítés. Ebből, valamint abból a följegyzéséből, mely szerint a népiesség «a szűk és egyoldalú idealizmusból kivezet, (X: 571.)» némelyek azt következtették, hogy Arany azért olyan lelkes híve a népies költészetnek, mert az is eszményít. Ez is túlzás. Arany kompozíciós elve alapján minden igazi művészet eszményít, így a népies is. Arany azonban határozottan kifejezi, hogy a népies irányra nézve csak fejlődési fok. («Szeretem a nemzeti költészetet; a népiesség köntösében most; később majd puszta.») Ha az eszményítésnek lehet a legigazabb képviselőjét látna a népies irányban, végleg kitartana mellette. De nem így van. Ő a népiest az eszményiség mellett erősítésül hozza föl: még a népköltészet is eszményít, pedig legközelebb van a prózai valósághoz. Akkor való különös szükségességét pedig bizonyára azért hangoztatja, hogy ellensúlyozza az irodalmi idegen hatásokat. Ezt erősíti az a felfogása is, hogy a műeposz stílustalan terjengősségét és tévedéseit csak a naiv eposz képes ellensúlyozni. (V: 338—9.) A népies tehát végsőleg a költészet nemzeti kifejlődésének

szolgál nála iskolául. Ezt erősíti az a felfogása is, hogy amely népnek nincsen igazi népköltészete, annak irodalma állandóan más népek hulladékán tengődik.

Ami Aranynak elméleti tanulmányaihoz való viszonyát illeti, az egyetemes esztétika történetében mind a jóval, mind az igazgal való kapcsolat elméletének nagy multja van. Elég itt utalnunk az épen Arany korában nálunk is nagyon olvasott Krausera és Vischer Frigyes Tódorra, kiknek felfogása sok egyezést mutat Aranynak a szépről alkotott felfogásával. Krause deduktív és spekulatív okfejtéssel bizonyítja, hogy a jó és az igaz Isten lényegéhez csakúgy hozzátartozik, mint a szép; azért közöttük a legszorosabb kapcsolatnak kell lenni. Nem lehet tehát szép, ami nem jó és igaz is egyszerre. Még határozottabb egyezést mutat Arany Vischerrel, aki szintén azt mondja, amit Arany, hogy a térben és időben megvalósuló szép mindig valamely határozott eszmét fejez ki, azt tökéletesen megvalósítani iparkodik. Tartalmilag tehát csakúgy, mint Aranynál, a szép nem különbözik a jótól és igaztól. Ide vezetett Greguss későbbi elmélkedése is. Vischer felfogása az Arany utánzás-elméletével is közel rokonságot mutat, mert szerinte is ez az eszme csak látszat, mert abszolút tökéletességben nem lehet jelen egyetlen reális létezőben sem. Mindezek értelmében Vischer szerint szép az eszme határolt megjelenés formájában. Arany ezt a határolt megjelenést, mint láttuk, idomnak, majd formának nevezi. De a magyar esztétikai gondolkozás fejlődésében is megvannak Arany gondolatainak természetes kapcsolatai. Költészetünkben Csokonai, akivel Arany amúgy is annyi rokonságot mutat, a szívét ismeri el kalauzának s ebből kifolyólag főként a maga gyönyörűségére akar énekelni, tehát az érzelem jogait vitatja. Erdélyi, Petőfi s általában a forradalom esztétikája, viszont Aranynak másik esztétikai motívumát, az igazságot, teszi központi gondolattá. Erdélyi szerint ugyanis minden művészet központja az érzékek elé hozható igazság. Petőfi is ezt írja Aranynak: «Én az igazért a szépet is feláldozom... Ami igaz, az természetes, ami természetes, az jó és szerintem szép is. Ez az én esztétikám.» (XI: 63.)

Gálos Aranynak Schillerrel egyező helyeit is kimutatja. Arany kétségtelenül erősen tanulmányozta Schillert. Talán ennek is eredménye gyanánt egyezik vele a forma és az érzés jelentőségének a kérdésében — vagy legalább is megerősítette Aranyt felfogása helyességében. Schiller is különbséget tett a való és az eszményi fogalmai közt; ő is ez utóbbit vallja a költészet méltó tárgyául a nyers s durva valóság helyett, és a való legvalóbb képének. Talán abban is segített Aranynak Schiller, hogy tisztultabb felfogása volt az eszményítésről előzőinél, Császár Ferencnél s a bágyadt költői idealizmus képviselőinél, amennyiben Schiller is az egyéninek és a helyinek

egyetemessé emelésében látja az eszményítést, a nem jellegében föllépő egyéniben. Részletekben is több egyezésre mutat rá Gálos, pl. a harmóniáról, a különösről vagy bizarról, a váratlan-nak és a várakozás kielégítésének hatásáról és így tovább. Ezeknek jó része azonban máskülönben is bent élt már a köz-tudatban. Így pl. az egyéni és eszményi kérdését nálunk is alaposan megvitatták. Az azonban egészen bizonyos, hogy Arany alapos tanulmánnyal fejlesztette költői erejét s elméletben sem ákart minden áron új elveket vallani. Aranyban megvolt egy igazi «poeta doctus» minden tanultsága és megfontoltsága.

Ez a tanulmány és megfontolás vezették elméleti vizsgálatait is Veleszületett géniején kívül ennek köszönhetjük eredményeit. A forma fontosságának kiemelésével, a nélkül, hogy az esztétikai formalizmus egyoldalúságába esett volna, az alak és az eszmei tartalom egységének hangoztatásával, valamint az elméleti esztétikai elvek alkalmazásában az eposzi hitel kérdé-sének szinte végleges megoldásával, főleg pedig ezzel az utóbbival, nemcsak korának egészséges esztétikai köztudatát képviselte, hanem azt nagy lépéssel előre is vitte. De bővítette az esztétikai ismereteket azzal is, hogy a zenei elemnek s általában az alaknak és a tartalomnak együttes formálódásával rámutatott a művészi teremtés intuitív jellegére és tudattalan eredetére. Megelőzte korát avval is, hogy a képzelet munkáját helyes világításban mutatta be. A humor elméletét új felismeréssel vagy részletesebb kifejtéssel nem gazdagította ugyan, de az elemeket itt is helyesen ismerte fel az ellentétekben, mikor víg-szomorkásnak, játszí-nedvnek, árnyék-ésnap-fénynek, tréfának és komolynak, cukrozott epének nevezi; máskor abban engesztelő-dést keres¹, mikor a költészet magaslatán állónak és a széppel azonosnak tartja. (XII: 346.)² De *Bolond Istók*jában, a *Nagyidai cigányok*ban és a *Toldi estéjében* a humor klasszikus példáival is megajándékozta a jövő elméletirőit.

Arany tehát nemcsak genialis költő, hanem az esztétikai köztudatnak is fejlett ízlésű és nagy tudású munkása és így nemzeti sajátosságaink legméltóbb képviselője a szép kultuszában.

MITROVICS GYULA.

¹ *Bolond Istók* I. 346.

² Levelezés II. 346.

A FRANCIA HATÁS KISFALUDY SÁNDOR LÍRAI KÖLTÉSZETÉBEN.

(Második, bef. közlemény.)

II.

4. Rousseau hatását Kisfaludyra eddig csak Kisfaludy regényében mutatták ki.¹ Császár hangsúlyozza, hogy Rousseau hatott Kisfaludy felfogására, és hogy ez *Himfy szerelmeiben* is érezhető.² De hogy miben áll és hogyan nyilvánul Rousseau hatása, azt részletesen nem tárgyalták.

Kisfaludy benne élt Rousseau közvetett szellemi légkörében, mielőtt még Rousseau-t olvasta: Magyarországon a XVIII. sz. utolsó évtizedei alkalmasak a szentimentális áramlat befogadására. Fejlettebb költőink felismerték az idők szellemét, és az Európa-szerte terjedő áramlat termékei nálunk is tért hódítottak: már 1787-ből vannak szentimentális regényfordításaink. Az érzések kultusza általános lett, nemcsak mert visszahatásként az előbbi korokra, mintegy szükségszerűen létrejött és kikiváncozott az emberekből, de mert az irodalmon keresztül mind jobban hatott a kor izlésére, míg lassacskán ragályos divattá vált.

Tudjuk, hogy Kisfaludy, még mint fiatal tanuló, Pozsonyban lelkesedéssel olvasott szentimentális regényeket, és ezek nagy ábrándosságot váltottak ki belőle.³ Mikor Kisfaludy Bécsben élt, a wertherizmus volt divatban, ott tehát közvetlenül érintkezett a német szentimentalizmussal. Nagyvárosi élete azonban annyira lefoglalta, hogy költői műhelyébe ez még nem férközött — de nyom nélkül nem maradhatott. A sok *Werther*- és *Nouvelle Héloïse*-utánzat megszázszorozta a nagy munkák hatását. Mindezzel érezhető volt az a szellemi légkör, melynek tulajdonképen kiinduló pontja Rousseau. Kisfaludy életének eseményei: az olaszországi út, a fogság magánya, szerencsétlen szerelme, stb. növelték és kifejeztették azt a szentimentális hajlandóságot,

¹ Werner Adolf: *Kisfaludy levélregénye* (EPHk. II. pótkötet).

² Császár: id. h. 253. l.

³ Császár: *Kisfaludy Sándor* 15. l. (Költők és Írók).

melynek magvát a kor szelleme lelkébe hintette, és melyre nagy fogékonyságánál és érzékenységénél fogva különben is alkalmas volt.

Kisfaludynak Olaszországban legkedvesebb költője Petrarca. Még eddig nem mutatták ki Petrarca költészetének és a XVIII. sz. szentimentális irodalmának közös vonásait. Azonban nem lehet véletlen, hogy a XVIII. század végén és a XIX. sz. elején Petrarcát annyira kedvelték. Tudjuk, hogy a szentimentalizmus gyökere Young és Ossian költészete. Hogy megtaláljuk a közös érzelmi állapotokat, össze kell hasonlítanunk Young és Ossian legkedveltebb témáit Petrarcáéival. Lanson megjegyzései és idézetei segítségével¹ (Lamartine kritikai kiadásában) nemcsak közös vonásokat lehet megállapítani, hanem azt is, hogy maga a szellem is nagyjából egyező Petrarca melankóliája, álmodozási hajlama, a töprengés, ábrándozás, a saját szívét rágó kesergés, a külső világról való teljes megfélekedezés, azért, hogy a maga benső világával foglalkozzék — megfelelték a szentimentális ember ízlésének. Petrarca költészetének az ossianizmussal egyező vonásai azt idézték elő, hogy a XVIII. sz.-ban Petrarca ismét divatos költő lett. Petrarca képei, terminológiája, melyet a XVI. sz. Petrarca-utánczó elcsépeltek, friss jelentőséget nyertek és a szentimentalizmus nagy íróit azok is ihlették, pl. Rousseau is hálás lehet Petrarcának. A XVIII. sz. végén, épen a szentimentális áramlat sodrán, az új Petrarca-láz hozzánk is elhatolt: Kazinczy állandóan «isten költő»-nek nevezi, Kármán pedig négy canzonet és néhány szonettet magyarra fordít. Hogy Kisfaludy épen Petrarca nyomán indult meg, az nem volt «a sors szeszélye», mint Kazinczy mondja. Petrarca leginkább megfelelt lelkiállapotának. De Kisfaludy lelkivilága, mint láttuk, szorosan összefüggött a korszellemmel, s hogy épen Petrarcát fogadta mesteréül, ez a korszellem iránti fogékonyságról is tanuskodik. — Azonban Petrarca szerelmi koncepciója nem felelt meg a szentimentalizmus felfogásának: Petrarca felfogásában ingadozás észlelhető: nem tudja, bűn-e az, ha átengedi magát érzéseinek? Szent Ágoston szemrehányásai ellen Petrarca tiltakozik és azt hangsúlyozza, hogy szerelme arra kényszeríti hogy erkölcsös maradjon, tehát ez a szerelem tiszta; de később bevallja, hogy érzéseiben mégis van valami megvetendő: nemcsak az eszmét, a nő lelkét szereti, hanem magát a személyt, tehát földi tényezőkből alakulnak érzelmei, és megbánja ezt, mint valami világi, frivol dolgot.² Petrarca habozásából kifolyólag bizonytalanság nyilvánul költészetében néha meg van róla győződve, hogy semmi sem erkölcsösebb a szerelemnél, néha pedig úgy érzi, hogy csalódott,

¹ Ld. Lamartine: *Méditations poétiques*. I. 49, 55, 60, 131, 141 l.

² Ld. Gaspary: *Petrarca. Storia della letteratura italiana*. I.

mert ahhoz, hogy az eget elérjük, szabadulnunk kell minden földi kötelektől. Lelkében Laura emléke és a vallás eszméje állandóan küzködnek egymással, a nélkül hogy tudná, hogy melyik fog győzni. Rousseau sohasem vonja kétségbe a szerelem erkölcsösségét. A *Nouvelle Héloïse* I. r. 50. lev.-ben mondja: «C'est lui, (le véritable amour) c'est son feu divin, qui sait épurer nos penchants naturels... Sa flamme honore et purifie toutes les caresses.» És a II. r. 1. lev.-ben «... il (l'amour) est fondé sur la base inébranlable du mérite et des vertus.» — Kisfaludy maga mondja, egy Majlátnak írt levelében,¹ hogy Himfy szerelme más, mint Petrarcaé: «Himfy... der seine Liebeswunde aufwühlte — ist von Petrarca sehr verschieden... durch die Heftigkeit seiner Gefühle, seiner Begeisterung.» Mint később látni fogjuk, Kisfaludy szerelmi felfogása lassan alakul ki és teljesen a szentimentalizmus fővezérének, Rousseau-nak az eszméit követi.

Feltűnően nagy Kisfaludy lelkesedése a *Nouvelle Héloïse* olvasásakor. 1796 szept. 3-i leveléből láthatjuk, hogy Rousseau munkájában azoknak az érzéseknek a tökéletes kifejezését találta meg, melyek már régóta forrtak benne. Rajongó levelében részletesen leírja azt a meglepetést, örömet, meghatottságot, melyet akkor érzett, mikor először olvasta Rousseau regényét: «Draguignan felejthetetlen lesz életemnek történetében csak azért, hogy az új Héloïz itt olvastam legelőször stb.» A *Nouvelle Héloïse*-t Rousseau legértékesebb munkájának tartja és bevallja, hogy mialatt olvasta, sírt a meghatottságtól. Felsorolja mindazt, ami különösen tetszett neki a regényben: «Két fiatal léleknek sympathiája, két szívnek ragadozó indulatja, égő szerelme, bűja, keserű kínjai szomorú elszakadása: a szerelemnek ereje, hatalma, állanlósága stb. ... a mezei magányos életnek boldogsága, ártatlansága... imádatos virtusok, bocsánandó gyarlóságok, gyönyörű tébolyodások» — Rousseau olvasása valóságos megkönnyebbülést, megoldást jelent számára. Azt tanácsolja barátjának, hogy ezt a könyvet legalább minden esztendőben egyszer olvassa el és akkor majd Kisfaludyval együtt fogja mondani:

Toi divin Rousseau, toi qui mon coeur encense,
Qui pourrait résister à ta mâle éloquence,
Qui ne devint meilleur en écoutant ta voix?
Pour tout être pensant ses écrits sont des lois.

Hogy Kisfaludy valóban nem elégedett meg a *Nouvelle Héloïse* egyszeri elolvasásával, de gyakran elővette a könyvet. Arra van bizonyítékunk: Werner kimutatta, hogy a *Kesergő* sz. relem 55. dala a *Nouvelle Héloïse* IV. k. 6. levél néhány sorának

¹ 1820. aug. 28. (*M. m.* VIII. 375. 1.)

² Werner: id. h. 261. l.

rímbe szedése.² Ez a dal Kisfaludy jegyzőkönyvének 5. füzetében 50. számmal szerepel — tehát jóval a *Nouvelle Héloïse* első olvasása (szept. 3.) után íródott, ugyanis szept. 3-án Kisfaludy még jegyzőkönyvének 1. füzetében tart és dalainak száma 4. A *Két szerető szív története* is oly mélyen gyökeröző Rousseau-hatást mutat, hogy beható foglalkozást kell feltételeznünk; Werner kimutatta, hogy Kisfaludy levélregényének formája, kompozíciója, légköre rousseau-i Gondolatokat, képeket, kifejezéseket néha szórul szóra átvész.¹ Ezenkívül a *Boldog szerelem* VI. énekében állandó, kedvelt olvasmányai közt emlegeti Rousseaut. Az állandó Rousseau-olvasás következtében Kisfaludy valósággal átítatódott Rousseau elveitől.

Hogy Rousseau mélyen belenyúlt Kisfaludy szellemi fejlődésébe és hatott felfogásának kialakulására, ezt Kisfaludy levelei is visszatükrözik. Tudjuk, hogy Rousseau regényének két főmotívuma a szerelem és a barátság. Figyeljük meg Kisfaludy felfogását a szerelemről és barátságról Rousseau olvasása előtt és után. Naplójából tudjuk, hogy a *Nouvelle Héloïse* olvasását szept. 3-án fejezte be. Ezelőtt, aug. 26-iki levelében, mikor *Les sacrifices de l'amour* és *Caroline Lichtfeldet* olvassa, azt írja, hogy valahányszor a szerelemről és barátságról olvas, szíve sóhajtozik, kíván és ömledez. Ekkor Kisfaludy a szerelmet és barátságot csodálatra méltó ideáloknak látja, melyeket nehéz megvalósítani, de melyek után erősen vágyódik. A *Nouvelle Héloïse* olvasása után, a szerelem és a barátság már nemcsak vágyódásra méltó ideálok; Rousseau regényének ez a két főmotívuma Kisfaludy lelkének középpontjává lesz és a szép álmkép nélkülözhetetlen szükséggé válik: szept. 27-iki levelében Kisfaludy már istenségeknek nevezi a szerelmet és barátságot, és kijelenti, amíg e kettő nem boldogítja, élete értéktelen: «Szerelem és barátság! melly messze vagyok én most tölletek, ti istenségei életemnek, kiktől várom minden gyönyörűségeit a teremtésnek és minden idvességét valóságomnak. Valameddig ti nem boldogítottok engem, csak egy elvesztett pontnak tartom magamat ebben a nagy éktelen mindenben.» — Magyarországon Kisfaludy előtt a szerelmi költészetet kevésbé művelték. A közvélelmeny az átélt szerelmet nem tartotta méltónak arra, hogy az irodalomban szerepeljen. Ahhoz, hogy Kisfaludy szakítson a magyar irodalmi hagyománnyal és kiadja versgyűjteményét, mely 28 éneken és 400 dalon át kizárólag a szerelemről szól, Rousseau lelkesültségéből és szuggesztív filozófiájából kellett ihletet és meggyőződöttséget merítenie. A mottót, mely alatt Himfy megindul, a *Nouvelle Héloïse* bevezetéséből idézi: «Ce livre n'est point fait pour circuler dans le monde et convient à très peu de lecteurs. Il doit déplaire

¹ Werner: id. értekezés II. fejezet.

aux dévots, aux libertins, aux philosophes, il doit choquer les femmes galantes, — mais à coup sur, il ne plaira médiocrement à personne.» Biztonsága, mellyel a *Kesergő szerelem* bevezetésében azok ellen szól, kik nem ismerik el a szerelem jogát, élénken emlékeztet Rousseau bevezetésére.

Kisfaludy a *Boldog szerelem* bölcselkedő dalaiban nyilvánítja világnézet és szerelmi felfogását — ez teljesen megfelel Rousseauénak. Rousseau szerint a természet mindennek a kiinduló pontja — a természet teljesen jó, az embert boldogságra alkotta, a természet Istentől jön — a szerelem a természet ajándéka, tehát követnünk kell a természetet, sőt épenséggel magasztos kötelességünk, hogy engedelmeskedjünk természetes érzelmeinknek. Kisfaludy ugyanezt vallja: (II. 7. dal.)

A természet legyen kütfő
Minden érzett s gondoltban.

Szerinte is a természet teljesen jó (II. 150):

Sok szép s jó van: tele vele
Ez a roppant természet,

Minden, amit szül kebele,
Bölcs, kegyes, nagy intézet.

Ő is ezért isteni eredetűnek látja a szerelmet és bűnnek tartja, ha nem engedelmeskedünk az érzésnek:

A szerelmet, melyre két szív
Természete szerint vágy; — — — —
Emberek ne gátoljátok!
Mert isteni szerzemény;

Az ég ellen tenni vétek,
Oh! sőt inkább terjesszétek;
Hogy boldogok lehessünk,
S boldogokká tehessünk.

Boldognak lenni könnyű, de ritka. Csupán két valóság van, a szív és lélek, épezért az igazi boldogságot csak az ezekből fakadó két legszebb érzés — a barátság és szerelem adják (102. d.). Mint Rousseau, Kisfaludy is megköveteli, hogy a szerelem alapja az erkölcs legyen (74. 104. stb.). Mint Rousseau, Kisfaludy is szereti a magányt. Hiányosnak és lelkileg silánynak tartja azt az embert, aki nem tudja élvezni az egyedülletet. (73) — Kisfaludy is tüntetőleg hirdeti (II. 51. d.), hogy életében és irodalmi tevékenységében egyaránt független az emberek szokásaitól:

A szokáshoz, emberekhez
Nem szabom én életemet;

Oskolai törvényekhez
Nem szabom én versemet.

Ő is azt vallja, amit Rousseau, hogy nem az az igazi bölcs, akinek sok ismerete van, aki éjjel-nappal olvas és tudománnyal tölti fejét, elég, ha ember-természetünket mélyen érezzük és éljük. (82. d.) Kisfaludynál, mint Rousseauénál, megtaláljuk az átlakiesített természetet. De a költő lelkiivilágát tükrözö természet leírásában Kisfaludy inkább Petrarca hatása alatt állt. Rousseau természetérzése lágyabb és áradozóbb, mint Kisfaludyé.

Rousseau inkább a szép természetet kedveli, nem a borzalmast. Kisfaludy *Himfy szerelmeinek* első részében inkább vonzódik a borzalmas természethez, ugyanis a romboló természet jobban megfelel keretnek Himfy vad, kétségbeesett szenvedélyéhez. De később a II. részben, mikor Himfy szerelme boldog, Kisfaludy ennek a szerelemnek a leírását a falusi élet keretébe helyezi, mint Rousseau a *Nouvelle Héloïse* II. részében. Az V. énekből különösen láthatjuk, hogy Kisfaludy kedvtelése, izlése, hajlamai is azonosak Rousseauéval. Himfy tébolygása a tavasz zöldjében, a tétlen álmodozás a rét himes bársonyán, az elmerülés az érzelmekbe, a csörgeteg-menti ábrándozások, miközben a patak tükrében figyeli a virágok lengését és boldogan élvezi a madárdalt; a derüs nyári éjjeleknek, a napkeltének, az ős gyönyörűségeinek: vadászatnak, szüretnek, szóval a falusi élet minden örömének értékelése, élvezése, stb. — egytől egyig a *Nouvelle Héloïse*-ben objektivált érzelmi élet legjellemzőbb sajátosságai.

Bár ennyi a rokonvonás Kisfaludy és Rousseau közt, mikor elolvassuk a *Boldog szerelmet*, érezzük, hogy Kisfaludy a saját gondolatait, saját érzelmeit fejezi ki. Tudjuk, hogy Kisfaludy valóban falun élt telességével és távol a nagyváros zajától igazán élvezte a magányt, a természetet és az idillikus, nyugalmas élet örömeit. Igazságtalanság volna tehát, ha utánzatoknak vagy átvételeknek neveznők Kisfaludy költészetében a Rousseaura oly élenken emlékeztető vonásokat. Rousseau nem befolyásolta a költőt, de tagadhatatlanul hatott Kisfaludyra, mint emberre.

Már Rousseau olvasása előtt benne élt Rousseau közvetett szellemi légkörében. A *Nouvelle Héloïse*-ban szinte feltalálta mindazt, ami addig foglalkoztatta. Láttuk, hogy először csak nagy rajongásának ad kifejezést, majd a kapcsolat mind szorosabbá válik. A *Nouvelle Héloïse* állandó olvasmánya. Rousseau munkájának beható tanulmányozása, a két író temperamentumának hasonlósága, Kisfaludy életének eseményei, szerelme, mely valóban boldogságának alapjává válik, hozzájárulnak ahhoz, hogy Kisfaludy mindinkább és mindig több meggyőződéssel vallja Rousseau gondolatait. Épezért *Himfy szerelmeinek* azokat a verssorait, melyek Rousseau filozófiáját és izlését hirdetik, nem nevezhetjük Kisfaludy olvasmányai üres visszhangjának, mert ezek Kisfaludy személyes gondolatai és érzései. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezek a gondolatok és érzések annak a hosszú belső fejlődésnek a végeredményei, melyet Rousseau hatása indított meg.

5. Kisfaludy jegyzőkönyvének legelső lapjain Parny-idézetek is vannak, a milánói ostromzárról szóló dalok előtt. Kisfaludy tehát már Olaszországban ismerte Parny költeményeit. Kisfaludy és Parny közt találunk közös vonásokat: Kisfaludy állásfoglalása a kritikával szemben hasonló Parnyéhoz. *Himfy szerelmeinek* előszavában Kisfaludy ezt mondja: «En literátor

nem vagyok ... az iskolai literátor az iskola regulái szerint ne ítélje tulajdon uttyán járó Pegasusomat. Ha cselekszi, lássa: szabad azt tennie, valamint nékem szabad génusomat követni.» Hogy Kisfaludy gondolatait Parny is befolyásolta, azt mutatja, hogy az Előszó előtt a következő verssorokat idézi Parnytól:

Des beaux esprits qu'importe la rumeur ?
Et du Public la sentence sévère ?
Je suis Amant, et ne suis point Auteur.

Ezt az idézetet Kisfaludy jegyzőkönyvének legelső lapján megtaláljuk. Evvel nyitja meg az idézetek sorát. Az, hogy Kisfaludy egészen pályája kezdetén ismerte meg Parnyt, kedvező lehetett a költő kifejlődésére annyiban, hogy Kisfaludy Parny biztonságából és elszántságából bátorítást meríthetett ahhoz, hogy ne törődjék a maradiak véleményével, kik elítélik a szerelmi költészetet, és hogy ne vegyen mást figyelembe, mint a maga lelki világát. Tudjuk, hogy az igazi lírai költészetnek ez milyen fontos feltétele.

Parny verseiben különösen a költő szenvedélyének energiája tetszetett Kisfaludynak. Jegyzőkönyvében idézi Parnynak azokat a verssorait, melyek a szerelem tartósságát hirdetik pl.:

J'ai tout perdu ; délire, jouissance,
Transports brûlans, paisible volupté,
Douceurs erreurs, consolante espérance ;
J'ai tout perdu, — l'amour seul est resté. (Élégie XI.)

Kisfaludy ezt az idézetet később a 21. dal elé írja¹ és a dalban megismétli Parny gondolatát. — Kisfaludy jegyzőkönyvének első lapjain találtam néhány idézetet Parny sikamlós költeményeiből (*Le lendemain* etc.). Ezek tetszettek Kisfaludynak, mint embernek, de a költő sehol sem használta fel őket. Potez kimutatta Parny és Saint Preux szerelmének rokonvonásait: mindketten «les plus pures lois de la nature»-t kívánják.² Ez a szerelmi felfogás, mint már a Rousseauról szóló fejezetben láttuk, megfelel Kisfaludy felfogásának. Jegyzőkönyvében annak bizonyítására, hogy a szerelem mindig ártatlan, Parnytól idézi: «... non, le crime n'est pas si doux.» Láthatjuk tehát, hogy Kisfaludy és Parny szerelmi érzésében vannak közös vonások. Mindamellett szerelmi költészetükben az erkölcsi érzés teljesen különböző. Kisfaludy bármennyire szerette a francia erotikus lírikus verseit, soha sem énekli meg példájára az erkölestelen szerelmet.

Parny Kisfaludyra különösen a borzalmas természet rajzával hatott. Parny, mikor szenved, a borzalmas természetet keresi,

¹ Az idézet a *Himfy* I. kiadásában és Angyal jegyzeteiben található (*M. m.* I. 343. l.).

² H. Potez: *L'Élégie en France* 151. l.

hogy harmóniát érezzen lelkivilága és a természet közt. Császár megjelöli azokat a Kisfaludy verssorokat, melyekben az iszonyú természet képe Parnyra emlékeztet. (*Himfy szerelmei*: VIII. ének, 6., 31., 38., 75., 146. dalok.) Ezekben a versekben is megtaláljuk a hatalmas oceánt, a sziklákat, az örvényt, a hegytetőről a völgybe rohanó patakot, stb. Kisfaludy magatartása ugyanolyan, mint Parnyé, a borzasztó természetben kétségbeejtő magányban kegyetlen kínjáról panaszkodik. Császár megjegyzi, hogy Kisfaludy kifejezései ezekben a versekben olyan egyéniek, hogy nem jelölhetők meg pozitív átvételek.¹ Hogy Kisfaludy mégis tagadhatatlanul Parny hatása alatt áll a borzalmas természet rajzában, azt megerősíthetem néhány észrevétellel: Tendából írt levelében (1796 júl. 18.) mikor a borzalmas természet szépségét dicsőíti, néhány megfelelő tartalmú verssort idéz Parnytól. Ezenkívül a jegyzőkönyvben találtam Parny VI. elegiájából néhány idézetet, ezek is a rideg, de fenséges természet mélyén kesergő magányos költőt mutatják.

A *Magyar Thalia* III. darabja fordítása a *Chansons Madécasses* XII. chansonjának.² Ez a különben jelentéktelen kis fordítás csak azért méltó említésre, mert valószínűnek tartom, hogy Kisfaludy az egész *Magyar Thalia* keletkezését a *Chansons Madécasses*-nak köszönheti. A francia költő *Chansons Madécasses* cím alatt 12 prózában írt chansont ad ki. A chansonsok közt nincs összefüggés: mindegyik más-más rövid idillikus történet, az egységet csak az adja meg, hogy valamennyi a mély, odaadó szerelmet dicsőíti. Az előszóban Parny elmondja, hogy a chansonjai egytől egyig fordítások, MadagascARBAN ő maga gyűjtötte össze őket.³ Parny a chansonokat folytatólágonan római számmal jelöli, mintha tartalmilag összetartoznának. Kisfaludy *Magyar Thalia*-ja szintén különböző tárgyú, prózában írt, szerelmet dicsőítő idillikus történetkéek sorozata. Mint irodalomtörténetszakértőink megállapították, valamennyi fordítás. A római számmal való folytatólágonos jelölése az egymással össze nem függő daraboknak szintén a *Chansons Madécasses*-t juttatja eszünkbe.

Kisfaludy jegyzőkönyvében összesen 10 Parny-idézetet találtam. Ezek rávilágítanak a két költő ízlésében, hajlamaiban található közös vonásokra. Pl. Kisfaludy néhány részletet idéz a *Journée champêtre*-ből, melyben a boldog szerelmes párok az aranykort akarják megvalósítani. Kisfaludy, mikor a boldogságról álmodik, Parnytól idézi:

Pour être heureux, il ne faut pas qu'une amante,
L'ombre des bois, les fleurs et le printemps.

¹ Császár: *Kisfaludy és a francia irodalom*. Id. h. 251—252. l.

² Angyal jegyzetei: *M. m.* VII. 580. l.

³ *Préface des Chansons de Madagascar*. Oeuvres de Parny. 2.

Láttuk, hogy Kisfaludy gyakran idézi Parny-t, hogy szerelmi érzésükben vannak rokonvonások, a természet festésében Kisfaludy Parny hatása alatt áll. Mindamellett Parny hatása Kisfaludy költészetére nem nagyon jelentős. Mindaz, ami Kisfaludynak Parny költészetében megtetszett: a közönség ítéletének megvetése, a szerelem jogát, a természet nagyságát hirdető sorok és néhány verssor, mely a szerelmet, mint a lét boldogságának alapját tünteti fel — Rousseaura emlékeztet. — Kisfaludy már Olaszországban olvasta Parnyt (1796 máj. körül); azonban a jegyzőkönyv segítségével megállapíthatjuk, hogy szept. 7-ig írt négy Himfy-dal — ma: 6., 14., 15., 16. dalok — mindélményi alapú. Parny hatása nem nyilvánul bennük. A Parny-motivumok tehát csupán később, Rousseau olvasása után olvadnak Kisfaludy dalaiba. Ebből azt következtetem, hogy Parny hatása Kisfaludy gondolatvilágára csak abban áll, hogy mintegy hozzájárult ahhoz, hogy előkészítse a talajt Rousseau hatásának a befogadására.

6. Bernist, Bertint és Boufflers-t azok közt a költők közt emlegetik, akik Kisfaludyra hatottak — de úgy vélem, alaptalanul. Kisfaludy jegyzőkönyvében egy Bernis-idézetet sem találtam. Szinte magától értetődik, hogy Kisfaludy közömbös maradt Bernis költeményei iránt: Kisfaludy a szerencsétlen szerelmes lelkivilágába élte bele magát s belső kielégületlenségének, fájdalomának visszhangját nem találhatta meg Bernis örökké jókedvű, tréfálkozó, csillogó szerelmes verseiben. Mindössze csak egyszer idéz Bernistől néhány verssort, a *Himfy szerelmei* I. kiadásának kéziratában, azonban épen ezek a sorok annyira közkeletűek, hogy szinte függetlenek Bernis egyéniségétől:

L'amour est notre vie: oui, vivre c'est aimer;
C'est rendre un autre heureux, c'est l'être soi même.

(A une dame.)

Ezen a Bernis-idézetten indul meg a *Himfy szerelmei*-nek XVIII. éneke.¹ Ennél több Bernis-hatás nem nyilvánul Kisfaludy lírájában. — Bertin verseiből Kisfaludy semmit sem ír ki jegyzőkönyvébe. Azonban Angyal talált néhány Bertin-idézetet *Himfy szerelmei* I. kiadásának kéziratában. Ezek az idézetek látszólag arra vallanak, hogy Bertin néhány verse, melyekben hölgyének szépségét írja le, a 94. és 131. Himfy-dal forrásai voltak.² A XIX. elégiában (*Les jardins du Petit Trianon*) Bertin megénekli az angol park eredeti rendezetlenségét, és a virágok közt rejtett forrás mellett szomorú „özvegyységben” epekedik. Kisfaludy idézi ennek az elégiának néhány sorát a 99. dal előtt,³ és a dal tulajdonképen Bertin hosszú elégiájának

¹ Angyal jegyzetei: *M. m.* I. 412. l.

² U. o. *M. m.* I. 375. 393. l.

³ „ „ *M. m.* I. 377. l.

sűritett kivonata. Mint Petrarca, úgy Bertin is leírja, hogy a természet az ő érzései szerint változik:

Tout est changé pour moi dans la nature,
Tous m'y déplaît . . . (Élégie V.)

Kisfaludy ezt az idézetet felhasználja a 136. dalban.¹ — Általában, ha összehasonlítjuk Bertin és Kisfaludy verseit, találhatunk rokon vonásokat, különösen a két költő epekedő álmodozásában és melankóliájában. De ne felejtjük el, hogy Kisfaludy, mint Bertin, többször Tibullus és Propertius verseiből merített ihletet. (*Himfy szerelmei* I. kiadásának kéziratában 8 Tibullus-, 10 Propertius-idézet van.) Tudjuk, hogy Bertin annyira e két latin költő hatása alatt állt, hogy egészen elvesztette egyéniségét.² Tehát ha Bertin és Kisfaludy verseiben bizonyos rokon szellemet érzünk, ennek oka valószínűleg nem Bertinnek Kisfaludyra gyakorolt hatása, hanem az, hogy közös mestereik voltak.³

Boufflers a XVIII. sz. léha költészetének utolsó képviselője. Boufflers költeményeiben, *Poésies diverses*, a francia szellem legeredetibb ravaszsága csillog; különösen rejtett finomságok érvényesülnek. De Kisfaludy emellett szó és érdeklődés nélkül elhalad. Semmi sem hatol Boufflers pikáns szelleméből Kisfaludy lírájába. Kisfaludy Boufflersnek csak azt a nagyon is rousseaui mondasát érdemesíti feljegyzésre, melyben Boufflers arról szól, hogy a szív mindennek a kiinduló pontja:

Le coeur est tout . . .
Sans le coeur point d'amour, sans lui point de bonheur.⁴

A megfelelő Kisfaludy-sorok (5. dal):

A szív minden, azt tartom én,
Mindennek az eleje.

Kisfaludy jegyzőkönyvében még két Boufflers-idézetét találtam. Ezekben Boufflers kijelenti, hogy a szerelemben a természet és a szív vezessenek, nem az ész.

Bertin, Bernis és Boufflers verseiben Kisfaludy nem talált sem új gondolatokat, sem új érzéseket; nem befolyásolták sem művészetét, sem szellemének kialakulását. A jegyzőkönyv idézeteiből észrevehettük, hogy Kisfaludyt csak bizonyos vonásai érdeklik: a kedves szépségének leírása, melankolikus érzélgések,

¹ Angyal jegyzetei: *M. m.* I. 394. l.:

² H. Potez: id. mű III. fejezet, 196–199. l. Bertin utánzásairól.

³ A 99. dalra, vonatkozólag azonban Angyalnak van igaza: ez a dal kétségtelenül Bertin-utánpot.

⁴ Az idézet a Himfy I. kiadásában és Angyal jegyzeteiben található (*M. m.* I. 330. l.)

a szenvedély jogának hirdetése és épezért az átvételek tulajdonképpen nem jellemzők az illető író egyéniségére, hanem azt mutatják, hogy Kisfaludy inkább Petrarca irányának és kora szentimentalizmusának hatása alatt állott. Bernis, Bertin és Boufflers tehát nem tartoznak azok közé, akik Kisfaludyra hatottak.

7. Ha összevetjük ezeket az eredményeket, kimondhatjuk, hogy a francia lírikusok közül Mme Deshoulières hatott legerősebben Kisfaludy költészetére. Mme Deshoulières hatása Kisfaludyra sokkal nagyobb, mint eddig hittük: láttuk a Mme Deshoulières átvételeknek — a többi átvételhez viszonyítva — elég nagy számát, az élénk szellemi kapcsolatot Mme Deshoulières és Kisfaludy közt. Kisfaludy legkitartóbban foglalkozott Mme Deshoulières-rel: nemcsak az 1796-ik év egész augusztusában idézett és fordított tőle, még sokkal később is foglalkozott vele; ő az egyetlen a Draguignanban megismert francia írók közül, kinek verssorai a jegyzőkönyv 1. füzetén kívül még a 6.-ban is szerepelnek (v. ö. Függelék) és kinek verseit minden versgyűjteményében felhasználja. Lehetségesnek tartom, hogy Kisfaludy *Rozi* és *Náni* című versei, melyeknek forrásait nem ismerjük, szintén Mme Deshoulières nyomán készültek. Erre pozitív bizonyítékaim nincsenek, de feltevésemet támogatja, hogy ezeket a verseket Kisfaludy épen a Mme Deshoulières-rel való foglalkozás idejében írta (ld. Függelék) és hogy tartalmuk egy nő lelkiállapotát adja; eddig valahányszor Kisfaludy egy nő érzéseit írta le (*Kis Dorilis*, *Rozi a kertben*) Mme Deshoulières után dolgozott. Jelentőség szempontjából Mme Deshoulières után Parny következik. Kisfaludyt természetfelfestésre tanította és a Rousseau hatásához a szellemi talajt előkészítette, ezenkívül a *Magyar Thalia* gondolatát megadta. A többi francia lírikus legföljebb annyiban említésre méltó, amennyiben Kisfaludy néhány új kifejezést és képet vett át tőlük. Egészen különálló Rousseau hatása: döntő befolyású lett Kisfaludy gondolatvilágára és ennek következtében Himfy érzéstartalmára és szellemére.

Amint Kisfaludy *Frantzia fogságom* c. kéziratának fontosabb francia idézeteiből kiderül, Kisfaludyt, bármennyire eltérő irányú költőket olvasott, főképp a petrarcai és a rousseau-i vonások érdekelték és ezeket érdemesítette feljegyzésre. Kisfaludy ízlésének az az egységessége, mely a jegyzőkönyv idézeteiben tükröződik, azt mutatja, hogy mialatt más-más szellemű írók műveit olvasta, a különböző benyomások mind egy irányba sereglettek és csak arra szolgáltak, hogy kiegészítsék azt a fejlődést, melyet Petrarca, a XVIII. sz. szentimentalizmusa és és ennek fővezére Rousseau, kiváltottak.

Kisfaludy jegyzőkönyvének 1. füzetében nagyon sok francia idézetet, azonban csak 4 Himfy-dalt találtunk (v. ö. Függelék). Abból, hogy Kisfaludy, mielőtt biztonsággal megindulna költői

pályáján, előbb hónapokig francia idézetekkel tölti a Himfy-fogalmazvány lapjait. láthatjuk, hogy a francia írók együttesének van jelentősége Kisfaludy költővé képzésében. Külön-külön a reminiscenciák nem jelentősek, de együttvéve igen: *Himfy szerelmeiben* Kisfaludy mindig ugyanazokat az érzéseket írja le, mégis ezek mindig újalakban nyilatkoznak. A reminiscenciáknak köszönheti Kisfaludy az érzés finom fokozatait, a képeknek azt a változatosságát és gazdagságát, mely némiképen elfeledteti velünk a tárgy szegényességét. A fordításoknak meg általában Kisfaludy költői nyelve és idillikus ízlése, fejlődése szempontjából van jelentőségük. Ennyiben van kapcsolatuk Kisfaludy lírai költészetének kialakulásával.

Jellemző azonban Kisfaludyra, bármennyire fogékony volt új benyomások iránt, nemesebb ízlését, erkölcsös felfogását, magyarosságát, eredetiségét megőrizte és biztonsággal ment a maga fejlődési útján.

FÜGGELÉK.

Táblázat.

Kisfaludy «Frantzia fogságom» című kézírata 1. füzetének tartalmáról:

Írók	Idézetek	Szám	Dátum	Fordítás	Himfy dal
Parny	A kritika megvetéséről; szerelem hatalmáról; borzalmas természetéről; erotikus versekből.	7	1796 április		
Boufflers	A szfv mindenhatóságáról.	1			1. dal
			máj. 1. máj. 3.	Impromptu Impromptu	
Voltaire	Leírások és mondások a <i>Pucelle</i> -ből.	11			2., 3. dal
Boufflers	A szerelem a természetből fakadjon.	2			
Chaulieu	A szerelmi szenvedés édeségéről.	1			
Voltaire	Leírások és mondások a <i>Pucelle</i> -ből.	3			
Deshoulières	Az áttelekesített természetéről.	1			
			aug. 7.	Rozihoz (Chaulieu után)	
Chaulieu	Szerelmi rajongások.	2			4. dal

Írók	Idézetek	Szám	Dátum	Fordítás	Himfy dal
Deshoulières	Petrarca-szerű motívumok és reflexiók.	7	aug. 16.	Irishez (Chaulieu)	
			aug. 19.	Kis Dorilis (Deshoulières)	
			aug. 24.	Rozi. ?	
			aug. 25.	Náni. ?	
Deshoulières	Reflexio.	1	aug. 27.	Szépekhez (Deshoulières)	
			szept. 7.	Gyónó Grófnő. ?	
Parny	A szerelem jogáról és boldogító erejéről.	3			

A táblázatban, a jegyzőkönyvnek csupán francia nyelvű idézeteit vettem figyelembe; az 1. füzet olasz és latin idézeteinek száma jelentéktelenül csekély.

Dátumok a kéziratban nincsenek. A megfelelő dátumokat Kisfaludy naplójából vettem. Mivel a jegyzőkönyv számos törlése meggyőz arról, hogy a kézirat nem másolat, a dátumok helyességéről nem kételkedhetünk. A *Magyar Thalia* fordításainak keletkezési időjét semmi sem jelzi a jegyzőkönyvben. Valószínű azonban, hogy Kisfaludy kb. abban az időben írta őket, mikor a megfelelő írók idézetei szerepelnek.

A kézirat 1., 2., 3., 4. Himfy dala, ma: 6., 14., 15., 16. dalok. A kézirat 2., 3., 4. füzete hiányzik, az 5., 6., 7., 8. füzet a francia hatás szempontjából nem jelentős. Az 5. füzetben csak Himfy dalok vannak; a 6., 7. és 8.-ban túlnyomóak a német idézetek; csupán a 6.-ban van még két Deshoulières idézet. Az 5., 6., 7., 8. füzetek tartalmáról id. Rényi: *Petrarca és Kisfaludy*. Figyelő, VII. 258—274. l.

BÉKEI JOLÁN.

A MAGYAR HÚN-MONDÁK KÉRDÉSÉNEK MAI ÁLLÁSA.

A magyar irodalomtörténetnek legérdekesebb és kétségkívül legfontosabb problémája a magyar hún-mondák eredete. Épe ezért, a Toldi-monda származásával együtt, a legtöbb vitatott irodalomtörténeti kérdés. Mind a két probléma megoldását azonban szerfölött megnehezíti, hogy anyaguknál fogva nem korlátozódnak az irodalomtörténet körére, hanem amaz mélyen belevág a folklóré, emez a történet- és nyelvtudomány mezejébe. Mivel a tudományok egyre fokozódó differenciálódása következtében a tudósok mind jobban egy-egy tudományszak problémakörébe és módszerébe élik be magukat, az ilyen kevert talajba gyökerező kérdések megfejtése nagy nehézségekbe ütközik. Mégis mind a Toldi-monda, mind a hún-mondák kérdése terén az utóbbi években, jóformán egy időben, igen érdekes megoldási kísérletek vetődtek föl — és ez talán nem a véletlen szeszélyes játéka, hanem annak a belátásnak következménye, hogy a tudományok körei nem merev, zárt idomok: átnyúlnak egymásba, s kérdéseik gyakran csak a másik tudományág módszeres eredményeinek fölhasználásával világíthatók meg.

A hún-mondáknak az irodalomtörténetiróktól összebogozott, sőt összszegabalyított problémáját valóban nem is irodalomtörténetirő, hanem egy nyelvtudós terelte a helyes vágányra, Gombocz Zoltán, s egy történettudós, Hóman Bálint, vitte egy nagy lépéssel tovább a megoldás felé — vagy épen megoldásra. Hóman a kérdést mint történettudós vizsgálja, de eredményei, *A magyar hún-hagyomány és hún-monda* címmel kötetbe foglalva¹ az irodalomtörténet számára is becsesek. Megkísérlem az alábbiakban meghatározni Hóman megállapításainak irodalomtörténeti jelentőségét.

Tudvalevő, hogy «önálló, kerek kompozíciójú hún-monda nem jutott korunkra», (18. l.)² sem verses, sem prózai fogalmazásban. Azaz sem írásban megrögzített hún-mondáink nincsenek, amelyeket mint élő hagyományt jegyeztek le régebb századokban, sem a nép ajkán ma már nem élnek. A hún-

¹ A M. T. Akadémia Rökk Szilárd-jutalmával kitüntetett pályamunka. A M. T. Akadémia támogatásával. Budapest, 1925. Studium. N. 8-r. 106. l.

² Id. mű 18. l.

monda a mai magyar nép tudatából teljesen kiveszett, az élő népköltészet egyetlen mozzanatát sem őrzi. Csak a székelyek körében maradt fenn a mondának egypár törmeléke, de az sem mint elbeszélés-foszlány, hanem szálló ige vagy épen csak kifejezés alakjában: akkor térj meg, amikor Csaba Görögországból, Hadak útja, Csaba ire. Eredetüket vissza tudjuk kísérni körülbelül a XIII. századig, de hogy valóban régi, még a hún- vagy legalább a pogányvilágból származó hagyományuk-e a székelyeknek, azt nem lehet igazolni. A magyar hún-mondák tehát csak középkori krónikáinkban maradtak ránk: a későbbi változatokat mind vissza lehet vezetni rájuk, korábbi följegyzésük pedig a mondáknak nincs.

A ránk maradt középkori krónikáink közül azok, amelyek bevezető részükben a magyarság egész történetét adják, mind megőrizték a hún-mondákat, de e krónikák közül mondatörténeti szempontból csak egy jön számba, Kézaié (1282—1285). A többi mind, épen a hún-mondák szövegezésében, Kézaira támaszkodik, újat vele szemben egyik sem nyújt. Kézain kívül még csak Anonymus krónikájának (1200 körül) van a hún-mondák kérdésére nézve jelentősége; az ő szövegezése jóval rövidebb Kézainál — érthető, mert ő elsősorban a honfoglalás történetét beszéli el — és egészen más nyomon halad, mint amazé.

A történettudomány eddig is hirdette, de most ugyancsak Hóman egy másik munkájában (*A Szent László korabeli Gesta Hungarorum és XII. XIII. századi leszármazói*¹) mélyreható forrástanulmányok alapján meggyőzően igazolta, hogy minden középkori krónikánk forrása egy elveszett régi alapszöveg volt, a Szent László korában, 1091—1092. táján írt s később II. István és II. Géza korában (1095—1127, ill. 1152.) folytatott *Gesta Ungarorum*. III. Béla ismeretlen nevű jegyzője e *Gestának* a II. István korában folytatott és kiegészített szövegét használta, a Kún László udvarában dolgozó Kézai Simon az alapszöveget.

A bennünket érdeklő hún-történetre vonatkozólag Kézai szövege, noha csak kivonatban maradt reánk, sokkal bővebb és gazdagabb, mint a Szent László korabeli *Gesta*; Anonymus *Gestája* pedig a hún dolgokra nézve nemcsak Kézai krónikájánál, hanem ennél a régi *Gestánál* is rövidebb. Mivel Anonymus a hún-históriával érintkező részben épen e régi *Gesta* nyomán jár: Anonymust mellőzve, helyette a Szent László korabeli elveszett, de bővebb alapszövegnek Hómantól kikövetkeztetett és rekonstruált anyagát vesszük figyelembe.²

¹ Budapest, 1925. M. T. Akadémia. N. 4-r. 108. l., egy táblával.

² Hóman teljesen rekonstruálja a Szent László korabeli *Gesta* anyagát, fejezetekre osztva s pontokba szedve.

A hún-mondák anyagát tekintve a régi *Gesta Ungarorum* és Kézai között a lényegbe vágó különbség az, hogy Kézai a húnokat a magyar nép őseinek tartván, a húnok történetét mint a magyarok *első bejövetelét* beszéli el, a magyar honfoglalást pedig mint *második bejövetelt*, nála tehát a magyar krónikát egy részletes hún-krónika előzi meg, a *Gesta* viszont, ha helyes Hóman beállítása, nem ad hún-krónikát, s amit a húnok történetéből elbeszél, azt nem hún-hagyományként adja, hanem mint a magát a húnokkal egynek tartó magyarság eredetmondáját. Hún-monda tehát a *Gestában* tulajdonképpen nincs, Attila nem mint hún király, hanem mint magyar király szerepel, s az egész a magyarság eredetéről szóló ősi hagyományt tartotta fenn. Ennek a hagyománynak fontosabb mozzanatait, a *Gesta Ungarorum* megnyitó részei, Hóman megállapítása szerint a következők:¹

1. Scythia és a skythák leírása (Mogeria és a dentumogerek, Etul folyó).

2. A nép elszaporodása. A névadó ős (Moger—Magor).

3. Nőrablás.

4. Etele király. (Folytatása — Ügek és Álmos — már átvezet a honfoglalás történetébe.)

Az igazi, a teljes hún-monda Kézai *Gestájában*, a ránk maradt kivonatos szövegben olvasható; terjedelmes, négy fejezetre, 16 részre oszló szöveg. Az elbeszélés mozzanatait, tehát a hún-monda elemei a következők:²

1. A leszármazás Noétól, Japhet véréből, Ménrótig.

2. Ménrót Eviláth földére költözik (Perzsiába); Hunor és Magor; a gímszarvas regéje; Maeotis vidéke és a nőrablás.

3. Átköltözés Scythiába, az Etel (Don) vidékére.

4. Vezéreket választanak (700 körül): Béla, Keve, Kadosa, Etele (Bendeguz fia), Rof, Buda, s a 108 nemzetség megindul nyugatra

5. Elérkeznek a Tiszához. Macrinus, római helytartó, és az alán Detre Százhalomhoz vonulnak.

6. A tárnokvölgyi és cezumóri ütközet.

7. Etele királyvá választatik.

8. Etele első haljárata; győzelmes vonulás a Rajna vidékén és Franciaországban; a ca'alaunumi ütközet; diadalmas visszatérés Flandrián és Németországon át.

9. Buda, Etele távollétében, Sicambriát a maga nevére nevezi el; Etele megöli testvérét, s a városnak Etele városa nevet adja.

10. Etele második hadjárata: Dalmácia és Isztria meghódítása; Aquileia és a golyamonda; diadalmas előnyomulás

¹ U. o. 96. l. A mondát én tagoltam az alábbi négy részre.

² Az anyag beosztásában eltértem a krónikától (16 rész helyett 14-re osztottam).

Olaszországban Ravennáig; Leó pápa Etelénél s a kardos ember legendája.

11. Etele mennyegzője Mikolttal; halála és temetése.

12. A testvér-viszály; az idegenektől támogatott Aladár és a hún-párt feje, Csaba, a Krimhilt csatájában; a birodalom bukása.

13. Csaba 15.000 húnnal Görögországon keresztül Scythiába vonul, 3000 hún visszamarad Etele földjén, a Csigla mezőn s magukat székelyeknek nevezik; mikor a magyarok Erdély földjére érkeznek, a székelyek csatlakoznak hozzájuk.

14. Csaba két fia közül Edömen később a magyarokkal visszatér Etele földjére, Ed Scythiában marad; Csaba véréből ered az Aba nemzetség — a székelyek szerint azonban Csaba Görögországban veszett.

Ez Kézai szerint a húnok históriája — a köztudat szerint ebben a történeti színezetű, mondai eseménysorban van lerakva a magyar hún-monda. Ezekben a Kézainál fennmaradt mondaelemeken kívül még egy-két, de nagyon kevés mozzanat található másutt is, még pedig:

1. A *Bécsi képes krónika* tartotta fenn azt a monda-részletet, mely Martianusnak Attila halálával kapcsolatos álmát beszélte el.

2. Az Isten kardja-motivum; ezt magyar krónikák nem ismerik ugyan, de följegyezte már Priskos és megőrizte egy igen korai német krónika, Hersfeldi Lambert a XI. században — nyilván magyar, mégpedig nem írott forrás alapján. Az indíték mondai eredete tehát nyilvánvaló.

3—5. A hún-mondához kapcsolódik a már említett székely-földi néphagyomány Csaba íráról, a Hadak útjáról és Csaba görögországi szerepléséről.

A magyar hún-mondának egyéb magyar származású maradványai ma már nincsenek. Külföldi krónikáknál és történetíróknál találunk még több, a húnokra, kivált Attilára vonatkozó mondai motivumot, s ezek közül egynehány belekerült ugyan legkésőbbi krónikánkba, Thurócziéba (1488). de mivel régibb magyar forrásokban nincs nyomuk, nem tekinthetők a magyar hún-monda elemeiül. Ilyen p. o. Attila életéből a jóslat és a cataunumi mezőn készített nyereg-máglya motivuma.

A nagy kérdés, a magyar hún-monda problémája, az, vajon a krónikáink bevezető részeiben a húnok, illetőleg ősmagyarok történeteként elbeszélte események, amelyeknek költött volta nyilvánvaló, őseinktől keletről magukkal hozott, s már a honfoglalás alatt a nép száján élő monda-e. amelyet a krónikás hallomás alapján jegyzett le, vagy költött események sora ugyan, de nem olyan, amely a pogány magyarság szellemi birtoka volt, hanem más forrásból származik, későbbi magyar íróktól vagy éppen idegenektől. Röviden: néphagyó-

mány-e a magyar hún-monda, ősi tulajdona a magyarságnak, vagy krónikásaink csinálománya, középkori tudakos alkotás.

A probléma aránylag új keletű, története alig nyúlik vissza egy félszázadra. Hosszú évszázadokon keresztül, a múlt század hetvenes éveitől, a hún-monda kérdése nem volt vitás. Általános volt a magyar tudományos világban az a meggyőződés, szinte magától értendő, hogy e mondák a magyarság ősi tulajdonai. A magyarok, mint a húnok leszármazottai, átvették őseiktől azok mondaköltészetét, s a hún-mondák náluk, mint saját mondák, apáról-fiúra tovább éltek. Magukkal vitték vándorlásaik alatt, magukkal hozták ide az új hazába is; megszakítás nélkül tartott a hún-mondák élete még a kereszténnyé vált nép körében is, mint szájról-szájra adott költészet: innen, a nép ajkáról jegyezték le krónikásaink. A kérdés történetének ez az első fázisa, a naiv, kritikátlan fölfogás kora. Ez a fölfogás tudományos formát 1850-ben öltött, Wenzel Gusztávnak *Eszmetöredékek a magyar nemzeti hősmonda tudományos méltatására* című dolgozatában;¹ határozottabb keretekbe Toldy Ferenc foglalta, legáttekinthetőbben a *Magyar költészet történetében* (1854). Toldynál már egész elméletet találunk a magyar hún-mondáról, s benne az egyes monda-elemeket szerves egésszé, egységes mondakörre konstruálva. Hogy a német romantika szellemében megalkotott mondakör-terminust jogtalanul használja Toldy, s a hozzáfűződő képzeteknek nincs reális alapjuk, azt nem kell erősítenem.

Ez a Toldy elméletében kikristályosodott fölfogás uralkodott nálunk a krónikák korától kezdve egészen 1871-ig, noha a XIX. század eleje óta külföldi tudósok ismételtelen felszólaltak ellene. Pedig egy aggodalom könnyen fölmerülhetett volna: a két nép, a hún és a magyar viszonyára vonatkozólag bizonyos ellenmondás van a magyarság körében a krónikák idején élt *történeti hagyomány* és a krónikákban megőrzött *monda* fölfogása között. Az utóbbi szerint a két nép egy közös ős, Ménrót leszármazottja, tehát *testvérnépek*; a magyarság tudatában pedig a húnok úgy szerepeltek, mint a magyarok elődei, a magyar a hún nemzet leszármazottja, nem testvére, hanem vele *egy nép*, Árpád, a magyar fejedelem, Attila véréből eredt — s ennek a monda ellentmond. A kétféle nemzedékrend tehát nincs harmoniában.²

Ez az ellentét azonban nem tűnt föl senkinek, s ahhoz, hogy a hún-mondák kérdése problémává érjék, két külső indításnak kellett találkoznia. Az egyik volt a külföldi történettudósok szkepsise, amely — leghatározottabban a német Roessler *Rumänische Studien* című művében (1871.) — krónikásaink

¹ Reguly-Album.

² A kétféle nemzedékrend ellenmondását szemlélhetően mutatja az Irodalomtörténeti Közlemények. XXXV.

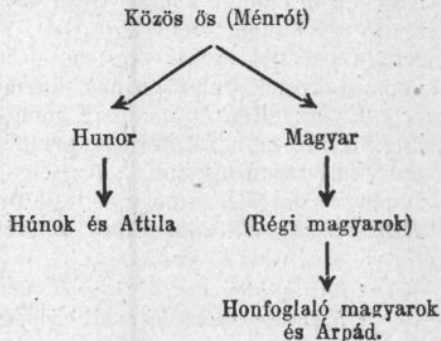
hitelességét megtagadta s a hún-mondákat a mesék országába utasította. A másik a magyar nyelvtudósoknak a külföldiektől s épen Roessler-től nem független állásfoglalása volt. Az a Roesslernél fölbukkanó nézet, hogy a hún és a magyar nép között nincs semmi kapcsolat, a magyar nyelvtudomány nagytekintélyű vezéreinél energikusan hirdetett tanítássá erősödött: a két nép nem azonos, még csak nem is rokonok, legföllebb igen messziről. A nyelvtudomány ugyanis kétségtelenül bebizonyította, hogy az a két nyelv, amelyet a hún meg a magyar nép beszélt, nemcsak nem ugyanaz, hanem egészen más, még nem is tartozik ugyanahhoz a nyelvcsaládhoz: a hún nyelv török-tatár, a magyar finn ugor nyelv — s ennek a két nyelvcsaládnak rokonsága még mai tudásunk szerint is csak valószínű föltevés; ha igazolónék, akkor sem jelentene sokat, mert a magyar nyelv legalább olyan messze állana a húntól, mint p. o. a francia a görögtől. Ebből a kétségtelen tényből nyelvtudásaink — s nyomukban történettudásaink jó része — hatáskörükön túlmenő következtetéseket vontak le. Azt tanították, hogy a nyelvrokonság és fajrokonság egymástól elválaszthatatlan, s így mivel a magyar és a hún nyelv között nincsen közeli rokonság, a két nép sem rokona vagy — ami egyre megy — nagyon távoli rokona egymásnak. Ezt a tételt dogmává emelték, s dogmatizmusukban annyira megmerevedtek, hogy egyikük, nyelvtudományunk vezérégyénisége, tudománytalannak bélyegzett minden olyan törekvést, amely faji kapcsolatot keresett a húnok és a magyarok között.

Megdőlván tehát a hún-magyar azonosság hite, ebből egészen természetesen következett, hogy a magyar hún-mondák alól kisiklott a szilárd alap. Húnmonda-kincsünk nem lehet eredeti hagyomány, a magyarság nem örökölhette a húnoktól, hiszen semmi kapcsolata nem volt velük, sem nyelvi, sem faji, de még történeti sem. A közvélemény hitét és Toldy tanítását itt közzölt két családja:

A) *Történeti hagyomány.*

B) *Monda.*

sutba kellett dobni, új magyarázatra volt szükség, új megfejtésről kellett gondoskodni. Megkezdődött a kérdés történetének második fázisa, amelyet a túlzó szkepszis és a hüperkritika jellemez. A tudományos álláspont alapja ekkor az a tétel, hogy a magyarság a hún-mondát nem hozta magával az őshazából, a kérdés pedig az, honnan vették tehát krónikásaink.

A feleletet Hünfalvy Pál adta meg — először a *Magyarország ethnographiája* (1876.) című művében — merészen, határozottan, egészen Roessler szellemében. A magyaroknak — így hangzik a megállapítása — soha sem volt ősi hagyományuk a húnokról és Attiláról, még kevésbbé volt hún-mondájuk, s a krónikáinkban olvasható hún-történetet maguk a krónikások csinálták, mégpedig úgy, hogy a *Nibelungen-Lied*nek a húnokra vonatkozó részeit összevegyítették külföldi krónikásoknak regényes, nem is a húnokra vonatkozó adataival. Ezt a véleményt azután Riedl Frigyes átültette az irodalomtörténet talajába. (*A magyar hún-mondák*, Budapesti Szemle 27. k. [1881.]) Irodalomtörténeti vizsgálat alá vetve a hún-mondák anyagát, kimondta, hogy hún-mondánk nincs, nem is volt, a magyarság ajkán a hún-mondák sohasem éltek; a krónikások tehát nem vehették a magyar néptől, hanem ők maguk gyártották: külföldi krónikákból átvett elemeket, jórészt vándor mese- és mondamotivumokat önkényűleg összekombináltak és az egészet hozzáfűzték egypár történeti névhez. Az állítólagos hún-hagyomány tehát mese, s ami hún-mondák neve alatt szerepel a tudományban, az pusztán tákolmány, kombináció, tudákos könyvmonda. Ezt a nézetet újította föl 1921-ben Király György, *A magyar ősköltészet* című könyvében.

Van ezekben a fejtegetésekben igazság. Egyfelől az, amit már Hünfalvy említett és Riedl módszeresen igazolt, hogy a Kézai-féle hún-históriában sok az idegen elem — nem annyira a *Nibelungen-Lied* törmelékei, mint inkább azok a vándormotivumok, amelyek külföldi krónikákból kerültek át a mieinkbe s egyszerűen hozzá multak a hún-monda szereplőihez. Másfelől kiderült és ez az eredmény nem változik bármiként dől el a hún-mondák kérdése — hogy a krónikáinkban olvasható hún-monda *teljes egészében* nem tekinthető nemzeti mondaköltészetünk emlékének. Az az elmélet tehát, amelyet Toldy s az ő nyomán az irodalomtörténet a pogánykori magyarság költészetéről, illetőleg költői tevékenységéről alkotott, nem állja a tudomány kritikáját.

Egyébként azonban Hünfalvyék külföldi forrásból származó és idegen szellemű hüperkritikája és merev szkepszise majd olyan módszertelen, mint Tollyék naiv optimizmusa. Eredményeik is annyira szerte'lenek és túlzóak, hogy a közvélemény fölzúdult ellenük — ebben a fölzúdulásban természetesen része, sőt főrése volt a nemzeti hiúságnak és öntudatnak: Hún-

falvyék a magyarság egyik legszebb ábrándját, a világhódító hún néppel való kapcsolat hitét tépték szét, s Riedl monda-költészetünk legértékesebb kincsét könyvmondává süllyesztette. Egyelőre még tudományos megfogalmazás és igazolás nélkül, egypár cáfoló érv hangzott föl — nem annyira kritikákban vagy módszeres dolgozatokban, inkább csak úgy odavetve vagy éppen élőszóban Ilyenek:

1. A krónikáinkban megőrzött hún-história helyenként olyan költői részleteket foglal magában, hogy ha ezek a krónikás leleményei volnának, akkor a hún-krónika szerzőjének, ennek a középkori magyar papnak, elsőrangú költői tehetségnek kellett lennie.

2. A magyar hún-históriának vannak sajátosan magyar indítékai, amelyeket semmiféle külföldi krónikában nem találunk meg, p. o. a testvérviszály a hún uralkodó családban. Általában a hún-monda egész szellemében, szemben az idegen kútfők húnokra vonatkozó hagyományával, van bizonyos magyar vonás, magyaros színezet; a mi hún-történetünk szelleme más, mint a külföldi krónikákban vagy a *Nibelungen*ben olvasható hún-mondáké.

3. Noha népmondánk valóban nincs a húnokról, egyes mondafoszlányok élnek, s egyes mondatörmelékek éltek krónikáink idején a nép ajkán — összeállítottam őket főtebb. Az utóbbiak nyilván régi, mondjuk: ősi hagyomány, s az előbbieket évszázados élete szintén kétségtelen. Honnan kerültek ezek a nép ajkára? Könyvekből, latinnyelvű, egy-két példányban másolt kéziratokból? Ez lehetetlen. Gondoljunk Arany *Toldijára*. Ez az eposz a ponyván is forog, s milyen kevés került belőle ma, százszor kedvezőbb viszonyok között a néphez!

Noha ezek a kétségek inkább csak lappangva éltek a lelkekben s elvétele öltöttek irodalmi formát, hatásuk nem maradt el. Kivált a harmadik érv esett döntő nyomatékkal a latba. Amint behatolt a tudományos közvéleménybe az a tudat, hogy a hún-mondák egypár szilánkja megtalálható a régi magyarság néphagyományában: nyilvánvaló lett az is, hogy a könyvmonda-elmélet nem állhat meg. A hún-hagyománynak kell, hogy legyen valamilyen mondai hite! Hovatovább megerősödött tudós körökben is az a nézet, hogy hún-mondáink egyik-másik gyökérszála lenyúlik a magyar néphagyományba, hogy a hún-monda nem volt egészen ismeretlen a középkori magyarság előtt

Annak a ténynek fölismerésével és elfogadásával, hogy a hún-mondák egyes mozzanatait már a középkorban éltek a magyar nép ajkán, új fázis kezdődik a kérdés fejlődésében, immár a harmadik. Jelszava a mondaközzvetítés. Mivel mind Toldyéknek, mind Húnfalvyéknek szélsőségekbe kilengett fölfogását elvetette az irodalomtörténetírók legnagyobb része,

valami közvetítő megoldást kellett keresni. Két korlát szorította szűkebb mederbe a kutatást. Az egyik az volt, hogy hún-mondánk nem könyvmonda, a másik az, hogy a magyarság nem hozta magával az őshazából, mint hún-hagyományt. Ebből természetesen következett az a fölfogás, hogy a magyarságnak volt hún-mondája s azt itt, mai hazájában kapta, még pedig közvetítéssel ugyan, de a húnoktól. Ezekben a pontokban az összes ilyen irányú megfigyelések egyetértettek. eltérés köztük csak arra nézve volt, hogyan került a magyarsághoz a monda, kik voltak a mondaközvetítők. A megfigyeléseket három csoportra lehet különíteni.

1. A mondaközvetítők a székelyek voltak, Attila népének töredéke. A székelyek, e fölfogás szerint, a nagy katasztrófa után Erdély bércei közé vonultak, ott éltek mindaddig, míg Árpád lovasai meg nem jelentek hazánk mai földjén. Egyesülve a honfoglalókkal, a székely hún-utódoktól a magyarság is megszerezte tulajdonául a hún-mondákat.

A székelyekhez fűzi a közvetítés szerepét a 2. nézet is, melyet a legnagyobb apparátussal és a legmerészebb fantáziával Sebestyén Gyula vitatott *A regösök* (1901) és *A magyar honfoglalás mondái* (1904—1905) című műveiben. Tanítása lényegében nem egyéb, mint az előbbi fölfogás módosult alakja. E szerint a székelyek nem az ország mai területén rekedt hún-utódok, hanem a honfoglalás előtt vagy a honfoglalás idején, de még a mai haza területén kívül, a magyarokhoz csatlakozott türk, tehát a húnokkal rokon nép volt, avarok vagy kabarok; a hún rokonság következtében náluk is éltek a hún-mondák; ezeket a mondákat századokon keresztül megőrizték, majd a IX. század végén átadták a magyarságnak. Ma ezek a vélemények újra fölbukkannak, tudományos mezben, akkor azonban nem találtak hitelre. Az uralkodó fölfogás ridegsége miatt még az sem tudott e tanításokból fölvergődni, ami bennük, kivált Sebestyénében, elfogadható volt, a többinek hitelét pedig eleve lerontotta, hogy apostolaik tudományos apparátusa igen szegényes volt.

3. A tudományos körökben legnépszerűbb, sőt a nyolcvanas évektől a legújabb időkig uralkodó — szinte azt mondhatnók: hivatalos — fölfogásnak alapja az a történetileg nem bizonyítható, de egészen kétségtelen tény volt, hogy a hún birodalom bukása után a húnok nem pusztultak mind el, s azokon kívül, akik visszaözönlöttek keletre, töredékeik itt maradtak Attila örökén. Erre a történetileg meg nem támadható alapra épült a tanításuk. Lényege a következő: A hazánk területén szétszóródott hún utódok átszarmaztatták mondáikat Attila birodalmának örököseire, a hódító germánokra (gepidákra vagy talán inkább kleti gótokra), akik megfészkeltek magukat Attila birodalmának egykori helyén. Ezeknek maguknak is

volt hagyományuk Attiláról és a húnokról — hiszen résztvettek Attila háborúiban — összevegyítették a maguk tudatát az átvett mondákkal, aztán tovább adták az őket felváltó szlávoknak (szlovénoknak), tőlük meg átvették ezt a hún eredetű, de kettős közvetítésen átesett hagyományt itt, mai hazánk területén, a IX. század végén a magyarok. Ez a hagyomány, s az a tudat, hogy a magyar nemzet a hún leszármazottja, élt azóta a magyarság körében, nyilván költői alakban, az énekesek vagy a nép ajkán. Ezekből a népenekekből merítettek a krónikások, de a megfogyatkozott s tőlük kritikailag megrostált anyagot bőségesen megtoldották külföldi krónikákból szedett mesés motívumok al s az újabb avar és magyar történetnek a húnok korába visszavetített mozzanataival.

Ezt a teljes tudományos fegyverzettel és módszeresen vitatott tetszetős tanítást azonban, amelyet Heinrich Gusztáv alapozott meg (*Etzelburg és magyar hún-monda*, 1881) s utána Petz Gedeon (*A magyar hún-monda*, 1885) és Bleyer Jakab (*A magyar hún-monda germán elemei*, 1908) fejlesztett ki nagyszabású, komoly elméletté, sok szellemes belső érv támogatta, de külső pozitív bizonyság nem erősítette. Nem volt tehát több, mint nagy gonddal s elmeállal kidolgozott, tudományos szellemű hipotézis, nem épen lehetetlen, de merész föltevések sorozata. Értékes nemcsak módszertanilag, hanem tárgyi szempontból is; érthető, hogy majd egy félszázadig tartotta magát s csak a legújabb időben dőlt meg. Hóman ugyanis rámutatott egyrészt arra, hogy a germán hős-mondák nem tudnak semmit az állítólagos hún-magyar kapcsolatáról, másrészt arra, hogy a régi. X. századi német történeti források, egyen kívül, mindig megkülönböztetik a magyarokat mind a húnoktól, mind a velük azonosított avaroktól, s ez az egy forrás is, Luidprand püspök (959-ben), nyilván közvetve vagy közvetlenül a magyaroktól értesült róla. A germánok és szlovének tehát nem közvetíthették a magyarsághoz a hún-magyar azonosság hitét — mert maguknak sem volt róla történeti tudatuk. Ami egyezés meg a a germán-monda és a magyar hún-monda között van, az olyan kevés, egypár név és egynehány motívum-töredék, hogy a rájuk emelt súlyos elméletet nem bírja meg, s az, legalább mai tudásunk szerint, össze is omlott.

Még a közvetítő elmélettel való leszámolást megelőzőleg merkezdődött a probléma történetének negyedik, eddig utolsó fázisa — reméljük az is marad. Alig egypár éve, körülbelül egy időben, két tudásunk egymástól független kutatásai egészen új mederbe terelték a kérdést. Gombocz Zoltán és Hóman Bálint ugyanabban a szellemben, de más-más irányban próbálták megoldani hún-mondáink nehéz problémáját. Gombocz Zoltán *A bolgár kérdés és a magyar hún-monda* című dolgozatában (M. Nyelv, 1921) fölélesztette és tudományos alapra fek-

tette azt a régi hitet a magyar és a hún nép rokonságáról, amelyet a 70-es években nyelvtudósaink s nyomukban a történetírók, sőt a tudományos közvélemény is olvan mereven elvetett. Az igazság kedvéért meg kell jegyezmem, hogy az irodalomtörténetírók javarésze sohasem szűnt meg hinni a magyar és a hún nép vérségi kapcsolatában; mind a kettőt a türk népek közé sorozta s meg volt győződve a köztük lévő rokonságról. Nyíltan, tudományos dolgozataikban nem igen merték hangoztatni a nyelvtudósok tekintélye miatt, de egymás között és előadásaikban határozottan hirdették, hogy a nyelv és a faj kérdése két egészen külön dolog, s így a magyarság, bár nyelvileg finn-ugor, fajilag lehet türk, mint a hún. Sőt annak is kell lennie: véralkatunk és történeti szereplésünk kétségtelenül török és nem finn-ugor karakterű.

Ehhez a föltevéshez közeledett Gombocz; kifejtette a benne rejlő igaz magot s az elméletet tudományos alapra helyezte. Nyelvi tényekből indult ki. A magyar nyelv régi, honfoglalás előtti török eredetű jövevényszavai alapján elfogadja azt a már régebben fölmerült véleményt, hogy a magyar nép két faj összeolvadásából eredt: egy számra nézve nagyobb finn-ugor népet leigázott egy kisebb szánu türk nép — ma már szinte bizonyos, hogy egy bolgár törzs, az onogur. Ez a hódító törzs, mely körülbelül tele akkora lehetett, mint a meghódított, nemcsak harcra, hanem vitézebb volt a magyar-ugornál, hanem nagyobb volt a szellemi ereje is — fejlettebb a műveltsége és a politikai szervezete — így az egyesülés után ő lett az uralkodó elem s a már egységessé vált népet egészen a maga képére formálta. Természetes, hogy az új nép vezetői, az Árpádok családja, szintén ebből a türk fajból eredt, sőt az ő törzse, a magyar, adott nevet is az egész népnek. Ez a nép, innen kezdve már magyar néven, nyelvileg teljesen finn-ugor, de etnikumára, fajiságára, műveltségére, sőt testi-lelki szervezetére nézve türk, még pedig bolgár.¹ Ámde a hún nép is vagy bolgár volt — Gombocz e nézet felé hajol s ebben megegyezik vele jóformán az egész külföldi tudományos világ, amely e kettőt, hún és bolgár, egynek veszi — vagy hozzá igen közel álló türk nép — ez Németh Gyula véleménye (*Húnok, bolgárok, magyarok*, Bpesti Szemle, 195. k. [1924]) — s a magyarság a bolgárokkal együtt beletartozott a hún birodalom kötelékébe. A magyarság a hún birodalom fölbomlása idején, mint annak egy keleti szárnya élt az orosz síkságon, s a húnoknak attól a töredékétől, amely

¹ Még tovább megy legújabban K. B. Wiklund, aki egy dolgozatában (*Finn-Ugrier*, megj. Ebert, *Reallexicon der Urgeschichte*) fölteszi, hogy a magyarok eredetileg nem is voltak finn-ugor nép. Egy állításából arra lehet következtetni, hogy a türk eredetét is megengedi. (L. ismertetését M. Nyelv, 1925: 205—206. l.)

a nagy romlás után visszavándorolt keletre, vette át a hún hagyományt, vagy éppen ez a visszavándorló tömeg foglalta magában a magyarságot. Bármint dől el történetileg ez a kérdés, bármelyik lehetőség igazolódik: nincsen semmi akadálya annak a föltevésnek, hogy a hún-ság és magyarság, mint két rokon nép vagy ugyanannak a népnek két ága, még keleten közvetlenül érintkezett egymással, s így minden lehetőség megvan arra nézve, hogy a finn-ugor nyelvet beszélő türk etnikumú magyarság a hún hagyományt még a régi hazában szerezte s mint jogos tulajdonát keletről hozta magával új hazájába.

Hóman Bálint első, idevonatkozó dolgozatában, *A székelyek eredete* (1921), más nyomon indult, de szintén egy régi hírhez tért vissza, ahhoz, amely már a XII. század végén általános volt a székelyeknél: a székelység a húnok ivadéka, a húnoknak a birodalom bukása után Erdélyben fennmaradt töredéke, amely hazánk területén csatlakozott a honfoglaló magyarsághoz. Ezt a hitet vallotta Anonymus is, sőt már a XI. századi *Gesta Ungarorum* írója is, s amint láttuk, ezen az alapon próbálták már régebben igazolni hún-mondáink hitelességét. Hómannál most fölüljul ez a nézet, de tudományos szellemben. Szerinte a székelyek legrégibb lakói hazánknak, s jogi bizonyítékok alapján kétségtelennek tartja, hogy legkésőbb a honfoglaló magyarokkal jöttek be Erdélybe, de valószínűleg már korábban is itt éltek. Hogy milyen fajú nép volt a székely, arra Hóman nem ad határozott feleletet — illetőleg több, egymással némileg ellentmondó nézetet hangoztat. Ekkor még nem tartotta magyar fajnak, úgy látta, hogy nem finn-ugor eredetű, hanem valószínűleg türk, azaz bolgár nép, később, a hún-hagyományról és hún-mondáról szóló munkájában már megengedi a magyar fajiság lehetőségét: «A székely nép talán egy az Avar-birodalom bukása után Magyarország területén maradt s talán már ekkor Erdély hegyei közé húzódó hún, avar, vagy talán egy az avar áradattal idesoródott onogur, vagyis magyar? törzs.»¹ Megint nem fontos, Hóman melyik magyarázata bizonyul helyesnek; az bizonyos, hogy a hún-székely azonosság gondolata élt a magyaroknál, s a székelységnek, mint az avarok vagy húnok utódainak, volt hún-hagyománya — ezt átvették tőlük, de természetesen már az új hazában, a magyarok.

Hómannak ez a régebben kifejtett nézete látszólag ellentmond Gombócznak: emez a hún-hagyományt a magyarság ősi tulajdonának hirdeti, amaz szerzettnek, mely csak a székelység körében élt s tőlük származott át a magyarokhoz. De az ellenmondás csak látszólagos, a két nézet megállhat egymás

¹ *A magyar hún-hagyomány és hún-monda*, 58. l.

mellett, s ez épen Hómannak e tárgyra vonatkozó második dolgozatából derül ki.

A *magyar hún-hagyomány és hún-monda* című dolgozatában Hóman, Gombocz gondolatát továbbfejlesztve, szigorúan elválasztja a magyarság hún *mondáitól* a magyarság hún *hagyományát*, azt a nép körében élő történeti tudatot, hogy a magyar nép a hún nép rokona. Ez az éles elkülönítés, aminek már Gombocz megállapításában is van nyoma, Hóman okfejtésében a legfontosabb mozzanat. A hún-mondákra vonatkozólag két fontos megállapítása van. Az első: azok az elbeszélések és mondatörmelékek, amelyek a mai irodalmi tudatban mint hún-mondák szerepelnek, kimutathatólag csak a XII—XIII. században bukkannak föl nálunk, mégpedig az előbbieket, a mondai színezetű elbeszélések, írásban megrögzítve Kézai krónikájában, az utóbbiak, a mondatörmelékek, a székelyeknél. A második megállapítása: történetileg sem az elbeszélések, sem a mondatörmelékek nem igazolhatók, mind a kétféle elem pusztán fikció. A székelyeknek Csaba személye körül lerakódott mondái, melyeknek törmelékeit már igen régen lejegyezték a nép ajkáról, a kereszténység első századaiban alakultak ki, honfoglaláskori hagyomány és a királymondák lecsapódásai alapján. Kézai híres krónikája pedig, kivéve a XI. századi *Gestából* merített mozzanatokot, elejétől végig költött, történelmi alap nélkül szűkölködő mese, magának Kézainak csinálománya. Kézai természetesen nem költötte — hiszen akkor krónikás álarcában páratlanul hatalmas költő lett volna — hanem kompilálta. Ezt a Kézainál olvasható hún-históriát Hóman szétbontja alkotó elemeire s róluk, fölhasználva a történettudósok eddigi forráskritikai vizsgálatait, egyenként megállapítja, honnan vette a krónikás. A részletes elemzés során kideríti, hogy egyetlen olyan eleme sincs Kézai elbeszélésének, amely az állítólagos magyar hún-mondából került a krónikába, mindet meg lehet fejteni három olyan forrásból, amelyek sokkal közelebb esnek Kézaihoz. Ezek

1. külföldi krónikásoknak, első sorban Jordanesnek és Viterbói Gotfridnak, a húnokról szóló vagy a húnokkal kapcsolatos följegyzései;

2. a XI. századi *Gestának* a magyarokról szóló elbeszélései; amit ez a forrás a honfoglaló vagy a XI. századi magyarokról elbeszél, abból Kézai egyet-mást, elég sokat, rákölt a húnokra;

3. a magyarokra vonatkozó nép- és családi mondák; ezeknek nem egy fordulatát szintén hozzáfűzi a hún-história szereplőihez s a magyar eredetű monda-részleteket beleiktatja a hún-mondák anyagába;

a negyedik forrás, amelyből merített, a német hőseposz volt, de ezek az átvételei olyan jelentéktelenek, hogy nem jönnek számba.

Ezen az alapon Hóman kimondja, hogy «a hún-krónika mondai elemekkel átszőtt előadásából, mint tudákos kompilációból nem következethetünk a magyar hún-monda létezésére, még kevésbbé annak tartalmára.»¹

Hóman az oktejtés során a bizonyítékok hosszú rendjét avartott kézzel sodorja erős fonallá, de úgy nézem, az egyes szálak nem mindenütt simulnak össze szilárd egységgé. Vannak helyenként, ha nem is rések, legalább lazább fonású részek. Érvelésével szemben legsúlyosabb aggodalmam az, hogy a krónika egyik-másik mozzanatának fikcióként való igazolását nem látom egészen bebizonyítotttnak. Az első pontban említett források hatásának kimutatásában áll Hóman a legszilárdabb talajon, itt támaszkodhatott a legjobb előmunkálatokra, kivált a mondaközvetítő elmélet híveinek kutatásaira. Sikerült igazolnia, hogy az első sorban írott forrásokból dolgozó Kézai érvényesítette a hún-krónikában mindazt, amit a külföldi krónikásoknál a húnokra vonatkozólag talált. Hogy ezek közül több mozzanat tudákos alkotás — persze nem Kézaié, hanem a forrásául szolgáló krónikásé — az is kétségtelen; ilyen, hogy mást ne említsek, az aquileiai gólya-monda. De vajon abból, hogy valamely mondai részlet megvan egyik-másik külföldi krónikában, már kétségtelenül bizonyos, hogy nem volt eleme a hún-mondának? Buda megölése p. o. nem lehet mondai eredetű, mert Jordanes elbeszéli? Nem élhetett ez az esemény a nép ajkán is? — annál inkább, mert a testvérviszály mozzanata, a gyilkosság természetes előzménye, nincs meg Jordanesnél s a német mondaáltozatokban sem, csak Kézainál.

Mégis ezen a ponton kevésbbé merek szembeállni a forráskritikában mester történettudós tekintélyével, hiszen az ő pozitív állításai ellen csak lehetőségeket szegezhetek. A második és harmadik pontban említett források anyagánál azonban Hóman is a lehetőségek, föltevések alapjára kénytelen átsiklani. Fölteszi, hogy a krónikás a IX—XI századi magyarság életéből följegyzett történeti és mondai eseményeket tudatosan vitte át a húnokra. Nem kutatom, mennyire fér össze az ilyen eljárás a középkori krónikairás szellemével — hiszen ez már nem kompiláció, vagy egy hiszékeny, naiv pap jóhiszemű tévedése, ez szándékos, tervszerű megváltoztatása az igazságnak, szóval hamisítás. Ennek a kérdésnek eldöntését a történettudósokra bízva, a krónikának pusztán olyan mozzanataira hívom föl a figyelmet, amelyeknél Hóman szkepticizmusát logikai alapon nem látom megokoltnak.

Az egyik a csodaszarvas mondája. Megvan Jordanesnél, a Kézaiétól némileg eltérő szövegezésben, és ismeretes volt, bizonyíthatólag, a XI. századi magyarság körében. Mivel azon-

ban Anonymusnál is szerepel egy szarvas, mely az üldöző Bors vezér elől a hegygerincen menekül s ott a vezér nyilaitól összeesik, valamint Kézaiék elbeszélése szerint Szent László és Géza előtt is föltűnik egy csodálatos szarvas: jogos eljárás-e Hómané, aki azt állítja, hogy ez a motivum nem volt benn a magyar nép régi eredetmonrájában, hanem a XI. századi Szent László-monda alapján alkalmazta először Anonymus a honfoglaló Borsra, majd később a hún krónikás Hunorra és Magyarra? Nem természetesebb-e a fordított irányú fejlődés? Épen azért, mert a csodaszarvas mondája a magyarság őshagyománya volt, az eredetmonda egyik mozzanata. azért jelent meg a különböző korokban más-más hőshöz kapcsolva.

Másfelől a tárnokvölgyi és cezumóri ütközeteknek s általában a pannoniai hún honfoglalásnak történetéről is nehezen tudom elhinni, hogy belejátszottak Aba és Péter harcainak a multba visszavetített emlékei. Különös Attila látomásának dolga is. A monda keresztény szellemű; ez arra vall, hogy nem eredeti hagyomány, s valóban több nyugati forrásban megtalálható. Hóman azonban utal arra, hogy a magyar krónika szövege minden külföldi forrástól eltér: azt a legegőben lebegő emberi alakot, aki kihúzott kardjával megfenyegette Attilát, a hún fejedelem Kézai szerint a *maga feje fölött* látta (*supra caput suum*), míg az idegen források szerint az ember a pápa mellett lebegett. Az eltérésnek Hóman nagyobb jelentőséget tulajdonít, mint én, s keresi a megfejtését. Ugyanez az eset megismétlődött a magyar krónika szerint Salamon és László között — s Hóman szerint a hún krónika előadása azzal egyezik, onnan vette a megváltozott motivumot, hogy a hős, mint a magyar mondában Salamon, a *maga feje fölött* pillantja meg a lebegő alakot. Ámde hogyan mutatja be ezt a Kézai állítólagos fikciójának alapul szolgált jelenetet a későbbi *Bécsi képes krónikában* megőrzött szöveg: «*Vidit autem Salamon venientem (Ladislau) . . . et duos angelos super caput ipsius Ladi-lai ignes gladio volantes.*» Tehát nem a maga feje fölött látta, hanem az ellenfelé fölt, nem is emberi alakot, hanem angyalt, nem is egyet, hanem kettőt, s a kardból kicsapó lángokat is látott — vagyis a hún krónika szövege sokkal jobban eltér az állítólag forrásul szolgált keresztény magyar legenda szövegétől, mint a külföldi Attila-mondákétól, és Hóman mégis azt állítja, hogy a hún krónikás a magyar királymonda egy részét vetítette Attilára! Való, hogy ilyen nyilvánvaló tévedésre ez egyen kívül nem akadtam, de amilyen gonddal jár el Hóman Kézai monda-motivumainak forráskritikájában, olyan könnyen azonosítja őket a későbbi magyar monda s história eseményeivel.

Mellőzve még egy pár revizióra szoruló azonosítást, még csak kettőt ragadok ki. Egyfelől nem találom a hún monda szövegében

elég alapot arra, hogy elfogadjam Hóman nézetét a hún história utolsó, tragikus mozzanatáról. Azt állítja, hogy a krónikás a hún nemzet fölbomlására vezető testvérharcot, Attila fiainak viszálykodását, Jordanesből átvéve, azt Béla fiainak és Salamonnak harcaival színezte ki s Detre szerepét Vid alakjáról mintáztta. Nemcsak önmagában merész gondolat ekkora konstruáló erőt tulajdonítani Kézainak, hanem a kétrendbeli események sora között olyan kevés az egyező mozzanat, s olyan nagyok az eltérések (Detre és Vid azonosítása!), hogy az egyeztetés nem állja a kritikát.

Másfelől a székely hún-mondát illetőleg térek el Hóman fölfogásától. A székely hún-monda valóban nagyon szegényes, még akkor is, ha a Kézainál megőrzött mondai elbeszélésekhez hozzácsatoljuk a székelyek ajkán a XIII. században élt mondatörmelékeket. Van azonban ezeknek a mondai elemeknek két igen föltűnő és különös vonásuk: mind egy Csaba nevű hőshöz fűződnek, akit megtesznek Attila fiának, és ehhez a hőshöz, aki túlélve a nagy katasztrófát, Görögországba vonult, igen költői szellemű eseményeket fűznek (anyja Honoria, a görög császár leánya, házassága a Korozmin-földről, Csaba íre, Hadak útja). Hóman igen egyszerűen, de túlságosan radikálisan oldja meg a Csaba problémát: a székely nép ehhez a Csaba nevű hőshöz, akit már a XIII. században közmondásaiban emlegetett, a magyar nép mondáiból is ismert tipikus mondai történeteket fűzött, a XV—XVI. században pedig megtette hún nemzeti hősnek. Amit meg a krónikás ír Csabáról, az részint Jordanesből való, részint későbbi magyar mondáknak rávetítése Csabára. A kérdés épen nem olyan egyszerű és világos, amilyennek Hóman látja. Jorlanesben, aki természetesen Csabának a nevét sem említi, a krónikás pusztán azt találhatta, hogy Honoria, a római császár testvére, magához hívatta Attilát, a krónikával pedig mindössze annyiban egyezik a monda, hogy ott is szerepel Ed és Edömen meg leszármazójuk, Aba. A többi mind, a szegényességében is sok fordulatból össze-zótt mondai elbeszélés, Kézai tákolmánya? S a székelyek Csaba nevű közismert hősére, akinek Hóman szerint semmi köze sem volt a húnokhoz, egyszerűen ráfogta a nép, hogy Attilának fia volt! S mi több, két-három század mulva maga a székelység is — Kézai nyomán vagy függetlenül tőle — előléptette ezt az ismeretlen származású hőst hún utóddá és nemzeti hőssé. Ezt a magyarázatot semmiképen sem tudom elfogadni. S ha a székelység körében élő *Csaba íre* kifejezést Hóman kedvelt módszerével a magyar mondivilágból fejtjük is meg — reáhúзва a Szent László-füve indítékot — miről varrunk hímet a *Hadak útjának* költői indítékára? Hóman tanítása szerint a székelyek hún-mondája időjárástával, századok folyamán, egyre bővült. Először pusztán név volt a Csaba, aztán magyar mondai elemek sűrűsödtek köréje,

végül a ködből mint nemzeti hős, mint a nagy Attila fia ragyogott ki. Nem valószínűbb-e, nem jobban megfelel-e a néplelektan és folklóre törvényeinek, hogy a nép emlékezetében a régi, gazdag mondaanyag egyre szegényedett, egyes elemei fokozatosan kiestek belőle? Kézai korában még aránylag tartalmasabb volt — egyes elemeit föl is használta krónikájához a XIII. századi író — s lassanként nem maradt belőle más, mint a Csaba-név, történeti szerepének emléke s egypár közmondás. Nem állítom, hogy ez a Csaba-monda megfajtése — az utolsó szót itt a folklorista mondja majd ki — de Hóman karddal metszette szét a gordiumi bogot, s ez az életben lehet megoldás, de a tudományban nem.

Altalában Hóman kritikája Kézaival szemben kétségtelenül jogosult, de úgy nézem, szigorúbb, mint kellene, s szkepszise is túlon-túl erős a hún-mondák kérdésében. Ha elfogadjuk álláspontját és töröljük a hún-mondákból mindazt, amit ő a krónikás tákolmányának tüntet föl: az ő beállításában Kézai még mindig igen merész fantáziájú költő lett volna. Sok helyről összeszedett aránylag kevés anyag bővült volna ki a kezén egységes, bonyodalmas mesévé.

Magam meg vagyok győződve, hogy Kézai krónikájában jóval nagyobb szerepe volt a magyar néphagyománynak, mint Hóman gondolja, s erősen hiszem, hogy a további kutatásnak sikerül majd igazolni a hún-história egyik-másik eleméről a mondai eredetet, épen azokról, amelyeket Hóman más, pozitív forrás híján a magyar históriából és mondából akar megfejteni — talán még a székely monda-törmelékekből is kihámozni valami mondai magot. A végeredményen azonban ez nem változtat, s Hóman meggyőző érvelése bizonyossá emelte azt a hitet, hogy Kézai művének bevezető része a maga egészében nem hún-mondák foglalata, sok része — de nem mind — mondai alap nélkül szűkölködik, a gesta-író csinálmánya — de talán mégsem hamisítása.

Azzal azonban, hogy Hóman a Kézai-krónikát joggal jelentette ki kompilációnak, még nincs a hún-mondák kérdése lezárva — még akkor sem, ha elfogadva okfejtését, azt pusztá tákolmánynak, vagy mondjuk misztifikációnak tartjuk s a benne lerakott hún-mondát utolsó mozzanatig elvetjük. Ezen a negatív, romboló megállapításon kívül van ugyanis Hóman fejtegetéseinek pozitív, építő fele is: a hún-mondák meglétének tagadása mellett állítja és módszeresen bizonyítja, hogy a magyarságnak, amióta néppé fejlődött, az V. század óta, állandóan volt hún hagyománya, azaz élt a magyarságban a húnoktól való származásának tudata. Ez a megállapítás Hóman művének legfontosabb eredménye; lényegében ugyanaz mint Gombocz tanítása, de határozottabban van fogalmazva és jobban ki van élezve: a hún-hagyomány történeti voltát

igazoló szavakból kicsendül a hún-mondák hitelességét tagadó tudós fölfogása, s ez az ellentét még jobban fölfokozza meggyőződésének és hangjának erejét, amellyel tanítását hirdeti. Szembefordulva a hüperkritikus nyelvtudósokkal és történetírókkal, Gombocz elméletének szellemében, ki meri mondani ő is, hogy a magyar népnek, mint a türk vér révén a húnokkal rokon néptörzsnek, volt történeti tudata a hún-magyar kapcsolatról, s ennek alapján volt ősi hún-hagyománya a húnokról.

Hogy két jeles tudósunk, tudományszakuk legkiválóbb képviselői, ha nem is egymástól függetlenül, de külön utakon járva, ugyanarra az eredményre jutott, az már eleve valószínűvé teszi elméletüket. Még meggyőzőbb lesz ez azonban, ha nyomról-nyomra végigkísérjük Hómant bizonyító eljárásában. Gombocz nyelvi érvekkel dolgozott, Hóman, híven történettudós voltához, történetiekkel.

Bizonyításának szövedéke a következő:

1. A hún rokonság tudata — a magyarság hún-hagyománya — megvan már Anonymusnál, tenát a XIII. század elején; az ő *Gestájában* ez mint a magyarság körében általános élő nemzeti hagyomány szerepel;

2. de megv lt ez a tudat már előzőleg Anonymus forrásában, a Szent László-korabeli *Gestában*, a XI. század végén, s mivel:

3. korábbi külföldi forrásokban nem található meg, azt pedig föl sem lehet tenni, hogy ez a krónikás, komoly, megbízható történetíró, maga költötte volna: egészen bizonyos, hogy a néptől, helyesebben az akkori magyarság körében élő köztudatból vette a hagyományt;

4. ilyen tudatot egy egész nép nem vehet át más néptől, a magyarság sem vehette máshonnan, akár a szlávoktól, akár germánoktól, annál kevésbbé, mert nincs a legkisebb nyoma sem annak, hogy ezeknél a népeknél élt volna a hún-magyar azonosság tudata.

Ebből logikailag következik, hogy a hún-magyar kapcsolat tudatát, amely a XI. században élő hagyomány volt nemzetünknek¹, a magyarság magával hozta keletről — hozhatta is, mert nemzetünk, amint Gombocz, Németh Gyula és Zichy István¹ kutatásai bebizonyították, leszármazói vagy rokonsági, de mindenképen vérségi kapcsolatban állott Attila népével, beletartozott a nagy hún fejedelem birodalmába. Hóman végső megállapítása szószerint idézve: «A hún magyar azonosság gondolata nem a mai haza területén kialakult fiktív hagyomány, hanem a honfoglaló magyar nép, illetőleg a nép finn-ugor elemeivel a honfoglaláskor már teljes ethnikai és nyelvi

¹ *A magyarság története és műveltsége a honfoglalásig.* 1923.

egységben összeforrt bolgár nemzetségnek, elsősorban az Arpád-nemzetségnek, keletről magával hozott, történeti tudaton alapuló ősi hagyománya.»¹

Hóman okfejtését megbírálni nem a mi hivatásunk, ez a történettudósok dolga. Addig azonban, amíg a történettudomány nem cáfolja meg — bizunk benne, hogy erre nem kerül a sor — az irodalomtörténet elfogadhatja meggyőzőnek s a rajta nyugvó végső következtetéseket valóknak. Annál inkább megnyugodhatunk benne mi, irodalomtörténétirők, mert az érvelés logikáját tekintve — s a mi hatáskörünkbe csak ez tartozik — Hóman fejtései és következtetései, az utolsó lépés kivételével, megírádhatatlanok. Okfejtése egészen addig a pontig, hogy a magyarság keletről hozta a hún-hagyományt, *a tények* szilárd láncává kovácsolódik — mennivel értékesebb ez azoknál az elméleteknél, amelyek *föltevéseket* ragasztanak egymáshoz! Az utolsó pont, hogy ez a hagyomány ősi eredetű, történeti tulaton alapul, igaz, már nem tényen, hanem föltevésen nyugszik, a hún-magyar azonosság vagy rokonság föltevésén. Csakhogy ez a föltevés nemcsak valószínű — sőt Gombocz és a többi nyelvtudós bizonyítékai szerint szinte már tényerejű — hanem, és ez még fontosabb érv, az egyetlen lehető magyarázata a hagyomány történeti voltának. Ha elfogadjuk szilárdnak, reálisnak Hóman okfejtését visszafelé a XIII. századtól a XI-ig — pedig ez elől a tudomány mai állása szerint nem lehet kitérni — akkor el kell fogadni a hún-magyar rokonságnak egyébként is kitűnően megalapozott és bizonyított föltevését is.

A magyar hún hagyományt azonban Hóman nem korlátozza az azonosság történeti tudatára, hanem kibővíti s pontosan megállapítja, mi szerepelt ebben a hagyományban, milyen elemekre — székelyekre és eseményekre — terjedt ki a magyarságnak történeti tudata. Előbb azonban a nemzetünk körében élő hún történeti tudatot kétfelé választja: volt a székelyeknek is, a magyaroknak is külön hún-hagyományuk. Erre a szétválasztásra Hóman már maguknál a krónikásoknál is talált alapot; azok ugyanis következetesen elkülönítik egymástól a székelyeket és a magyarokat — épen a húnokkal való kapcsolatuk alapján: mind a két nép a húnok utóda, de amaz a birodalom bukása után Erdélyben maradt, emez a keletről visszavándorló húnység.

A székely hún-hagyományból Hóman minden mondai elemet kiirt az egy Chigla-mezzei hazát kivéve, így nem marad más tartalma a hagyománynak, mint a hún-székely azonosság tudata, mely mint népi hagyomány kimutathatólag élt a székelyek között a XI. századtól a XVI.-ig. A székely hagyománynál jóval

¹ Id. mű 50. l.

gazdagabb magyar hún-hagyomány anyagát Hóman a Szent László-korabeli elveszett *Gestában* találja föl: mindaz, ami megvolt ebben a XI. századi *Gestában*, az élt mint történeti tudat a magyar nép körében, mégpedig mint a nép vezető törzsének, a névadó Magyar-törzsnek s az uralkodó családnak, az Árpád-nemzetségnek, ősi hagyománya. A hagyomány elemei tehát, pontokba foglalva:

1. a hún-magyar azonosság történeti tudata;
2. az a hit, hogy az Árpád-nemzetség egyenes ágon Magyar-tól, s messzebből Attilától származik (ez a Magyar történeti hitelességű név: Muager [Mogyer] hún [onogur] király viselte a VI. században);
3. a hún eredetű bolgár Dulo-nemzetséggel való kapcsolat tudata: a nőrablás és összeházasodás a Dulo-dinasztiával — s e dinasztia legendás alakká vált hőse: Attila.

Ennyi az, ami Hóman szerint a hún mondavilágból a magyarság tudatába átkerült, ennyit lehet belőle a magyar nép ajkán élőnek bizonyítani. Nem állítja azt, hogy a hún-hagyománynak más tartalma nem lehetett, csupán azt, hogy «ennyi az, amit a *korunkra jutott* forrásokból odatartozóknak tekinthetünk.»¹ S valóban fejtegetései során föl-fölbukkan a «korunkra jutott» forrásokból egy-egy olyan mozzanat, amelyet a szigorú kritikus mintha hajlandó volna mondai eredetűnek, tehát a hagyomány ősi eleméül elismerni. Ilyenek Attila ismert mellékeve (Flagellum Dei) és Attila székvárosának emléke, amelyet Pannoniában, a római romokon épített föl, s a magyarok Budának, a németek Ecilburgnak neveztek. Ebben a kérdésben azonban bizonyos ingadozás érezhető nála. Noha határozottan kimondja, hogy a magyar hún-hagyomány eleméül csak az tekinthető, ami a *Gesta Ungarorum*-ban megvolt, mégis valószínűnek tartja, hogy élt az ősi hagyományokban Attila nyugati hazájának és fiait keletre való vándorlásának emléke is. Ez önmagában még nem ellenmondás; elgondolható, — s mi erősen hisszük is — hogy megtapadt a magyarság emlékezetében a hún históriának egy és más mozzanata — de amint erre az álláspontra helyezkedünk, akkor meginog az a szilárd, megdönthetetlennek hirdetett elve, hogy a hún-hagyomány egyetlen forrása számunkra a XI. századi *Gesta*. Vagy-vagy: megalkuvásnak helye nincs! Vagy azt tanítjuk, hogy amit nem jegyzett föl a XI. századi krónikás, az nem volt élő hagyomány, vagy megengedjük, hogy az ismert mondai indítékokon kívül mások is beletartoztak a hagyományba — de akkor nem szabad a *Gesta Ungarorum*-ot az egyetlen zsinórmértéknek tartani!

Másfelől Hóman elismeri azt is, hogy az ősi hún-hagyomány, de már az új hazában, a X—XI. században új törté-

¹ U. o. 51. l.

neti elemekkel bővült,¹ részint az élő néphagyományból (székelyek hún eredete, Pannónia régi lakói, Isten kardja), részint külföldi forrásokból (Attila nyugati harcai). Ezt az állítást nem tudom elfogadni. El lehet-e gondolni, hogy a XI. század magyarsága — nem a krónikás, hanem a magyar nép — külföldi, latin krónikákból szerzett tudomást Attila harcairól s azokat beledolgozta a maga ősi hagyományába? Ez ugyanaz az elfogadhatatlan álláspont, mint azoké, akik hún-mondáinkat könyvmondáknak hirdették! S a többi, az élő néphagyományból az ősi hagyományhoz csatlakozó monda-elem! Hóman elismeri őket népi, élő mondáknak (ő ugyan «hagyományt» említ, de ez mellékes), vagyis a X—XI. században éltek a nép ajkán. Honnan kerültek oda? Hol és mikor termett az Isten kardjának, Hóman szerint is magyar mondája? Itt az új hazában, vagy épen a kereszténnyé vált magyarság ajkán? Ha a magyarság mondateremtő képzelete a XI. században olyan erős volt még, hogy Attila személyéhez egészen új indítékokat talált ki, még pedig nagyszabású (Attila hadjáratai) és költői (Isten kardja) elemeket, akkor szabad-e a régibb, pogány magyarságot megfosztani ettől a képességtől, azt a magyarságot, amelyben nyilván sokkal elevenebben élt még a nagy király emléke — hiszen jóval közelebb esett hozzá annak történelmi szereplése. Ha ezek a monda-elemek a X—XI. században valóban éltek népünk ajkán, nem természetesebb magyarázat-e, hogy ezek a magyarságnak régibb, keletről magával hozott emlékei, mint az, hogy a XI. század folyamán egészen megváltozott életviszonyok és műveltségi állapotok között bukkantak föl, váratlanul, mint a tengerből hirtelen kiemelkedő új szigetek?

Né folytassuk ezeknek a részlet-kérdéseknek feszegetését, mert bármilyen nagyjelentőségűnek látom a belső ellenmondást Hóman fejtegetéseinek ezen a pontján, föltevéseivel szemben magam is csak föltevéseket állíthatok. Forduljunk e helyett Hóman végső eredményéhez, amely logikus betetőzése a szigorú történetkritikai módszerrel emelt épületnek. E megállapítás lényege, Hóman elméletének magja, a következő: A magyarságnak hún-mondái nem voltak, de volt történelmi hún-hagyománya, s ez a XI. századi *Gestában* van lerakva. Ezt a hagyományt azonban a magyarság nem a húnokra, hanem önmagára vonatkoztatta, azaz ez a hagyomány a magyarság szemében nem hún-történelmi vagy hún-monda volt — a történelmi és monda között, tudvalevőleg csak mi teszünk különbséget, a régi, primitív népek nem választják szét e kettőt, valamint a nép ma sem — hanem a magyar nemzetnek, illetőleg az Árpád-nemzetségnek

¹ A bővülés időpontját egy helyütt határozottan a XI. századra korlátozza. (U. o.)

eredet-mondája. Szerepelt benne a hűnság is, a vérségi kapcsolat tudata folytán, de a mondák hőse a magyar nemzet volt.

Van ennek az elméletnek egy fontos pontja, amelyet az irodalomtörténet a maga eszközeivel sem igazolni, sem megdönteni nem tud. Ez az a XI. századi *Gesta Ungarorum*, amelyre Hóman egész elmélete fölépül. Csak a történettudomány bírálhatja meg, vajon sikerült-e Hómannak ezt az elveszett szöveget rekonstruálni azokból a későbbi történeti munkákból — évkönyvekből, gestákból, krónikákból vagy azok interpolatióiból — amelyek, a történettudósok véleménye szerint, ebből a régi primarius szövegből merítettek. Hóman, láttuk, pontról-pontra, vagy akár így is mondhatjuk: fejezetről-fejezetre, meghatározta ennek az elveszett és még utalásokból, hivatkozásokból sem ismert történeti műnek tartalmát. Megvolt-e ebben a *Gestában* mindaz, amit Hóman benne keres, és csak az volt-e benne, nem volt-e még más is, emlékezés olyan eseményekről és személyekről, melyekre a XX. századi tudós nem gondol? Álláspontunk ebben a kérdésben sem lehet más, mint az imént volt Hóman okfejtésével szemben. Ha egy olyan tudós, mint Hóman, a történeti forráskritikának avatott mestere, lelkiismeretes munkával, a legszigorúbb módszeres eljárással megállapít egy önmagában logikus, a valószínűség látszatával teljesen bíró föltevést, akkor ezt az irodalomtörténetnek el kell fogadnia és alapul kell vennie a maga vizsgálódásai számára mindaddig, amíg a történettudomány is kitart Hóman föltevése mellett.

Már nem ilyen egyszerű a döntés a másik kétes pontban. Ez a magyar hűn-hagyomány anyagának kérdése. Vajon valóban csak a magyar nemzet eredetmondájaként élt-e a magyarság körében ez az ősi hagyomány, amint Hóman véli, vagy a magyarság befoglalta ősi hagyományába a hűnságot is? A felelet itt már nem attól függ, vajon hisszük-e, hogy Hóman híven rekonstruálta-e a Szent László korabeli *Gestát*, hanem attól, megengedjük-e annak lehetőségét, hogy a magyar hűn-hagyományban olyan elemek is voltak, amelyeket a *Gesta* írója nem ismert vagy nem tartott bármi okból méltóknak a lejegyzésre. Ezen a ponton az irodalomtörténet felszabadíthatja magát a történettudomány gyámsága alól, s a lehetőségek terén járva, választhat a föltevések között — említettem, hogy Hóman maga sem tiltja el az utóbbitól a tudományt.

A következő két kapcsolatos kérdésre nem vetünk súlyt. Vajon ez az ősi hagyomány eleinte pusztán a magyar törzs vagy éppen az Árpád-nemzetség tulajdona volt-e s csak később terjedt át a többi törzshöz, vagy mindjárt az egész népé, azt ma csak vitatni lehet, bizonyítani alig. Mind a kettő csak lehetőség; melyiket tartjuk valószínűbbnek, nem fontos, mert az kétségtelen, hogy nem maradhatott sokáig kis körre korlá-

tozva, hanem csakhamar az egész nép közbirtoka lett. Az is mellékes, minek nevezzük ezt a hagyományt, a magyarság eredet-mondájának-e, mint Hóman teszi, vagy a magyarság hún-mondájának — ez utóbbihoz is van jogunk, hiszen az eredet-mondában a két nép sorsa összekapcsolódott, s a nagy hún király úgy szerepelt a magyarok mondáiban is, mint a a nép uralkodó nemzetségének őse.

Végül, már egészen magunkra öltve az irodalomtörténet fegyverzetét, revideálnunk kell azokat a történettudomány és poétika mesgyéjén járó terminusokat, amelyekkel Hóman dolgozik. Ezek: a magyarság történeti tudata, ezen a tudaton alapuló ősi hagyomány, a magyarság hún-hagyománya, a magyar eredet-monda és a magyar hún-monda. Már e terminusok használatában is érezhető némi ingadozás — az ősi hagyomány, hún-hagyomány és eredet-monda egyet jelentenek — ez azonban jelentéktelen s megérthető a szerzőnek abból a törekvéséből, hogy a fogalmat minél több oldalról értesse meg az olvasóval. A baj az, hogy a hagyomány és a monda fogalmához olyan képzeteket fűz, amelyek nem illetik meg őket: Hóman szerint a hagyomány történeti tudaton alapul s így hiteles, a monda költői fikció, így a képzelet alkotása. Ez az önkényes elhatárolás azután sok zavart okoz, mikor Hóman szembeállítja egymással a fogalmakat.

A *történeti tudat* szembeállítását a *mondával* jogos és szükséges, nemcsak azért, mert emez, még ha van is történelmi alapja, nem hiteles történelem, hanem azért is, és ez még fontosabb, mert a történeti tudat csak emléket őriz a megtörtént eseményeknek, vagy a régebben élt személyeknek, s bármilyen határozott és éles is, tartalmilag szegény, hosszabb képzetsorozat, mozgalmas események sorát nem tartalmazza, mint a monda. Igen fölvilágosító analógiákkal szolgálhatunk a jelen életből: népiünknek van történeti tudata Kossuth Lajosról és a szabadságharcunkról, mondái azonban sem a nagy harcról, sem annak lelkéről nincsenek.

Nem látok azonban elég okot arra a merev elhatárolásra, amellyel Hóman a *hagyományt* és *mondát* egymástól távol tartja, két egymással szemben álló fajnak nézi. Hogy eljárása nem megokolt, azt a két fogalom jelentésének megvilágítása bizonyítja. A monda fogalmát nem kell meghatározni, közismert és általánosan elfogadott. A hagyomány fogalma azonban határozatlan; meghatározását Hóman sem adja, pedig ő némileg konkrétebb és speciálisabb jelentésben használja. Mulasztását könnyű pótolni, egészen az ő szellemében. Ha Hóman módjára a hagyományt szembeállítjuk a történeti tudattal — s ez az ellentét megokolt — akkor éppen abban tér el attól, hogy nem szorítkozik pusztán nevekre, a megtörtént dolgoknak egy-két képzetté kristályosodott emlékére, mint amaz, hanem jóval

gazdagabb tartalmú: több egymáshoz kapcsolódó eseményt foglal magában, vagy ha egyet, annak több kapcsolatos mozzanatát; a hagyománynak tehát mindig van bizonyos kompozíciója, akármilyen egyszerű, átlátszó is az. Szóval a hagyomány is elbeszélés, így organikus egész,¹ mert ha nem volna az, akkor nem lévén írásba foglalva, nem maradhatott volna fenn századokon keresztül. Közismert néplélektani törvény, amelyet nálunk Arany János fogalmazott először szabatosan a *Naiv eposzunk*-ról szóló tanulmányában, hogy a le nem írt, csupán emlékezetben tartott események csak «kerek idomban, gömbölyű alkatban» tarthatják fenn magukat — szóval megkomponált elbeszélések alakjában. Ha a hagyománynak nem volna ilyen kötött elbeszélés-alakja, akkor idők jártával, aránylag hamar, szétesnék elemeire, s azok nagy része elkallódnék, a többi pedig legföllebb — mint történeti tudat élne tovább. Ez más szóval azt jelenti, hogy ha a hagyomány fogalmát megfosztjuk a kerek, elbeszélés-forma jegyétől, akkor az teljesen egybeesik a történeti tudat fogalmával — s a jelen kérdésnél nem volna rá szükség.

A hagyomány tehát, épügy mint a monda, olyan elbeszélés, melynek meséje a multban játszik. Ez az egyezés köztük. Az őket elválasztó különbségeket Hóman nem határozza meg, de fejtegetéseiből nyilvánvaló, hogy a költött, fiktív, képzeletszülte mondával szemben a hagyomány megkülönböztető kritériumának a történeti hitelességet tartja. Amde ki dönti el azt, hogy a nép ajkán élő elbeszélések közül melyiknek van, melyiknek nincs történeti hitele, tehát melyik hagyomány és melyik monda? Nyilván csak mi, az utókor, szabatosan szólva a történettudomány. A pogánykori magyarság erről a különbségről nem tudhatott — nem kell bizonyítani, hogy a IX. századi magyar nép nem érezhetett semmi különbséget köztük, hiszen még a XX. század magyar népe sem érez. Az csak mesélt, tovább adta, híven vagy változtatva, amit apától hallott; hagyomány-e, monda-e az, ami így szájról-szájra terjedt, pogány őseinknek sejtelmük sem lehetett róla,

¹ A «hagyomány»-nak van egy kevesebb jegyből álló, tehát szélesebb körű és általánosabb jelentésű fogalma a történettudományban. Jelenti azokat a múltból fennmaradt híradásokat — képen, szóban, írásban — amelyekben megvolt a *tudósítás szándéka*. (L. Dékány István, *A történettudomány módszertana*, 1925. 20. l.) E három különböző természetű hagyomány-faj közül Hóman ezúttal nyilván csak a másodikra gondol, a *szóbeli hagyományra*, határozottabban a szóbeli *néphagyományra*. Hogy a hagyománynak ez a faja valóban csak elbeszélés alakjában élhet, amint ezt nyomatékosan hangsúlyozom és föl fogásom alapjává teszem: annak igazolását megtaláltam Dékány ímént megjelent füzetében. Dékány taxative felsorolja a szóbeli hagyomány fajait: *elbeszélések, mondák, anekdoták, közmondások, történeti dalok* — látnivaló, hogy ezek a műfaji megjelölések mind formába rögzített-ségre utalnak, sőt a közmondásokat kivéve a többi organikus szerkezetre is. Tehát Dékány sem tekinti a hagyományt és mondát szemben álló fajoknak, hanem a mondát a hagyomány egyik alfajának.

hitt bennük, s ez nekik elég volt. Hómanék aztán modern forráskritikájukkal, mégpedig elméjük nagymértékű megfeszítése mellett, különválasztják a tiszta magot a konkolytól, a hiteles történelmet a költői fikciótól. (Mi, irodalomtörténet-írók, persze megbecsüljük a «konkolyt» is — még jobban, mint a «tiszta magot»!)

De nemcsak így, szubjektív feléről nézve a dolgot, esik össze a két fogalom köre, hanem objektíve is; nemcsak a pogány magyarság nem különíthette el a kettőt, hanem mi sem tudjuk élesen elhatárolni. A monda, köztudomású, nem pusztán költött elemekből szövődik, mindig van valami hiteles alapja; az úgynevezett népmondáknak kevesebb, annál több a történeti mondáknak, amelyek a nemzet egy-egy nagy hőiséhez, egy-egy nagy tettehez fűződnek, vagy épen a nemzet életének nagy-szabású fordulatait örökölték meg. Ezekben nemcsak mese-elemeket foglal elbeszéléssé a képzelet, hanem megtörtént eseményeknek többé-kevésbé hiteles emlékét is, s akárhányszor van bennük annyi történet, mint fikció. S a nép is ezekben a mondákban a maga históriáját látja, tehát szemben a mesékkel, melyekben nem hisz, valókul fogadja őket. Viszont egészen természetes, hogy a tanulatlan, vagy épen tudatlan és kritikátlan egyszerű nép körében a történeti hagyomány is akaratlanul megtelik költői elemekkel: alig hiszem, hogy a szájról-szájra terjedő történeti hagyományok közül csak egy is volna, amely ne volna bőségesen keverve fikciókkal, amelyet ne színezett és változtatott volna a költői képzelet. A történeti monda mindig a hagyomány továbbfejlődése: olyan történeti hagyomány, amelybe sok költött elem furakodott be, vagy amely időjárával nagy mértékben elváltozott. Monda és hagyomány — ezt az utóbbit a Hómantól neki tulajdonított konkrétobb értelemben véve — nem is két külön faj, hanem vagy ugyanannak a fajnak — mondjuk: történeti elbeszélésnek — két fokozata, vagy épen, Dékány István meghatározása szerint,¹ az egyik, a monda, a másiknak, a hagyománynak, pusztán alfaja. Így is, úgy is annyira egymásba nyúlnak köreik, hogy akárhányszor a kritikus önkényétől függ, mondanak tartja-e már vagy még hagyománynak az elbeszélést.

Szóval monda és hagyomány között pusztán *tartalmi* eltérést lehet konstatálni: amaz megmarad a história körén belül, emez túlmegegy rajta. Ez az eltérés fontos a történet-tudósoknak, mert az a megtörtént dolgok iránt érdeklődik, de az irodalomtörténet nem sokba veszi.

Beleállítva ebbe a megvilágításba Hóman fejtegetéseit, azt kell mondanunk, hogy belőlük logikusan csak kétféle eredményt lehet levezetni:

¹ L. az előbbi jegyzetet.

a) A honfoglalás ideje körül élt pogány magyarságnak volt történeti tudata a hún-magyar kapcsolatáról, illetőleg azonosságról, de ez csak pusztá tudatként élt a népben; a húnokról s azok tetteiről, meg nagy királyukról, Attiláról nem voltak kerek elbeszéléseik, azaz nem voltak hún-mondáik; de akkor azt is ki kell mondani, hogy nem lehetett hún-hagyományuk sem, mert ha lett volna, az is kerek elbeszélés alakjában maradt volna fenn. — Azt a kiutat könnyű elrekeszteni, hogy ezek az elbeszélések csak *történeti* hagyományok voltak, nem pedig mondák. Kinek volna ugyanis bátorsága majd másfélezer év előtti elbeszélésekre — amelyekről reális bizonyítékok híján még azt sem tudjuk igazolni, hogy megvoltak, pusztán belső, bár nyomós érvek alapján hiszünk létükben — ráfogni, hogy ezek objektív hitelességű, históriailag igaz eseményeket foglaltak magukba, vagy ellenkezőleg, kinek volna bátorsága megtagadva tőlük egészen a történeti alapot, költött mondáknak hirdetni?

b) A magyarság történeti tudata nem merült ki egy-két név s egy-két esemény pusztá emlékében, hanem ez a tudat éltetett egész elbeszéléseket, melyeknek tárgyat a hún-magyar história szolgáltatott. Hogy aztán ezeknek az elbeszéléseknek az anyaga pusztán a magyarságnak Attilával való kapcsolata volt-e, vagy szó volt bennük Attila nyugati harcairól, a nagy katasztrófát túlélő hűnság visszaözléséről keletre — ezt a lehetőséget Hóman is megengedi — esetleg a húnok életének egyéb fordulatairól is, az érdekes és fontos kérdés, de a lényegen nem változtat. Az meg egészen mellékes, legalább az irodalomtörténetíró szemében, vajon monda vagy hagyomány néven emlegetjük-e ezeket az elbeszéléseket.

A döntő mozzanat az: ha hiszünk abban, hogy voltak a magyarságnak ilyen, a húnokhoz kapcsolódó elbeszélései, akkor a hagyomány és monda főntebb kifejtett kapcsolatát szem előtt tartva, nem tagadhatjuk a hún-mondák egykori meglétét sem; legföllebb, ha a logikát, mint fölösleges akadékos, kivetjük tudományos poggyászunkból.

A két lehetőség közül én, híven ahhoz az állásponthoz, amelyről eddig Hóman okfejtését vizsgáltam, a másodikat fogadom el: tudományos meggyőződésem az, hogy pogány eleinknek volt hún-mondájuk. Szembekerülök ily módon Hómannal, akinek elmélete épen abban a tanításban csúcsosodik ki, hogy népünknek volt ugyan hún-hagyománya, de nem volt hún-mondája. Az el-lentét azonban korántsem olyan mély, mint amilyennek ez a mesterséges, éles beállítás mutatja, hiszen ugyanazon az alapon állunk, szabatosan szólva: egészen ráhelyezkedem Hómanéra. A kérdés lényeges pontjaiban elfogadom elméletét, csak egy lépéssel tovább megyek, mint ő, s okfejtéséből levonom azt a végső következtetést, amelyet ő nem tudott tudományos meggyőződésével összeegyeztetni. Valójában nem is annyira

ellentét van felfogásunk között, mint inkább eltérés, az is pusztán a szavak értelmezésében: én mondanak nevezem azt, amit Hóman hagyomány néven emleget. Ha sikerült igazolnom, hogy ez a két faj nem állítható mereven szembe egymással, sőt el sem különíthető élesen, akkor talán számíthat arra is a fölfogásom, hogy mint valószínű föltevést elfogadja a tudomány.

Szűrjük le az eredményeket, állítsuk össze, pontokba foglalva, a történettudománytól megállapított tényerejű föltevéseket, amelyekre majd az irodalomtörténet a maga tanításait alkalmazhatja. A tények láncolatán visszafelé haladva, historiaiilag megállapítottnak vehetjük,¹ hogy

1. a magyarság a XIII. századtól kezdve kimutathatólag hitt a hún eredetben;

2. már a XI. században, a Szent László kori elveszett *Gesta Ungarorum*-ban, írásban is meg volt rögzítve ez a tudat, sőt egy aránylag gazdagon kiképzett, hosszabb eseménysorozatot magában foglaló mondai színezetű hagyomány volt benne följegyezve;

3. a *Gesta* írója ezt a hagyományt nem meríthette máshonnan, mint magyar népi forrásból; végül

4. ez a hagyomány a magyar népnél apáról fiúra szálló szellemi tulajdon volt, s azt a magyarság keletről hozta, mégpedig — de ez már csak föltevés, noha szinte bizonyosság erejű — mint a hún származás vagy hún kapcsolat örökségét.

Ezek a történeti megállapítások, átvetítve az irodalomtörténet síkjába, azt jelentik, hogy a keleten nomád életet élő harcos magyarság ajkán történeti tárgyú elbeszélések éltek a magyar nemzet eredetéről, arról a nőrablásról, amely mintegy megvetette az új nép alapját, két nagy királyáról, Magyarról, akitől apai, és Attiláról, akitől anyai ágon származott a nép uralkodó nemzetsége, az Árpádok; valószínűleg foglalkoztatta képzeletüket egy csodálatos kard is, melyről az a hit lehetett elterjedve, hogy istenük ajándékaként került a nemzetség fejének birtokába, talán élt emlékezetükben az a nagy katasztrófa is, mely az egyik ős hatalmas birodalmát nyugaton megdöntötte, s ezen emlék nyomán tudhattak arról is, hogy a hún nép egy része visszaözlött keletre. Igaz történet emléket őrizték-e ezek az elbeszélések, vagy költött eseményekről szóltak? Nyilván volt bennük mind a két elemből — az irodalomtörténet nyelvén szólva: a magyarokká vált onoguroknak voltak *mondáik*, a nemzet eredetét s legendás hősüknek, Attilának emlékét megörökítő *ősmondáik*.

Erre az eredményre vezetett bennünket a történettudós, de ugyanerre az eredményre jutottunk másfajta okoskodással

¹ Ezek a pontok természetesen ugyanazok, mint amelyeket fentebb (214. l.) Hóman megállapításaként közöltem.

is, a folklóre és néplélektan útjait járva. Ha a hún rokonság történeti tudatán kívül élt a magyarság körében az V-ik századtól a XI-ikig, hat századon keresztül, hún-hagyomány, ez nem maradhatott fenn mint történeti tények pusztá emlékezete. Bár a műveltség kezdetleges fokán álló népeknek történeti emlékezete kétségkívül szívósabb, mint a műveltség magasabb fokán állóké: bebizonyított igazság, hogy a messze multból meg nem rögzítve, kerek formába nem foglalva csak történeti nevek vagy afféle törmelékek maradnak fenn századokon át, mint a székelyeknek hún-, illetőleg Csaba-monda foszlányai. Több mozzanattól álló, összefüggő, terjedelmesebb eseménysorozat csak úgy származhatik át nemzedékről-nemzedékre, ha az emlékezet számára meg van rögzítve, ki van kerekítve: vagy verses, énekelhető, ill. recitálható alakba van foglalva, vagy mint prózai szöveg organikus mondává komponálódott. Ha volt a magyarságnak századokon át élő hún-hagyománya — s láttuk, a történettudomány igazolta, hogy volt — akkor ez vagy hőseinek (hősdalok), vagy kerek mondák alakjában élt a nép ajkán.

Ha tehát Kézai hún-krónikáját a maga egészében elvetjük is s az ötöle lejegyzett hún-mondáktól megtagadjuk is a hitelességet, arról a hitről, hogy a honfoglalás előtti korban a magyarság mondaköltészetének volt hún anyaga is, nem kell lemondanunk. Voltak hún-mondáink, s annál inkább emlegethetjük e néven őket, mért ezek a mondák a két nép közös eredetével — vagy Hóman szerint a magyar néperedetével — kezdődve Attiláig s a hún nemzet fölbomlásáig vezetik a magyarság sorsát s Mogyer király története után vagy három századot átugorva, egyszerre Árpád nagyatyjára, Ügekre térnek — valójában tehát a magyar nép életének csak azt a részét ölelik föl, amely a húnshoz kapcsolódik. S nemcsak azt tudjuk, hogy voltak hún-mondáink, hanem a mondák anyagát is meg tudjuk határozni abban a három góc köré rendeződő vagy hat indítékban, amelyekről Hóman kutatásai igazolták a történeti hitelességet.

Ez a nagy kérdésnek, a magyar irodalomtörténet legtöbbet vitatott problémájának megoldása a tudomány mai állása szerint. A magyarságnak már a honfoglalás előtt voltak történeti tárggyú, a húnshág életével kapcsolatos elbeszélései; nevezzék őket az egyes kutatók, fölfogásuk szerint, hagyománynak vagy mondának. Ennyit az irodalomtörténetnek el kell ismernie, s ezen az alapon építheti tovább elméletét az ősi epikus költészetről. A részletekre vonatkozólag is adva van a kutatás iránya. Az irodalomtörténet hivatása lesz a folklóre támogatásával eldönteni, vajon a hún-hagyomány, illetőleg hún-monda anyaga pusztán arra a tárgykörre korlátozódott, amelyet Hóman számára kijelölt, vagy voltak egyéb elemei

is. A legközelebbi kérdés: igazolható-e, vagy legalább valószínűvé tehető-e, a Kézai-féle, állítólag csinált monda-anyag egy részéről a mondai eredet. Amint Hóman az Isten kardjának mondáját is hajlandó elismerni ősi magyar hagyománynak, noha a Szent László-korabeli *Gesta* nem őrizte meg, s ezzel rést üt elméletén: akként megvan a lehetősége annak, hogy egynéhány inditékről — a csodaszarvas regéje, Attila legendás életének egyik-másik mozzanata, a birodalom föl bomlása, Csaba szerepének krónikás ízű hagyománya — igazolódni fog a mondai eredet.

Ez a lehetőség nem érinti Hóman okfejtésének és eredményeinek nagy értékét. Hóman — és vele együtt Gombocz — ez irányú megbecsülhetetlen érdeme az, hogy megtalálták a húnmonda-kérdés labirintusából kivezető utat. A nyelvtudós Gombocz érdeme egyfelől az erkölcsi bátorság, hogy nem félve a dogmatikus kritika anathémájától, megindította a tisztulás folyamatát, másfelől az az éleselméjű pillantás, amellyel fölismerte mind a kérdés gyökerét, mind azt az alapot, amelyről a kérdés helyes megfejtését lehetett adni. A történettudós Hóman érdeme, hogy leszámolva azokkal a szkeptikus és közvetítő elméletekkel, amelyek meddő talajából nem sarjadhadt életerős megoldás, Gombocz gondolatát módszeres kutatással igazolta és ellenmondást nem tűrő okfejtéssel hatalmas, történetileg megalapozott elméletté fejlesztette. Hogy a húnmonda-kérdés Mózes és Józsuája nem az irodalomtörténet munkásai közül kerültek ki, s a kérdés megoldásáért egy nyelvtudósnak s egy történettudósnak van tudományunk lekötelezve, az nem kisebbiti örömről. Örvendünk, hogy tudományunk legfontosabb problémája megszűnt probléma lenni, s kétszeresen örvendünk, hogy Hómanék tudományosan megalapozott elmélete harmóniában van nemzeti önérzetünkkel: nem kell lemondani arról a hitünkről, hogy volt a magyarságnak a húnokhoz kapcsolódó hagyománya, és hogy népünk szellemének ezeket a legköltőibb mondatermékeit, részben legalább, keletről hozták magukkal a honfoglaló magyarok.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

ADATTÁR.

ADALÉKOK HERCZEG FERENC ÉLETÉHEZ ÉS MUNKÁSSÁGÁHOZ.

I. Herczeg Ferenc életrajza.

Herczeg Ferenc szül. Versecen, 1863. szept. 22. Édesapja a város polgármesterének tisztét viselte.

A középiskolákat Temesvározt, Szegeden és Fehértemplomban végezte, a jogot a budapesti egyetemen.

Irodalmi hajlamai gyermekkorában ébredtek és táplálékot nyertek bibliofil édesapjának könyvtárában. Első kísérletei huszártörténetek voltak, amelyekhez a fehértemplomi és verseci helyőrségek tisztjei szolgáltatták az anyagot.

1890-ben *Fenn és lenn* című (Spielhagen-benyomások alatt készült) regényével megnyerte a díjat egy regénypályázaton s ekkor végleg szakított a jogi pályával, amelyhez különben sem volt kedve. 1891-ben Rákosi Jenő mint állandó szépirodalmi munkatársat a Budapesti Hirlaphoz szerződtette. A *Mutamur* kötet elbeszélései és a *Gyurkovics*-ciklus humoreszkjei a lap tárcarovatában jelentek meg. Rákosi erős egyénisége nagy hatással volt Herczeg fejlődésére, főleg irodalmi nyelvének kialakulására. A Petőfi-Társaság ez évben tagjává választotta. E Társaságnak Bartók Lajos halála után másodelnöke, Jókai Mór halála után elnöke lett.

A *Mutamur* kötet sikere után Vadnay Károly ajánlatára a Kisfaludy-Társaság is tagjává választotta; Herczeg ezáltal Gyulai Pál és Beöthy Zsolt közelébe került.

Mint drámaíró 1893-ban tűnt fel *Dolovai nábob leánya* c. 5 felvonásos színművével. 1895-ben az Uj Idők c. szépirodalmi, művészeti és társadalmi hetilapot alapította.

1896-ban szülővárosának közönsége szabadelvű programmal országos képviselővé választotta. Egészen 1918-ig tagja maradt a képviselőháznak. A féktelen pártharcok, amelyek a magyar közéletet megrázkódtatták, arra ösztönözték Herczeget, hogy a történelmi multból vett intő példákat állítson a nemzet szemé elé. (*Ocskay brigadéros, Bizánc, Árva László király.*)

Regényei közül *Szabolcs házassága, Pogányok, Andor és András, A honszerző, Királyné futárja, Fehér páva, Álomország, Magdaléna két élete, Az arany hegedű, A hét sváb, Az élet kapuja* értek el nagyobb sikert és több kiadást.

Színművei közül a *Dolovai nábob leánya* után a *Három testőr*, a *Gyurkovics leányok*, *Ocskay brigadéros*, *Déryné*, *Bizánc*, *Eva boszorkány*, *Árva László*, *Kék róka*, *Fekete lovas* és *Tilla* nyerték meg a közönség és a kritika tetszését. A színművek közül a *Gyurkovics leányok* és *Tilla* külföldi színpadokon is sikert aratott, a *Kék róka* pedig a német, olasz és skandináv színpadok után bejárta Amerika és Ausztrália színpadjait is.

1911-ben, a magyar közéletben mind sűrűbben jelentkező romboló áramlatok arra indították gróf Tisza Istvánt, hogy Herczeggel együtt kiadja a Magyar Figyelő című, kéthetenként megjelenő, politikai szemlét,

A Magy. Tud. Akadémia, amely már 1899-ben levelező tagjává fogadta, 1910-ben rendes, 1914-ben tiszteletbeli tagjává, 1919-ben pedig három évre másodelnökkévé választotta Herczeget.

Az 1916-iki királykoronázás alkalmából a Művészetért és Tudományért című díszjelvényt nyerte.

Herczeg újabb műveiben gyakran jelentkezik a nemzeti összeomlás hatása. (*Fekete lovas*, *Babaku*, *Két ember a bányában*, *Az élet kapuja*, *Fogyó hold*.)

II. Herczeg művei és ismertetéseik.

Fenn és lenn. Regény. 1890. — A Hét 22. sz.¹

Mutamur. Elbeszélések. 1892. — Gyulai Pál, Bpesti Szemle 71.; Kozma Andor, Nemzet 124. sz.; Rákosi Jenő, Bpesti Hirl. 141. sz.; Kóbor Tamás, A Hét 19. sz.; Gonda Dezső, M. Génius 34. sz.; P. Napló 111. sz.; Egyetértés 121. sz.; Föv. Lap. 101. sz.; Délmagy. Közl. 90. sz.; A Hét 5. sz.; Kath. Szemle 1894. 145. l.

A Gyurkovics-leányok. Regény. 1893. — Kozma Andor, Nemzet 71. sz.; Lipcsey Ádám, U. o. 89. sz. Bpesti Szemle 74. k.; Ország Világ 14. sz.; Kath. Szemle, 1894. 145. l.

A dolovai nábob leánya. Színmű 1893. márc. 10.

Simon Zsuzsa. Regény. 1894. — 1893: Kozma Andor, Nemzet 285. sz.; Erdélyi Pál, Föv. Lap. 289. sz.; Silberstein Adolf, P. Lloyd 244. sz.; Tar Lőrinc, A Hét 42. sz.; Élet, 702. l.; M. Génius 43. sz.; M. Ujság 290. sz.; Egyetértés 302. sz. 1894: Gyulai Pál, Bpesti Szemle 80. k.; Kath. Szemle 145. l.

Napnyugati mesék. Elbeszélések. 1894. — Ignatus, A Hét 50. sz.; Élet 12. sz.; Bpesti Szemle 85. k. (1896).

A Gyurkovics-fiúk. Regény. 1895. — Lázár Béla, Nemzet 216. sz.; Bpesti Szemle 84. k.; A Hét 216. sz.

Három testőr. Bohózat. 1895.

Szabolcs házassága. Regény. 1896. — Császár Elemér, Polit. Heti-szemle 25. sz.; Lázár Béla, Nemzet 257. sz.; M. Szalon 25. k.; Egyetértés 177. sz.; Zoltvány Irén, Kath. Szemle 1897. 509. l.; M. Szalon, 26. k. (1897).

Az első fecske s egyéb elbeszélések. 1896. — Császár Elemér, Polit. Heti-szemle, 47. sz.; A Hét 52. sz.; Egyetértés 329. sz.

¹ Ahol a folyóirat mellett nincsen évszám, ott az illető kötet megjelenésének éve értendő a kritika megjelenési évétől is.

Honthy háza. Színmű. 1896. febr. 14. — Császár Elemér, Polit. Heti-szemle 1897. 10. sz.

Nászúton. Énekes bohózat. 1896. nov. 24.

Egy leány története. Regény. 1899. — Lázár Béla, M. Kritika 15. sz.; Császár Elemér, Pol. Hetiszemle 17. sz.; Salgó Ernő, Egyetértés 91. sz.; Rothauser M., P. Lloyd 80. sz. (reggeli sz.); A Hét 17. sz.; Bpesti Hirlap 91. sz.; P. Napló 123. sz.; Kolozsv. Lap. 14. sz.

Gyurka és Sándor. Elbeszélés. 1899. — Polit. Hetiszemle 29. sz.; M. Szalon 31. k.; Egyetértés 152. sz.

A Gyurkovics-leányok. «Életkép». Színdarab. 1899. jan. 17.

Az első vihar. Színmű. 1899. febr. 17.

Arianna. Elbeszélések. 1900. — Ignotus, A Hét 47. sz.; Bpesti Napló 327. sz. 1901: Riedl Frigyes, Bpesti Szemle 107. k.; Bartha József, Kath. Szemle 82. l.; Rothauser Miksa, P. Lloyd 3. sz. (reggeli sz.); M. Szemle 4. sz.; M. Egyetemi Szemle 5. sz.

Idegenek között. Regény. 1900. — Riedl Frigyes, Bpesti Szemle 102. k.; Alexander Bernát, Bpesti Hirlap 89. sz.; Rothauser Miksa, P. Lloyd 66. sz.; Osváth Ernő, A Hét 10. sz.; P. Napló 72. sz.; M. Szalon 32. k.; M. Hirlap 70. sz.; M. Kritika 20–21. sz.

Ocskay brigádéros. Színmű. 1901. február 8. — Ábrányi Emil, Bpesti Napló 44. sz.; Rákosi Jenő, M. Hirlap 45. sz.; Ignotus, Nagyvár. Napló 91. sz.; Sebestyén Károly, Kecskeméti Fr. Ujs. 59. sz. és M. Nyör 124. l.

Pogányok. Regény. 1902. — Sebestyén Károly, Magyarország 2. sz.; Lázár Béla, M. Nemzet 63. sz.; Roboz Andor, Polit. Hetiszemle 4. sz.; 1904: Riedl Frigyes, Akad. Ért. 573. l.; Gyulai Pál, Bpesti Szemle 117. k.

Balatoní rege. Vígjáték. 1902. február 8. — Bródy Sándor, Uj Idők 5. sz.

Andor és András. Elbeszélés. 1903. — Mikes Lajos, M. Génusz 24. sz.; Roboz Andor, Bpesti Napló 312. sz.; Rothauser Miksa, P. Lloyd 125. sz. (reggeli sz.); M. Szemle 39. sz.; A Hét 24. sz.

Az új nevelő. Elbeszélések. 1903.

Kéz kezet mos. Vígjáték. 1903. febr. 20.

Elbeszélések. 1904. — Figyelő, 1905. 73. l.

Bizánc. Tragédia. 1904. ápr. 22. — Márki Sándor, Erdélyi Lapok 1912. 6–7. sz.

A honszerző. Regény. 1904. — Fenyő Miksa, Figyelő 1905. 265. l.; Bartha József, Kath. Szemle 1914. 42. l.

Böske, Erzsi, Erzsébet. Elbeszélés. 1905. — Keve, Uj Idők 23. sz.

Szelek szárnyán. Útirajzok. 1905. — Mikszáth Kálmán, Az Ujság 103. sz.; Yartin, u. o. 127. sz.; 1910: Bartha József, Kath. Szemle 1099. l.; Karinthy Frigyes, Nyugat, II. 1095. l.; Bpesti Hirlap 139. sz.

A bujdosók. Színmű. 1906. okt. 26.

Lélekrablás. Regény. 1906. — Bartha József, Kath. Szemle 1043. l.; 1908: Ferenczi Zoltán, Akad. Ért. 21. l.; Fenyő Miksa, Nyugat, II. 18. l.; Ignotus, u. o. 108. l.; Bartha József, M. Középisk. 51. l.

Déryné ifjasszony. Színmű. 1907. febr. 6. — Sebestyén Károly, Bpesti Hirlap 23. sz.

Kaland és egyéb elbeszélések. 1908. — Szilágyi Géza, Az Ujság 186. sz.; Vas. Ujs. 30. sz.; A Hét 33. sz.; Néptan. Lap. 35. sz.; Egyh. Közl. 37. sz.; Bartha József, Kath. Szemle, 1909. 81. l.

Szerelmesek. Regény. 1909. — Szilágyi Géza, Az Ujság 148. sz.; N. P. Journal 135. l.; Néptan. Lap. 30. sz.; A Hét 21. sz.; Vas. Ujs. 19. sz.; Bartha József, Kath. Szemle 1910. 1099. l.

A kivándorló. Színmű. 1909. — Hegedüs Gy., Nyugat 4. sz.

A királyné futárja. Regény. 1909. — A Hét 50. sz.; P. Lloyd 294. sz.; N. P. Journal 294. sz.; Vas. Ujs. 1910. 1. sz.

A fehér páva. Regény. 1910. — Bocz Bálint, Kritika 221. l.; M. Nemzet 255. sz.; A Hét 45. sz.; P. Lloyd 258. sz.; N. P. Journal 280. sz.; Kaffka Margit, Nyugat, I. 115. l.; Bartha József, Kath. Szemle, 1912. 205. l.

Éva boszorkány. Színmű. 1912. márc. 22. — Császár Elemér, Akad. Ért. 1913. 148. l.

Álomország. Regény. 1912. — Mohácsi Jenő, P. Lloyd 272. sz.; M. Nemzet 144. sz.; Vas. Ujs. 34. sz.; Bartha József, Kath. Szemle, 1913. 286. l.

Napváros. Elbeszélések. 1912. — M. Nemzet 31. sz.; Vas. Ujs. 7. sz.; A Hét 10. sz.; Élet 21. sz.

Az ezredes. Színmű. 1914. jan. 30. — Egyházi Közl. 1915. 20. sz.

Az arany hegedű. Regény. 1916. — Bálint Lajos, M. Hirlap 315. sz.; Halasi Andor, P. Napló 341. sz.; Sebestyén Károly, Bpesti Hirlap 358. l.; Philologus, A Hét 44. sz.; Boros F., Élet 50. sz.; Mohácsi J., P. Lloyd 347. sz.; Szász Károly, Uránia 366. l.; 1917: Császár Elemér, A Cél 59. l.; Fenyő M., Nyugat, I. 263. l.; Várdai Béla, M. Kultúra, I. 228. l.; Az Ujság 6. sz.; Bartha József, Kath. Szemle 1918. 41. l.

A hét sváb. Regény. 1916. — Faragó J., M. Hirlap 155. sz.; Halasi A., A Hét 26. sz.; Lengyel Ernő, P. Napló 162. sz.; Szász Károly, Uránia 215. l.; Mohácsi J., P. Lloyd 208. sz.; Bartha József, Kath. Szemle 260. l.; Tordai Ányos, M. Kultúra 422. l.; Schöpfln Aladár, Nyugat, II. 59. l.; Körmeny Viktor, A Társaság 35. sz.; P. Journal 201. sz.; Az Ujság 250. sz.; Császár Elemér, A Cél, 1917. 57. l.

Magdaléna két élete. Regény. 1916. — Szász Károly, Uránia 32. l.; Bartha József, Kath. Szemle 960. l.; A Hét 2. sz.; Császár Elemér, A Cél 1917. 56. l.

Tűz a pusztában. Elbeszélések. 1917. — Császár Elemér, A Cél 764. l.; Hatvany Lajos, P. Napló 193. sz.; Rákosi Jenő, Bpesti Hirlap 186. sz.; Szász Károly, Uránia 258. l.; Várdai Béla, M. Kultúra, II. 905. l.; Élet 46. sz.; Világ 183. l.; A Hét 27. sz.; Vas. Ujs. 34. sz.; 1918: Bartha József, Kath. Szemle 41. l.; Az Ujság 3. sz.

Árva László király. Színmű. 1917.

A kék róka. Színmű. 1917. jan. 13.

Tilla. Színmű. 1918. nov. 22.

Az élet kapuja. Elbeszélés. 1919. — Szász Károly, 8 órai Ujság 135. sz.; Virradat 83. sz.; 1920: Beöthy Zsolt, Uj Idők 5. sz.; Császár Elemér, M. Múzsza 31. l.; Kádár Lehel, Uj M. Szemle, I. 111. l.; Petrich Béla, Kath. Szemle 634. l.; Szaár András, Aurora 8. sz.; 1921: Horváth János, Akad. Ért. 265. l.; Kőszegi László, Corvina 191. l.

A fekete lovas. Színmű. 1919. dec. 5. — Pintér Jenő, Akad. Ért. 1920. 80 l.

Az aranyborjú. Színmű. 1922. márc. 15.

A költő és a halál. Drámai prologus. 1922. dec. 29.

A fogó hold. Regény. 1922. — Császár Elemér, Uj Nemz. 258. sz.; 1923: Schöpfln Aladár, Szózat 26. sz.; Tolnai Vilmos, Napkelet 154. sz.; Várdai Béla, Kath. Szemle 120. l.; Bpesti Szemle 156. k.; Élet 1. sz.; Aurora 166 l.

Sírokkó. Színmű. 1923. márc. 14.

Kilenc egyfelvonásos. 1924. — Galamb Sándor, Napkelet, IV. 67. l.; Élet 2. sz.

III. Herczeg művei idegen nyelveken.

Cseh.

Sírius z maďarstiny přeložil Gustáv Narcis Mayerhoffer. (F. Šimaček). Prága, 1896.

Szabolcsovo manželství. A jiné novely. Z maďarstiny přeložil G. N. Mayerhoffer. V Praze, 1898.

Žurkovičovy dcery. Přeložil z maďarstiny G. N. Mayerhoffer. Prága, 1899. (*Gyurkovics leányok.*)

Nahoře a dole. Roman. Z maďarského přeložil G. N. Mayerhoffer. (Nakladatel J. Otto.) Prága, 1902. (*Fenn és lenn.*)

Láska Zuzany Simonové. Roman. Přeložil G. N. Mayerhoffer. V Praze, J. Otto, 1907. (*Simon Zsuzsa.*)

Dán.

Obersten Datter. Roman oversat fra ungarsk af Alex. Schumacher. København, 1896. (*Simon Zsuzsa.*)

Frøkenerne Gyurkovics. Historien om hvorledes Fru Gyurkovics fik alle sine syv Dotre vel forsojede. Autoriseret Oversættelse efter den ungarske Originals 20. Oplag. Ved Al. Schumacher. (Forlagt af V. Piós Boghandel.) København, 1904. (*Gyurkovics leányok.*)

Finn.

Gyurkovicsin tytöt. Unkarin-kielestä suomentanut Akseli Heikkilä. Kustannusosa keyhtiö Otava. Helsingissä, 1909.

Unkarittaren Täiväkirja. Y. M. novelleja Suomens Alkukielestä. Otava. Helsingissä, 1912.

Pakanoita. Romaani. Unkarin kielestä suomentanut K. Emil Jaakkola. Werner Söderström osa keyhtiö, Porvoo 1913.

Kultaviulu. Unkarista suomens Väinö Pesalo. Kustomnuosa keyhtiö Ahjo Helsinki 1919.

Gyurkovicsin pojat. Matti Kivekäs. Otava, Helsingi, 1921.

Suokukka. Suomens. Kustannusosa keyhtiö Kirja. Helsinki, 1923.

Francia.

Le mariage de Szabolcs, traduit du hongrois par MM Pierre Brunet
Revue hebdomadaire, Paris, 1908.

Sirius. Revue de Hongrie. 1908.

Byzance, pièce en trois actes. (Bibliothèque hongroise) Honoré Champion,
Paris, 1912.

Holland.

De Operettenzangeres. (A. W. Bruna & Zoon) Utrecht. (*Egy leány története*.)

Lengyel.

Gyurkovicsowie. Powieść. B. Jaroszevska. Drukernia A. T. Jezierskiego.
Warszawa, 1902.

Gyurkovicsowie. Powieść. *Gyurka i Sandor*, B. Jaroszevska. Biblioteka
Dziel Wyborowych, 237. Warszawa, 1902.

Gyurkovicsówny. Powieść. B. Jaroszevska. Warszawa, 1902.

Kwiat na bagnisku. Nowela węgierska. Nakładem «Ziarna». Warszawa,
1912.

Német.

Frau Lieutenant und andere Humoresken von Oskar v. Krucken. Berlin,
Otto Janke. (A *Mutamur kötetből*.)

Die erste Schwalbe und andere Erzählungen. Übersetzt von Ernst
Grossmann, Leipzig, Philipp Reclam.

Baron Rebus und andere Novelletten. Übers. von Emil Kumlik. Leipzig,
Phil. Reclam.

Die Brüder. Erzählung. Deutsch von Herm. Farkas. Berlin, Leipzig,
Herm. Hilger Verlag.

Sumpflume. Novelle. Übers. von Emil Kumlik. Leipzig, Phil. Reclam
jun. (1895).

Die Morastblume. Erzählung. Leipzig, Robert Fries. 1896.

Sprechen Sie mit Mama . . . Eine unzusammenhängende Geschichte.
Deutsch von Herm. Farkas. Berlin, Leipzig, Herm. Hilger Verlag. (*Gyurkovics
leányok*).

Die sieben Schwestern. Eine Familiengeschichte von Ludvig Wechsler.
Berlin und Leipzig, Cotta. 1900.

Die Operettensängerin. Roman. Übers. von Hermine Farkas. Leipzig,
Phil. Reclam jun. (*Egy leány története*.)

Andor und András. Eine Geschichte aus dem Journalistenleben in Buda-
pest. Übers. von Karl von Bakonyi, Wien 1904, Carl Konegen.

Das Mädchen von der Gasse. Erzählung. 5—7. Tausend. Berlin, Berliner
Verlags-Institut. (1905) (*A lép virága*.)

Die Scholle. Roman. Von Leo Lázár. Wien, 1905. (*A honszerző*.)

Unter fremden Menschen. Erzählung. Deutsch von Herm. Farkas.
Berlin, Leipzig, Herm. Hilger Verlag.

Licht und Finsternis. Roman. Deutsch von Ludwig Wechsler. 19 9, Berlin, Buchverlag fürs deutsche Haus. (*Pogányok.*)

Im Banne der Puszta. Roman. Übertr. von Stefania Rabas. Graz, 1910, Verlag C. J. Ochninger. (*Pogányok.*)

Die Tochter des Obersten. Roman von Fr. Herczeg. Deutsch von Ludwig Wechsler. Berlin, Eisenach. Leipzig. Herm. Hillger Verlag. (*Simon Zsuzsa.*)

Olasz.

Pagani. Romanzo storico ungherese. Versione di Vincenzo Gelletich, autorizzata dall' autore. Fiume, 1908.

Spanyol.

Las hermanas Gyurkovics (Historia familia) Novela. La traducción del húngaro ha sido hecha por A. Révész. (Colección universal No. 109.) Madrid — Barcelona, 1919. (*Gyurkovics leányok.*)

Los hermanos Gyurkovics. Novela. La traducción del húngaro ha sido hecha por A. Révész. (Colección universal No 363 a 365.) Madrid, 1921. (*Gyurkovics fiuk.*)

Jorge y Alejandro Gyurkovics. Novela. A. Révész. (Colección universal No 447 y 448.) Madrid, 1921.

El Yanqui aventuseno y Corazón de hombre. Traducción del húngaro por Andrés Révész. (Colección Babel.) Madrid, 1922.

Svéd.

Gyurkovicsarna. Övers. av Axel Lundegård. Stockholm, Gernandts förl. 1901. 5 uppl.

Fru Löjtnanskan och andra humoresker. Stockholm. P. A. Huldbergs bokförlag, 1901.

Flickorna Gyurkovics. Övers. av Axel Lundegård, Stockholm, A. Bonnier, 1903. — Somma Herczeg bok utkom som billighets uppl. under titel: Flickorna Gyurkovics. Övers. från tyskan av Ernst Grafström. Stockholm, B. Wahlström, 1912.

Jessi. Novell. Stockholm, P. A. Huldberg, 1904.

Herr von Szaboics äktenskap. Roman. Stockholm, Silléns bokförl., 1909.

Gyurka. Fortsättning på Gyurkovicsarna. Övers. av E. Arbman. Stockholm. Albert Bonnier, 1911.

Pojkarna Gyurkovics. Oskar Nachmann. Stockholm. B. Wahlström, 1912.

Förändringen. Novell. Stockholms Dagbl. 9. aug. 1912.

Srius. Novell. Stockholm, Holmquists förlag, 1912.

Operettsångerskan. Övers. av E. Grafström. Stockholm, Holmquist förlag, 1913. (*Egy leány története.*)

Ett kavaljersöde. Sthlm, Holmquists förlag, 1913.

Flyktande minnen. Övers. av Signe Leffler-Liljekrantz. Sv. Dagbl. 5 jan. 1918.

Guldfiolen. Roman. Aukt. övers. från ungerskan av Signe Leffler-Liljekrantz. Dahlbergs förlag, Stockholm, 1919.

Szerb—Horvát.

Gyurkoviće čerke. Pripovetka. Na srpski preveo P. Novi Sad, 1895.
(*Gyurkovics leányok.*)

Mladi Gyurkovići. Magyarski napisao. Preveo Jovan Grčić. Beograd, 1902.
(*Gyurkovics fiuk.*)

Carstvo Sanja. Roman jedne neshvaćene ženske duše. (Zabavna biblioteka.) Zagreb, 1917.

IV. Tanulmányok. cikkek Herczeg Ferencről.

Tábori Róbertné: ~ről. Délvidék, 1894. 25. sz.

Sas Ede: ~. Magyar Génusz, 1896. 47. sz.

Gr. Vay Sándor: ~. Művészeti Lapok, 1896. 16. sz.

Lázár Béla ~ről. A tegnap, a ma és a holnap. I: 1896. 156—163, II: 296—311. l.

Szinnyei József: ~. *Magyar írók* IV. 1896: 734—736. l.

Szomory Dezső: ~. és Lemaitre. Nemzet, 1898. 348. sz.

Bródy Sándor: ~. mint szónok. *Fehér könyv*, 1900. márc.

Lázár Béla: ~. Magyar Nemzet, 1900. 132. sz.

Madarász Flóris: ~. Kath. Szemle, 1904. 40 s k. lk. (Külön nyomatban is.)

Podharszky Lajos: Modern magyar realisták. (Dokt. ért. Bródyról és ~ről.) 1904.

Szini Gyula: ~. Az Ujság, 1905. 305. sz.

Beöthy Zsolt: ~ről. A magyar nemzeti irod. ism. 1905. II. 121. l.

Oláh Gábor: ~. Bp. Hírlap, 1908. 137. sz. U. az: ~. Írói arcképek, 1909.

Réger Béla: Mikszáth, Herczeg, Ambrus. Szentgotthárd, 1908.

Hamvay Erzsébet: ~ stílusa és nyelve. Huszt, 1911.

Hatvany Lajos: ~ mint filozófus. Nyugat, I. 190. l.

Yi: ~. Élet, 1912. 19. sz.

Madarász Flóris: ~ drámái. Egri gimn. ért. 1912/13.

Ferenzi Zoltán: ~ mint drámai író. Műveltség könyvtára, 1913. 591—592. l. — ~ mint elbeszélő, u. o. 612—614. l.

Kéki Lajos: ~. Bpesti Szemle 157. k. (1914.)

Gyulai István: ~. Huszadik Század, 30. k. (1914.)

~ három évtizede. Élet, 1919. 10. sz.

Váradai Ibolya: Társadalmi problémák ~ műveiben. 1919.

Huszka Jenő: A sokoldalu ember. Új Idők, 1920. 1. sz.

Rákosi Jenő: ~. U. o. 57. l.

Kayser Margit művei: Márton pap tragikuma ~ Pogányok c. művében. 1920. 38—43. l.

sz. l.: ~ és a Petőfi-Társaság. M. Múza, 1920. 369. l.

Pintér Jenő: ~ről. A magyar irodalom történetének kézi könyve. 1921. II. 404—406. l.

Szinnyei Ferenc: ~ről az elbeszélőről. Akad. Ért., 1922. 29. l.

Császár Elemér: ~ről. Új Nemzedék, 1923. 214. sz.

Leffler Béla: ~ Svédországban. Nemzeti Ujság, 1923. 273. sz.

Galamb Sándor: ~röl. Napkelet, 1923. nov. dec. füzet.

Backmann, Ch. Pierre, Béla Leffler: ~röl. Ungern i Kultur och historia, Stockholm, 1924. 70—71., 79—80. l.

KURUC VAY ÁDÁMNÉ, BR. ZAY ANNA IMÁDSÁGOS KÖNYVE.

Előttem van egy 10/15 % nagyságú, egykorú pergamentbe kötött kézirati könyv aranymetszéssel, melynek külső tábláján A. Z. A. W. S. betűk olvashatók fekete nyomással. A könyv egyébként címtelen. E betűk értelme a következő: Árva Zay Anna Way Sámuelnek. Ezt meg lehet állapítani az «Ajánló Levél»-ből, s még inkább az utószóbból; mindkettőt fiához intézte. Ez utóbbinak végén megvan a kelet így: «Danczkán, 1721.»

Ismeretes Nagy Ivánból is, hogy zaj-ugróci br. Zay Anna III. br. Zay Andrásnak, a volt nádorjelöltnek, második nejétől, br. Révay Krisztinától született harmadik gyermeke (gyermekei: Sámuel, Bora, Anna, Krisztina, Juliánna) és második felesége lett Vay Ádámnak, kinek első neje Fekete Erzse volt. Vay Ádám neve ismert nemcsak a magyar történelemben, hanem az irodalomban is. Szül. Vaján, 1657 máj. 14-én Szabolcs megyében, 1679-ben, miután egy ideig Thököly foglya volt, Thökölyhez csatlakozott; ezért utóbb a bécsi udvar elfogatta és javait elkobozták, de 1700-ban visszakapta őket. Majd 1701-ben II. Rákóczi Ferenc híve lett, miért Bécs-ujhelyen harmadszor is fogságba került. Innen kiszabadulva, rendületlen híve lett II. Rákóczi Ferencnek, s mint ilyen, Békés m. főispánja, a fejedelem udvari főmarsalja, Munkács s több vár parancsnoka és a jászkunok kapitánya lett. Emlékét az irodalomban egy rabságában (1701) írt, hosszú költemény (83 Zrinyi-versszak), egy *Animadversiones* (1706) c. latin mű¹, s egy kéziratos napló őrzi szintén 1706-ból, melyet az ez évi huszti országgyűlésről írt. Fejedelmét 1711 ben követte a száműzetésbe is nejével és gyermekeivel együtt. Ugyanis 1711 jan. 30-án Vaján találkozott, a ma is fennálló kastélyban, a fejedelem Pálffy Jánossal a béke érdekében, minek emlékéit a kastélyon emléktábla őrzi. A béke nem sikerült. Febr. 21-én a fejedelem Lengyelországba ment és őt követte néhány nap múlva Vay Ádám is, hová családjá is utána ment. Márc. elején nejével és családjával Sztryj várában találkozott, onnan Jaworówba ment a fejedelemhez máj. 19-én. A fejedelmet nem követte Franciaországba, hanem 1712 jul. 21-én Danczkában telepedett le s lett a danczkai bujdosók feje. Nehéz viszonyok közt éltek, s Rákóczi csak párszor tudott neki 5000 livre-t küldeni könyörgő

¹ Veracius Constancius, miles Hungarus álnév alatt, cáfoló és vádoló irat a bécsi udvar ellen. 2°. 36 sztl. lev. Szabó K. tévesen Vay Ábrahámnak tulajdonítja.

leveleire. Ott halt meg Júlia nevű 16 éves leánya 1715-ben, ő maga 1719 jan. 31-én követte a sírba. Mindkettőjüket az ottani Frzsébet- (ma helyőrségi) templomba temették, sírját emléktábla jelezte, melyet özvegye emeltetett. Mikor Rákóczi hamvait 1906-ban hazahozta a nemzet, Vay Ádám tetemeit is hazahozták az emléktáblával együtt, ott ezt egy hasonlóval helyettesítve, Vaján temették el 1906 jun. 20-án, mint legelsőt a hazahozott bujdosók közül.¹

Vay Ádámnak több gyermeke maradt. Első nejétől született Ádám (II.), Erzse, Anna, a 2-diktól Sámuel, Kata, Judit és Klára s a korán elhalt Juliánna. Első nejétől szül. fia, hogy birtokait visszakapja, a r. kath. vallásra tért, többi gyermeke megmaradt a ref. vallásban. Zay Anna szintén ismert a magyar irodalomban. Két kézirati művének címe maradt ránk: *Nyomoruság oskolája* (8r) és *Mathiolus Herbariumából összeszedetett orvoskönyv* (4r). Megvolt mindkettő Bethlen Zsuzsánna nagyenyedi könyvtárában²; de mikor 1849-ben az oláhok Nagy-Enyedet föllegítették, ezek is ott veszttek. Ez az imádságos könyv harmadik munkája. Zay Anna életéről keveset tudunk, br. Zay András és br. Révay Krisztina leánya volt, mint említettük; de sem születése, sem halála éve nem ismert. Mindezenesetre 1695 után lett Vay neje, mert első neje abban az évben halt meg és Szinnyei a *Magyar írókban* hibásan írja Fehérpataky László után, hogy Anna 1707 körül halt meg; mert férjét a bujdosásban túlélte, könyvének kelte 1721; azután visszatért Magyarországra s itt halt meg. Könyvét férje halála után írta és aztán letisztázta, mert tinta, írás végig ugyanaz, s az egész kihúzások nélkül írott. Az sem lehetetlen, hogy a *Nyomoruság oskolája*, s ez a címtelen imádságos könyv ugyanegy mű.

Ebben a könyvben az «Ajánló level»-en kívül a következő imádságok vannak:

1. Könyörgés, hogy az Isten az embert tanítsa imádkozni.
2. Könyörgés és hálaadás az Isten szeretetének megkostolásáért.
3. Szentlélek ajándékát magában érző embernek öröme és könyörgése.
4. Bűn miatt siránkozó ember Krisztus érdemével így biztatja magát.
5. Hálaadása kereszt alatt lévő embernek, hogy az által Isten ő véle megeméltette magát.
6. Hálaadás emberi nemzethez való irgalmasságairt az Istennek.
7. Nagy nyomoruság alatt nyögő ember Istenhez való bizodalomból így kiált és könyöreg.
8. Az ember Isten előtt bűneit megvallván, azoknak bocsánatját kéri Krisztus érdeme által.
9. Elhagyatott embernek hálaadása sokrendbeli gondviseléséért az Istennek.
10. Világi illethez tartozó szükségéért és áldásirt való könyörgés.

¹ Révész Kálmán ref. lelkész leírta ezt az útát s a tetemek hazahozatalát *Kuruc Vay Ádám* cikkében. Bpesti Hirlap, 1906. jun. 24. A hazahozó küldöttségben Vay Tihamér, Vay Ádám grófok, Vay Kálmán és Révész vettek részt.

² Teleki: *Catalogus*. III. 339, 378 l. és *Magyarország és a Nagyvilág*. 1876. 22. sz. Fehérpataky László: *Néhány író a múlt századból*.

11. Hálaadás kegyelmes velünk való bánásért az Istennek; hasonlítatik szőlőgazdához.

12. Hálaadás, látván magán az ember Istennek áldását.

13. Kárvalláskor való imádság, melyben ember Istenre hagyja magát, az ő szabados uralkodását vallja.

14. Istennek nagy hatalmáru és embert nyomoruságbul való kiszabadításáru imádság.

15. Utra való induláskor.

16. Imádság, hogy az Isten ember gondolatját úgy igazgassa, ne légyen Isten ellen való, se az embernek romlására.

Ezeket követi nyolc vallásos költemény ismert ref. egyházi énekek dallamára:

1. Nótája: Szeretem és áldom.

2. Nótája: Az Ur énnékem őriző pásztorom.

3. Nótája: Én az Urhoz felkiáltok.

4. Nótája: Méglen felejtessz el Uram.

5. Nótája: Miért vetsz minket.

6. Nótája: Hajtsd hozzám Uram.

7. Nótája: Irgalmazz Uram.

8. Nótája: Az Isten a mi reménységünk.

Végül: «Fiam» megszólítással intés Sámuel fiának. Valaki utóbb más kézzel még beírta a következő vallásos énekeket:

1. Búban ellankadt szívnek jajgatása.

2. Más igen szép ének. Nótája: Hallgasd meg uram kérésem. Psal. 102.

Így a könyv 95 l.-ra terjed, melyből Zay Anna írása 90 lap. Ez a 90 lap egy buzgó, Istenben hívő, vallásához törhetetlenül ragaszkodó magyar ref. nőt mutat be, ki férje halála után gyermekeivel a mindennapiért küzdve buzgó áhítattal és büntudattal fordul Istenhez s anyai szíve egész melegével szól fiához, hogy vigaszt ő is egyedül Istenben és Krisztusban keresse; ezért egyenesen fiához fordul s az «Ajánló levél»-ben ezt írja:

«Édes Fiam! Noha téged szülő anyád vagyok; de amellet oly szegény anyád; e világi gazdaságbul ajándékot nem adhatok, mert aranyom, se ezüstöm nincsen; hanem azt adom néked, amim van: Isten nékem nyújtott szikrácskából, annak ajándékából való ajándékokát anyai szívem indulatjából. Olvassuk szent írásban, az Isten megszokta volt teljesíteni szüléknek magzatokra mondott áldásokat; azért én is kérem az én jó Istenemet, teljesítse be rajtad édes atyád rád sokszor mondott áldásának kívánságait; az én anyai rád mondott áldasomat is meg ne vesse, se semmivé ne tegye az Isten. Én penik legelőször is kívánom, Szent Lélek foglalja el a te szívedet önne magának, és abban lakozzék mindenkor, igazgassa szent erejével, hatalmával minden gondolataidat, úgy cselekedetidet és így azok nem lesznek Isten ellen valók.

Áldjon meg, mondom, tégedet a Jehova isten lelki, testi áldásokkal, előtte kedves, néki tetsző bölcseséggel és okossággal, a te atyádnak minden jóban nyomdokit nyomhassad isteni félelemben; szeresd a te jó Istenedet ugyan valójában elválhatatlan buzgó szeretettel. Erősítsen tégedet a Jehova szent esméretiben, attól ne is engedjen soha elállanod, se tántorodnod:

állítson a te hited mellé igazságnak erős köoszlopát; mutassa rajtad is hogy akiket Isten kegyelmében tart, azok mind végig, mint a Sion hegye, megállnak s nem ingadoznak; tegyen Isten tégedet az ő anyaszentegyházának egyik oszlopává; hosszabbítsa Isten esztendeidnek számát szent neve dicsőségire; adjon azokban rád s a te házadra bő áldásokat és csendes életet; ne szomorítson engemet is a Jehova benned semmiképen, amikor penik fog tetszeni tégedet ebből a világból kiszóllítani, tanáljon tégedet az az óra lélekben és Istenhez való reménységben készen minden rettegés és félelem nélkül, hogy bátran adhassad lelkedet annak kezébe, aki adta neked; amikor balold mindenek ítélőinek trombitáját, állhas: te is elő azoknak seregiben, akik felől mondja amaz igaz bíró: Gyertek atyámnak áldottai, birjátok az országot, akit én tinéktek elkészítettem, Amen.»

Végül a következő intéssel fejezi be:

«Fiam: Az én kedves urammal s a te édes atyáddal én is azon lakta földemből Isten ő szent rendelése szerint, valamint Sára Ábrahámmal, Rebeka Izsákkal, Rachel Jákobbal, bujdosam az idegen nemzet között sok nyomorúságot szenvedvén. Midőn szabadon uralkodó Istennek, ő szent felségének tetszett utoljára engemet az én drága kincsemtől, szegény édes uramtól s a te édes atyádtul megfosztani, Naomival együtt édes hazámba, nem úgy mint kimentem volt, de üresen jöttem s testi gazdagság nélkül ugyan; de lelkiképen örömmel és vigasztalással teljes, amelyből származott egynehány imádságot, úgy éneket az én Istenem dicsőségire csináltam, s miket ajándéku adni akartam, hogy azokat szemed előtt viselvén, igyekezzél magad is Istennek, ő szent felségének mind szerencsés, mind mostoha időben híven és igazán szolgálni, benne való bizodalmad vetni, s e világ szemfényvesztő gyönyörűségét kerülni, úgy lehetsz bizonyos, hogy amely áldást előljáró beszidemben rád adtam, Isten előtt foganatos lisen. Danczkán 1721.»

A könyvnek ez a két része jellemzi az egészet. Egy hívő, magát Isten előtt megalázó, magát bűnnel terheltnek képzelt lélek könyörgései ezek az imák a szenvedés és nyomorúság napjaiból, melyek a nőt és anyát férje halála után még inkább körülvelték és lesujtották; tehát Istenhez könyörög, hogy Krisztus megváltó erejénél fogva hallgassa meg esedezéseit, s emelje föl a szentlélek erejével és erősítse meg fiát, hogy vallását el ne hagyja. Ezekből az imákból némi életrajzi körülmények is kiderülnek. Kiviláglik ugyanis belőlük, hogy kérelmezte hazabocsáttatását, de ellenségei, hihetően azok, kik birtokaiból részt kaptak, meggátolták s őt rágalmazták; de ő Istenhez esedezik, hogy tegye csúffá elleneit s «hajtsd hozzám királyom szívét, akinek hatalma alá vetettél; — mondja bizalommal — hiszem úgy, mint mindeneknek teremtője és parancsolója, az ő szívével is birsz és oda hajthatod, ahová akarod, mint a folyóvizet, a többinek is, akiken áll a te akaratodból az én dolgom: mondom, szíveket hajtsd hozzám akaratjok ellen is; akik pedig nékem átkot kívántak, lássák szemekkel, ahelyett engemet megáldottál s házamra áldást mondtál, kívánságokat pedig semmivé tetted.» Ugyanitt kéri, hogy Isten írta ki szívéből a bosszúállást. Egy másik imádságában, melyben fiáért könyörög, ugyanott esedezik, hogy Isten támassza fel betegségéből leányát s mutassa meg rajta, hogy «az árváknak neve előtte

nem utálatos.» Más helyt viszont említi nyomorukat és azt, hogy a hazában levő birtokaikból semmit nem kapva, elleneik hízlalták magukat, s megnehezítették bujdosásukat és rabságukat. De aztán jön egy vigaszteltőbb imádság, midőn végre útnak indulhat gyermekeivel hazája felé. «Édes Istenem! — szól — áldassál hozzám való irgalmasságodért, amelyet cselekedtélt én velem, bűnös szolgálóddal legközelebb, mert régen kívánt órát engedtélt érnem, melyben hazám felé indulok.» Magát és családját Isten oltalmába, s a jó emberek gyámolába ajánlja; mert hiszen «útra indul, amelyet szent akaratjából elébe adott», s azzal végzi: «Tedd velünk, édes Istenem, ezen kegyelmességedet és tölem elrekesztett gyermekemet örömmel láthassam, ő is engemet még életben látván, velem együtt néked hálát adjon. Amen.»

Azt nem mondja meg, hogy fiát érti itt; nem is tudjuk, hogy fia itthon maradt volna; de ezek a szavak azt sejtetik. Mindenesetre, míg idősb mostoha fia apja birtokai visszanyerése végett a r. kath. vallásra tért, addig Sámuel megmaradt apja és anyja hitén.

Vay Ádám és br. Zay Anna arcképe¹ és Ádám életrajza Mocsáry Istvántól megjelent akkor, mikor Ádám és leánya tetemeit 1906-ban hazahozták, a Vasárn. Ujságban. (1906. jun. 26. sz.) E szép emberpár arcát lehetetlen meghatottság nélkül nézni. Vay Ádám magyaros, férfias arc, erős, markáns vonásokkal, Zay Anna arcából pedig a jóság, de egyszersmind akaraterő tükrözik és a kép szerint kora legszebb nőinek egyike lehetett; de mint vallásos, hívő nő, anyja és annyi önfeláldozásban férjéhez hű feleség, végre mint írónő is méltó em'ekezetünkre és talán akad, ki életének adatait részletesebben megírja. Szolgáljanak e sorok erre felhívásként.

FERENCZI ZOLTÁN.

PETŐFI ÉS GVADÁNYI.

(*Hiripi Gáspár Gvadányi-idézetei.*)

Gróf Gvadányi József «az elaludt vérű magyar szívek felszerkentésére» írt *Egy falusi nótáriusnak budai utazása* című, (vagy főalakja után *Peleskei nótárius* néven ismert) pünyos, verses elbeszélés szerzője, kinek születése kétszázadik fordulója alkalmából készült szobrát az idén állították fel a borsodmegyei Rudóbányán, tudvalevőleg igen kedves költője volt Petőfi Sándornak. Nemcsak verset írt tiszteletére (*A régi jó Gvadányi*), hanem *Úti leveleiben* is megemlékezik róla, még pedig olyan hozzáadással, hogy sokért nem adná, ha ő írta volna a *Peleskei nótáriust*. Petőfi azokat az írókat szerette, akik derős percekert szereznek az olvasónak. Dickensben is ezt dicséri: «ő nevetet meg legtöbbeket. Ez a legszebb küldetés a földön: másokat földerfiteni». Úgy látszik, a magyar költőben is ez tetszett neki. Meg volna elégedve — úgymond — ha az ő munkái olyan sok jó órát szereznének másoknak, mint neki szerzett Gvadányi. Ez a nagy rokonszenve

¹ Ádám ugyanez arcképe állóalakban Szabolcs vármegye 548. l.

visszhangzik *A hóhér kötele* című regényében is, hol egyik korhely epizód-alakjának, Hiripi Gáspárnak szinte szavajárása a *Nótárius* szerzőjére való hivatkozás. «Jól mondja Gvadányi». «Tudod-e mit mond Gvadányi» ismétletgeti a vidám ingyenélő. S az olvasó, ki nem ismeri annyira a régi poétát, mit tehetne egyebet, kénytelen tudomásul venni a borközi bölcsekedést. Annál inkább megnyugszik az idézetek hitelességében, mert a lelkes irodalombarát, közben még azt is elárulja, hogy könyv nélkül tudja eszményképe «munkáinak felét».

De ha minden szavát nem vonjuk is kétségbe Hiripi uramnak, egy kis óvatosság vele szemben nem árt. Ez pedig azért indokolt, mert a multja nem egészen világos. Ki ez a Hiripi Gáspár? Hogyan került Petőfi regényébe ez a név? Borozás közben így mutatkozik be asztaltársának, Andorlakinak: «Én gratulálni jöttem, mert ön nagy férfi, nagyobb mint én, kinek pedig neve Hiripi Gáspár». Később, mikor kissé már jobban fölmelegszik s belekezd citátumaiba, többet is megtudunk róla: «Tudja-e ön, miért szerettem meg Gvadányit? Mert a Peleskei Nótáriust írta, és tisztesség nem esik szólván, én is nótárius voltam»... Majd állítólag letette hivatalát s művészetkedvelésből egy színésztlársaság «elke» lett, «tudniillik sűgőja». Itt aztán máskorra ígérve a további részleteket félben hagyja élettörténetét s folytatja az ivást és az alkalmi idézgetést.

Szigetvári Iván *A százéves Petőfi* című könyvében kissé gyanusnak találhatta ezt az alakot, mert a folytonos citálásra való utalást azzal a megjegyzéssel kíséri, hogy «t. i. neki (vagyis Gvadányinak) tulajdonít olyan verseket, melyek — talán egy kivétellel — nem Gvadányi versei». Megáll-e ez általánosságban odavetett vád? Minthogy Szigetvári még azt a «talán» egy kivételt is elhallgatja, méltányos dolog, hogy egy kis utánajárással megpróbáljuk Hiripi uram jóhiszeműségét valamennyire igazolni. Íme egy pár eset.

Mikor az ismerkedést követő nagy borozás után a kocsmáros érdeklődik, hogy kicsoda fizeti majd meg az elfogyasztott ital árát, a könnyelmű vendég így szellemeskedik «aligha magára nem írta e szókat Gvadányi: Kéves varjút láttál földi, karón; nem neveltek téged zsemlyén, csak vakarón; pokrócon hevertél, nem bársony takarón; azért kérdéseid hangzanak ily aprón». Ez nem egyéb, mint az *Falusi nótárius* VII. részének 42. strófája a bekezdő «Felelt» szónak elhagyásával.

Később, ahogy a két cibora barátsága bizalmasabb lett, Andorlaki egyszer korhelytársától egy öltözet ruhát kapott ajándékba. Miután fölvette s Hiripi meglátta benne, bámulva kiáltott fel: «Pajtás, e verset te rád csinálta Gvadányi: És uniformisát ha felveszi, oly szép: Delphis templomában állhatna ilyen kép!» Az itt olvasható idézet a nótáriusnak egy magyar lovas kapitánnyal, a «hadirend»-ről s a katonáskodásról szóló beszélgetéséből való (VIII. rész 26-ik szak. 3 és 4 sor).

Andorlaki utóbb kártyanyeresége révén jobb módba jut s felhagy a kőszia étellel. Mikor Hiripi nem hajlandó példáját követni, s barátja vallatja, hogy tán valami nem tetszik nála, az megint a régi forrásra hivatkozással nyugtatja meg: «Elmondhatom Gvadányival, hogy: — — — az anyám méhében oly jó dolgom nem volt, annak kebelében, mint te házadnál volt,

mert minden félében részes voltam, s életem javad bőségében.» Ha e hely eredetét nyomozzuk, megtaláljuk az említett munka XII. részének 6. versszakában, a hazakészülő Zajtainak budai házigazdájától búcsúzó szavaiban. (A helyesírás természetesen itt is Petőfi-korabeli.)

Ezek az egybevetések már némileg megnyugtathatják az olvasót, hogy a gyanuba vett idézetek egy része csakugyan Gvadányitól, s hozzá még legismertebb művéből való. Hiripi azonban tovább citál, s ekkor már valamivel megokoltabbnak látszik a hitelesség kétségbe vonása. Nem sokkal bemutatkozása után, ahogy a saját nótáriusságát emlegette, eldicsekszik vele, hogy még most is siratja faluja, amiért elhagyta. Mert ráillenek — úgymond — ama szavak, melyeket a peleskei nótáriusról mond Gvadányi: «Nem volt ilyen ember a Szamos mentébe, nem is járt gubába, hanem kék mentébe, ő egy eskütnék is mert állni szemébe, mert hazánk törvénye gözölgött fejébe ...» E részletet bizony hiába keressük a *Budai utazás* leírásában. Nem szabad azonban felednünk, hogy Hiripi mivel dicsekedett. Ő a jó öreg lovasgenerálisnak nemcsak főművét ismerte, hanem állítólag könyv nélkül tudta munkáinak felét. E nyomon haladva a most idézett sorok eredetijét megtaláljuk Zajtai uram történetének folytatásában, a *Falusí nótáriusnak elmélkedései, betegsége, halála és testamentuma* című — ugyancsak verses — munka vége felé a *Sírató asszonyok éneke* második strófájában. Aki ezek után azt mondaná, hogy mindez igaz, de a víg korhely ismeretei mégis csak a nótárius történetére szorítkoznak, nagyon tévedne. Egy helyütt ugyanis, mikor barátját ki akarja józanítani a kedvese utáni bánkódásból, azt e szavakkal teszi: «Hadd el azt a golyhóságot barátom. Tudod-e mit mond Gvadányi? ... Azt mondja, hogy: Asszonyoknak és lónak hinni soha nem kell; tele vagynak ezek hamis erkölcsökkel.»

Ez az idézet már nincs meg sem a budai utazásról sem a nótárius haláláról szóló részben. De ha nem rösteljük a fáradságot és megnézzük Gvadányi többi verses munkáját is, megtaláljuk ily című vidám könyvében: *Unalmas órákban ... való időtöltés*. (Pozsony. 1795. 84. l.), melyben szerzője a beregmegyei Badaló nevű községben való tartózkodása vidám élményeit (1763—5) foglalta versbe. A szóban forgó bölcsesség szavakba foglalására az alkalmat egy hadnagy esete szolgáltatta, kit kemény szájú lova a földre vet. Az eredeti helyen a kioktatás jóval részletesebb és a folytatásban kissé pajkos színezetű.

A bemutatott párhuzamok most már bizonyára elég alapot nyújtanak arra, hogy a többi citátum hitelességében se kételkedjünk. Annál inkább megbizhatunk bennük, mert ha Andorlaki cimborájának nyelve elvéve hamis útra téved, rögtön saját maga igazítja ki szavait. Ilyen esettel találkozunk, mikor Hiripinek nem tetszik a másik csavargó játékbeli szerencséje s aggodalmát a szokott módon magyarázza: ... «tudod-e, mit mond Gvadányi ... azaz nem is Gvadányi, hanem a kártyások mit mondanak: Prima fortuna raro bona ...» Látnivaló, hogy a szándékos félrevezetés itt még hatástkeltő eszközként sem szerepel.

De Hiripi nem is szorult arra, hogy félrevezessen bennünket. Egészen természetes és érthető, hogy a züllött boriszak jól ismerte, sőt kedvelte a nótárius történetét és Gvadányi műveit. Hiszen az ő alakja szintén a jeles

lovastábornok munkájától került Andorlaki mellé. Zajtai uram kalandos útjának leírásában az ő nevét is megörökítette (XII. rész 2. strófa.), de nem a jegyzőt dicséri benne, aminek a korhely magát mondja, hanem a hfres szatmári cigányt. Íme:

Hiripi Sugárral húzták a száraz fát;
 Ámbár ezek párlest nem tudnak, sem kótát,
 De még is olly rendén megvonják a nótát,
 Hogy ki őket hallja, elfelejti holtát.

Utóbbi négy sorból kitűnik, hogy honnan jutott Andorlaki új pajtásának neve *A hóhér kötele* című regénybe.

Végül, ha Petőfi Gvadányi-rajongásának e régi írónk kedvverítő hatásán kívül egyéb okát is keresnők, könnyen megtaláltnók azt lelkiségük egy rokon vonásában. A márciusi dalnok több nyilatkozatából tudjuk, mennyire a szív embere volt. Jusszon eszünkbe csak, amit utileveleiben Gøttheről mond: «Előttem minden ember annyit ér amilyen értékű a szíve... A szeretet örök mint az isten»... Nos ennek a mindennél többre becsült és mindent átfogó erőnek dicsőítését megtalálta kedvencében, még pedig ebben a munkában, melyből említett alakjával oly szívesen citáltatott:

Széles e világot akárki vizsgálja,
 A legnagyobb erő miben van, cirkálja,
 Tapasztalni fogja, hogy a *szeret*tben,
 E munkál ég alatt minden teremtetben.

(*Falusi nót. elmélkedései.* 1822. 126.)

A két költő lelkiségének e találkozása nemcsak a Hiripi-féle citátumok hitelességére nézve szünteti meg kételyünket, hanem Petőfit illetőleg is tanulságos, mert magyarázatát adja Gvadányi művei körüli tájékozottságának.

BAROS GYULA.

KÓDEXEINK LEGENDÁI ÉS A CATALOGUS SANCTORUM.

A középkor legkedveltebb legendáskönyve, a *Legenda aurea* mellett Petrus de Natalibus terjedelmesebb és rendszeresebb legendagyűjteményének, a *Catalogus sanctorum*nak is jelentékeny hatása volt kódexirodalmunkra, főleg a Debreceni-kódexre. Vargha Damján és Király György egymástól függetlenül állapították meg a *Catalogus sanctorum*nak a Debreceni-kódex legendagyűjteményével való kapcsolatát. Vargha Damján újabb tanulmányában¹ a lehetőséghez képest teljes összefoglalásban tünteti fel e latin legendagyűjteménynek kódexirodalmunkra gyakorolt hatását.

A *Catalogus sanctorum* — Vargha Damján megállapítása szerint — két kódexünkre hatott forrástanilag: a Debreceni- és Érdy-kódexre; a többi kódexre való hatása közvetett.

¹ Budapest, Szent István Akadémia 1923. 8-r. 36 l.

Legnagyobb hatás mutatkozik a Debreceni-kódex legendáin. Vargha Damjának idevonatkozó megállapításait következő pontokba foglalhatjuk össze: 1. A Debreceni-kódex első 228 lapja, v. i. az első kéz munkája, egységes szerkezetű legendagyűjteménynek megmaradt jelentős számú töredéke, mely december-március hónapok legendáit foglalja magában. A végén csonka legendagyűjtemény fordítója kétségtelenül a *Catalogus sanctorum* nyomán dolgozott. — 2. Nem valószínű, hogy a Debreceni-kódex írója maga válogatta össze a lefordított legendákat a *Catalogus sanctorum*ból; inkább feltehető, hogy az általános (?) egyházi szükségletnek megfelelően előforduló szentek legendáit már előbb összeállította valaki latinul, s ennek a művét fordította le a Debreceni-kódex névtelenje. — 3. A *Debreceni-kódex* két külön forrás- és műfaj-egységű kódex. Első fele a *Catalogus sanctorum* alapján haladó egységes legendagyűjtemény, másik fele vegyes tartalmú kéziratgyűjtemény.

Vargha Damján megállapításai némi tekintetben módosításra s kiegészítésre szorulnak. Nevezetesen: 1. Vargha szövegezésében a tétel esetleg félreértésre adhat alkalmat. A *Catalogus sanctorum* u. i. nem kizárólagos, hanem csak főforrása a Debreceni-kódex legendagyűjteményének. Forrásai többfélék: a) a legendákra nézve főforrása a *Catalogus sanctorum*. b) Két legendának (Alamizsnás sz. János és sz. Ignác élete) forrása a *Legenda aurea* megfelelő fejezete (27. és 36.). c) A legendagyűjtemény kidolgozott prédikációinak főforrása — Szilády és Horváth Cyrill megállapítása szerint — Temesvári Pelbárt *Pomeriuma* (*Sermones de Sanctis*). A Pelbártból vett prédikációkhoz kapcsolódó legendák többnyire vegyülékszerkezetek a *Legenda aurea* és *Catalogus sanctorum* szövegéből. Tehát Pelbárt forrásai közé is be kell iktatnunk a *Catalogus sanctorum*-ot. d) A Szeplőtelen fogantatásról szóló prédikáció forrása — mint Vargha megállapítja — Discipulus (Herolt János) megfelelő beszéde. A prédikációk forrásai közül még meghatározatlan a szt. Gergelyről szóló, ha ugyan nincs ez is Pelbártból véve. Minthogy a *Pomerium de Sanctis* kötetje jelenleg nincs kezem ügyében, nem volt módomban e prédikáció szövegét összehasonlíttanom Pelbártéval.

2. Arra a feltevésre, hogy a Debreceni-kódex legendagyűjteményének anyagát előbb latin nyelven állította össze valaki, s ebből fordították utóbb a kódex legendáit, nincs elegendő alap. Bajos feltételezni ezt a kerülő utat. A magyar legendagyűjtemény u. i. már eredetileg klarissza apácák használatára készült. A legendákat a ferences misekönyv és breviárium elején található egyházi naptár szerint válogatta össze a kódex fordítója. Így került néha egy-egy napra két legenda is. Pl. jan. 1: kiskarácsony és sz. Basilius, febr. 1: sz. Ignác és sz. Brigitta. (Ugyanúgy a ferences misekönyv naptárában.) A ferences ünnepbeosztástól alig mutatkozik némi eltérés. Ilyen eltérésnek látszik pl. sz. Lázár életének belefoglalása; de a kódexíró szükségesnek is tartotta a bevetésben külön megjegyezni, mikor van Lázár napja. A naptárakban rendszerint vörös betűvel jelzett ünnepekre kidolgozott prédikációkat ad a kódex, a fekete betűvel jelzett napokon pedig a szentek életrajzát. A prédikációk főforrása Pelbárt, a legendáké a *Catalogus sanctorum*. A kódexírónak könnyű volt e gyűjteményekből kiválogatnia a maga világosan és rendszeresen kitűzött céljának megfelelő darabokat. Akinek pedig szüksége volt a latin szövegre, egy-két legenda kivételével megtalálhatta s kényelmesen használhatta e két

nyomtatott könyvben. Oly könyvek, melyek megvoltak minden valamirevaló kolostorban! Nagyon erős kombináló tehetség kellene a Vargha feltételezett kerülő út elfogadására.

Nemcsak az bizonyos, hogy a Debreceni-kódex klarissza apácák számára készült, hanem a kódexnek a Nádor-, Nagyszombati- és egyéb kódexekkel való szoros kapcsolatából (pl. szövegegységek egyazon kéz másolatában) arra is kell következtetnünk, hogy a kódex a ferences kódexeknek azon eléggé népes csoportjába tartozik, melyeknek eredete az óbudai klarissza kolostorra vezethető vissza.

3. A kódexnek megoldatlan kérdése, hogy egyes részei eredetileg is összetartoztak-e. Az kétségtelen, hogy az elején levő legendáskönyv tartalmilag is teljesen elkülönül a kódex többi részétől; de az már kétséges, hogy a legendáskönyvet követő részek eredetileg összetartoztak-e. Ezek nem egységes, összefüggő darabok. Így pl. a második kéz elől csonkának bizonyuló szövegei abban térnek el a kódex többi részétől, hogy kifejezetten egy apáca, még pedig Katalin nevű apáca részére íródtak. Viszont sz. Katalin legendáját s imádságát találjuk a 4. és 6. kéz írásai között. A kódex összefüggésének megoldatlan kérdéséhez fogódzót találunk a harmadik kéznek feljegyzéseiben. Ez a harmadik kéz — amit eddig túlságosan nem emeltek ki — jelzi nevének kezdőbetűjét is: «finit per me p» (190²⁸.) A p a másoló keresztnévének (pl. Petrus, Paulus, Pelbartus) kezdőbetűje. Ez a másoló ismételtlen hivatkozik a szöveg folyamán az általa már előzőleg leírt szövegre. Ilyen hivatkozás a 458. lap elején: «Harmad tanusag ez: hog' han' keppen ualo: vezödelmet: tezőn az byn: embörnec harmynecz néged tezőn: *mykepen meg irtam az harmad: ternosson: Az ternosnac ötöd Levelen*:» Nem írja le újból az egész terjedelmes szöveget, hanem csak utal rá. A szóbanforgó szöveg a kódex 380. lapján kezdődik s a 395. lapon végződik. Tehát a kódexnek mai 380. lapja akkor, mikor a harmadik kéz írta a kódexnek ezt a részét, a harmadik ternió ötödik levele volt. Ez az ötödik levél a mai 379. és 380. lap. Előtte volt még két teljes ternió s 4 levél a harmadik ternióból. Eszerint a harmadik ternió a mai 371. lappal kezdődött. Ez előtt fráter P. írásában van még 44 lap (327—370), v. i. 22 levél. Ez egymaga kitesz két 11 leveles terniót. Fráter P. tehát a maga írásának elejétől, a mai 327. laptól kezdve számítja a terniókat s önállóan dolgozott. Az ő írása eredetileg teljesen független a kódex többi részétől. Tehát Toldy Ferenc sejtése bizonyul valónak, hogy eredetileg «itt tulajdonkép nem egy, hanem több összekötött kodexxal van dolgunk». E kérdés végleges eldöntéséhez szükség lenne a kódex eredeti példányának pontos átvizsgálására.

Hogy a Debreceni-kódexen kívül milyen kódexekre volt még közvetlen hatással a *Catalogus sanctorum*, azt kissé elmosódó vonásokkal rajzolja meg Vargha Damján. Megállapítja, hogy két legendában (Zakariás és Erzsébet) használta forrásul az Érdy-kódex a *Catalogus sanctorum*ot, utal arra is, hogy az Érdy-kódex idézi is a *Catalogus sanctorum*ot; de nem bizonyos benne, hogy ez az idézet Petrus de Natalibus művére vonatkozik-e. Vargha figyelmét elkerülte, hogy az Érdy-kódex egy másik helyen, a Remete sz. Antal kihúzásának legendájához írt latin előszóban is idézi a *Catalogus sanctorum*ot: «habetur n in Cathalogo setorum LI. IIII cap. centesimo decimo loco». (307²⁷) Nem

ugyan a IV., hanem az V. könyv 110. fejezetében valóban megtaláljuk Remete sz. Antal translatiójának legendáját, melynek elején csakugyan Konstantin császár idejébe van helyezve az átvitel, ahogy a névtelen néma barát hivatkozik rá. Mind a két idézet kétségtelenül a *Catalogus sanctorum*-ra vonatkozik, melyet az Érdy-kódex írója nemcsak ismert, forgatott, de forrásul is felhasznált.

Az Érdy-kódex legendáinak főforrása a *Legenda aurea*. Még az egyes legendák bevezetéseit is lefordítja. Némelyik fejezete (pl. sz. Borbás vagy sz. Vid élete) nem egyéb, mint a *Legenda aurea* megfelelő fejezetének fordítása. Ám a *Legenda aurea* mellett figyelemmel kíséri a *Catalogus sanctorum* szövegét is s onnan is felhasznál olykor egy-egy mozzanatot (pl. sz. János és Pál legendája, Assumptio). Sőt a Vargha megállapította két legendán kívül még két másik összefüggő legendán (sz. Márton és sz. Bereck legendája) is kimutatható a *Catalogus sanctorum* hatása. Sz. Márton legendája a kódexben megelőzi, sz. Berecké pedig követi a Vargha megjelölt két legendát.

Legtanulságosabb a forrásvizsgálat szempontjából sz. Bereck legendája. Ezt meglehetősen egyforma szerkezetben közli mind a *Legenda aurea*, mind a *Catalogus sanctorum*. A variáns lectiók igazítanak útba, hogy a *Cornides-kódex* a *Legenda aurea*, az *Érdy-kódex* ellenben a *Catalogus sanctorum* szövegét fordítja. Ime néhány szemelvény:

1. *Legenda aurea* CLXII: Nam cum quidam pauper Martinum requireret dixit ei bricius.

Cornides-kódex 349¹⁰: Egy jdeuben mykoron nemely zegen kerefneye zent marton pispeket, monda neky zent bereck.

Catalogus sanctorum X. 55.: Cum enim quidam infirmus sanctum martinum quereret: ut medelam ab eo expeteret: bricius illum ei ostendit:

Érdy-kódex 626¹: Törteneek azért egy Időben hogy zenth marton pyspeköt eegy zegen koor beteg keresnee valamy wrwossagot keerwen. Berecz ynte neky.

2. *Legenda aurea*: Tunc ille pro sui purgatione prunas ardentis usque ad tumbam sancti martini cunctis videntibus deportauit. Proiectisque prunis, vestis eius illesa apparuit.

Cornides-kódex 351¹⁵: Tahat zent bereck az ev neueneek meg tyztulafaert eleuen zeneket veun ev kevntevfeben. es el viue mendeneknek latafara mynd zent marton pispeknek koporfoyayg. Es ot el vetveen az eleuen zeneket. az ev kevntevfe egees nekevl ieleneek.

Catalogus sanctorum: Tunc ille ad sui purgationem prunas ardentis in byrrho suo usque ad sepulturam sancti martini deportauit: quibus abiectis byrrhum inustum apparuit.

Érdy-kódex 627⁸⁷: Annak okaert az ew tyztwlattgara wr iftennek hatalmawal meeg ees masod chodaat kezereyleteek tenny Es meg töltee byrretomaat elewen zennel és vywee zent Marton pyfpeknek koporfoyahoz mynd az neepek előt es le őntee mondwan.

A *Cornides-kódex*, mint máskor is, annyira hiven követi az eredeti latin szöveget, hogy még annak írásjeleihez is alkalmazkodik. Az *Érdy-kódex* általában szabadon bánik forrásával s ezért sokszor nehézségre bukkan a kutató a forrásnyomozás alkalmával. De az ilyen tüzetes szövegegybevetés,

ha lélekölő babramunka is, célravezető; csakis ennek árán lehet biztosan megállapítani a szövegbeli függést.

A *Cornides-kódex* és *Catalogus sanctorum* között 7 tárgyi és 10 szöveg-egyeztetést mutat ki Vargha. Magam a *Cornides-kódex* prédikációinak főforrását megtaláltam a *Paratus* című középkori prédikációgyűjteményben. Ebből valók olyan prédikációk is, melyekben a *Catalogus sanctorum*mal való szöveg-egyeztetést mutat ki Vargha. A *Sermones de Sanctis* (sz. Dorottya, sz. Margit, Visitatio, s a halottaknapra csonka beszéd) s a *Sermones de Tempore* részből (pl. Vízkereszt, nagycsütörtök, Ascensio stb.) egyaránt fordít a *Cornides-kódex* írója. A legendákra nézve a *Cornides-kódex* főforrása a *Legenda aurea*; de úgy látszik, hogy a *Catalogus sanctorum* gyűjteményét is felhasználta. Legalább is sz. Potenciana (V. 15 és 14) és sz. Praxedis (VI. 121 és V. 130) legendájának szövegében ráismerünk a *Catalogus sanctorum* két-két párhuzamos fejezetének szövegére, helyenként szó szerinti egyezéssel. *Cornides-kódex* írója tehát két különböző, de tartalmilag kapcsolatos fejezetből olvasztotta össze ezeket a legendákat s így erre a kódexre is volt némi közvetlen hatása a *Catalogus sanctorum* legendáinak.

Vargha a többi kódex összefüggő legendáival is egybevetette a *Catalogus sanctorum* legendáit s az eredményt a sajtóhibáktól érenséggel nem mentes, táblázatos kimutatásban közli, föltüntetve külön a tartalmi és szöveg-egyeztetést. A szöveg-egyeztetés nem jelent egyúttal szövegbeli függést is. A *Catalogus sanctorum* leginkább a forrásul szolgáló *Legenda aurea* szövegének közvetítésével kapcsolódik kódexeink szövegével. A *Legenda aurea* kódexeink forrása gyanánt teljes bizonyossággal állapítható meg következő legendáknál: *Cornides-kódex* 40, 46, 130, 115, 7, 25. sz. (a számozás Vargha szerint), *Érsekújvári-kódex* 129, 110, 3, 57, 85, 88, 122. *Nádor-kódex* 122, 110, 3. *Kazinczy-kódex* 86, 84, 135, 122. *Lázár-kódex* 86. *Winkler-kódex* 124. Az *Érdy-kódex* kapcsolatainak felsorolása nagy teret foglalna el.

A *Catalogus sanctorum* elaprózta a legendákat, egy legendából többet csinál, hogy minél több szentnek külön-külön tüntethesse fel az életrajzát. Így a kutatónak figyelmét könnyen elkerülheti egy-egy legendatöredék. Vargha párhuzamaihoz így még mindig lehet böngészni újabb párhuzamokat. Magam a következőket vettem észre s Vargha mintájára táblázatba csoportosítom:

E táblázat folyószáma	Kódex lap-száma	A magyar kódexek legendái	Cat. sanct.	
			fejezet	lap-száma
		1. Debreceni-kódex.¹		
27	134 ³⁻⁶	De SS. Philippo et Philippo imperatoribus mart.	XI.	92.
38	177 ¹⁴	De SS. septem mulieribus mart.	III.	75.

¹ Ahol a cím mögött * van, azt jelenti, hogy ott a két változat (*Catalogus sanctorum* és magyar kódex) között szöveg-egyeztetés van; a ** tárgyi és szöveg-egyeztetést jelenti; ahol nincs jel, ott a két változat között tárgyi egyezés van.

E táblázat folyószáma	Kódex lap- száma	A magyar kódexek legendái.	Cat. sanct.	
			fejezet	lap- száma
2. Érdy-kódex.				
9	169—170	De translatione S. Thome apostoli ...	VI.	43.
29	202 ³³ (305)	De S. Constantia virgine ** ...	III.	34.
29	202 ²⁵ (305)	De S. Emerentiana virg. et mart. ...	III.	13.
73	331	De SS. Anolino et socijs mart. ...	IV.	33.
75	332	De S. Felicula virg. et mart. ...	V.	112.
82	371 ³²	De S. Gala sanctimoniale * ...	IX.	25.
88	422—427	De S. Maximino episcopo ...	V.	101.
88	424	De S. Lazaro episcopo... ..	I.	72.
101	467—469	De SS. Hyppolito et sorijs mart. ...	VII.	56.
105	507—508	De S. Polemio episcopo ...	VII.	104.
125	605	De festinitate S. Marie ad martyres...	IV.	159.
	671	De S. Faustina regina et mart. ...	X.	100.
	671	De S. Porphyrio et socijs mart. ...	X.	103.
3. Cornides-kódex.				
29	416 ⁶ —417 ¹³	De S. Agnete secundo * ...	III.	33.
29	416 ³⁶ —416 ⁵	De S. Emerentiana virg et mart. * ...	III.	13.
29	417 ¹³ —418 ²²	De S. Constancia virgine ...	III.	34.
74	176 ²⁶	De S. Carpo discipulo... ..	IX.	56.
71	278—279	De S. Pudente discip. et conf. **...	V.	14.
87	335	De S. Nouato discipulo ...	V.	130.
87	336	De SS. Symmetrio et socijs et mart. **	V.	58.
4. Érsekújvári-kódex.				
54	372 ⁵	De S. Benedicto abbate et conf. ** ...	III.	214.
57	425—428	De S. Zozima abbate ...	IV.	106.
	106—107	De S. Joseph ab Arimathia ...	IV.	2.
	573 ¹³ --573 ³	De aduentu Domini ad iudicium * ...	I.	2.
5. Nádor-kódex.				
52	295 ²² —28	De S. Longino martyre ...	III.	201.
6. Tihanyi-kódex.				
37	179—182	De purificatione B. M. V. ** ...	III.	72.
37	191—194	De S. Symeone propheta ...	III.	80.
7. Winkler-kódex.				
52	226—227	De S. Longino martyre ...	III.	201.
8. Teleki-kódex.				
92	15—39	De S. Joachim patre dne ...	VI.	140.
51	348	De S Gregorio papa et doct. ...	III.	192.

E táblázat folyószáma	Kódex lap- száma	A magyar kódexek legendái.	Cat. sanct.	
			fejezet	lap- száma
		9. Apostolok méltósága.		
39	181—20	De S. Joanne Eleemosynario ep.	III.	77.
105	35—38	De S. Bartholomeo apostolo	VII.	103.
		10. Bécsi kódex.		
	178—180	De S. Osee propheta	VI.	50.
	201—203	De S. Johele proph.	VI.	89.
	211—214	De S. Amos proph. **	IV.	16.
	231—234	De S. Abdia proph.	I.	86.
	237—239	De S. Jona proph.	III.	26.
	245—246	De S. Michea proph. secundo	II.	77.
	257—258	De S. Naum proph.	I.	87.
	264—269	De S. Abacuch proph.	II.	78.
	275—277	De S. Sophonia proph.	V.	10.
	284—286	De S. Aggeo proph.	VI.	51.
	290—293	De S. Zacharia proph.	VIII.	42.
	318—320	De S. Malachia proph.	IV.	82.
		11. Domonkos-kódex.		
99	1—	De S. Dominico conf. O. Pr.	VII.	22.
99	11—12, 20—22	De S. Didaco episcopo	XI.	72.
51	100—101	De S. Gregorio papa et doct.	III.	192.
		12. Guary-kódex.		
	19—20	De S. Amando episcopo	III.	100.
30	54 ¹⁵ —55 ³⁰	De S. Vincentio leuita et mart.	II.	111.
88	64—65	De S. Maria Magdalena	VI.	124.
	106 ²⁶ —116	De S. Judith vidua	VIII.	80.
		13. Jordánszky-kódex.		
	77	De S. Josue propheta et duce	VIII.	1.
		14. Lázár-kódex.		
119	140—149	De S. Francisco conf. O. Min.	IX.	18.
		15. Székelyudvarhelyi-kódex.		
39	262	De S. Joanne Eleemosynario ep.	III.	77.
50	310—312	De S. Thoma de Aquino conf.	III.	181.
	318 ⁵	De S. Joanne obediens conf.	IV.	7.
	333—334	De S. Joanne evang. et apost. **	II.	7.
		16. Horváth-kódex.		
	171	De S. Helsabet de sconangia	V.	123.

E táblázat folyószáma	Kódex lap- száma	A magyar kódexek legendái.	Cat. sanct.	
			fejezet	lap- száma
		17. Kazinczy-kódex.		
92	43 ^a	De S. Tobia iusto	VIII.	79.
92	47—48	De S. Joachim patre dne	VI.	140.
		18. Apor-kódex.		
	185—186	De translatione s. corone dni... ..	VII.	45.

A *Catalogus sanctorum* legendái közé azonfelül sok bibliai történet is van beleszőve, melyek szintén érintkeznek kódexeink számos helyével. Az összehasonlításba nem vontam be a *Catalogus sanctorum* függelékét.¹

TIMÁR KÁLMÁN.

BALASSA ISTENES ÉNEKEINEK FÜGGELEKÉBEN KÖZÖLT KÉT ÉNEK SZERZŐJE.

Balassa *Istenes énekeinek* függelékében van két olyan ének, amelyek címiratában az S. K. betűk nyilván az énekszerző nevének kezdőbetűi. Az egyiknek kezdő sora *Bün testéből* ..., a másiké *Könyvem forrása* ... (Dézsi L. kiadásában, II. k. 346.² 351. l.). Az utóbbi ének címfeliratában a hárt-fai kiadásban fordul elő az S. K. monogram.

A két ének közül az első előfordul még a következő énekeskönyvekben is: *Új zengedező mennyei kar*. Frankfurt, 1743: 458. l., 1747: 145. l. (1-12 vsz.), az 1621—1647-ből való Kun kódex 183-189. l. (IK. 1916: 56. l. 60. sz.), hol húsz versszakból áll.

Igen különösnek találom, hogy Vasáry Dániel mindkét éneket közli *Péczeli Király Imre élete és énekei* című, Esztergomban, 1907-ben megjelent dolgozatában. Az elsőről (*Bün testéből*) az a vélekedése, hogy abban több olyan vonás van, melyek Péczeli lelkéből származhattak. «A felfogás, egész eszmemenete, némileg hasonlatai, nyelve Péczelihez közel állanak. Az a közvetlenség és őszinteség is, melyet Péczeliben mint jellemző tulajdonságot ismerünk, szintén megtalálható ezen énekben». Vasáry tehát hajlandó ezt az éneket — tévesen — Péczeliének tartani. A hasonlóságok és rokon vonások apróra kimutatását akkor fogja feladatának tekinteni, ha Péczelinek több énekét lesz alkalmunk megismerni (33. l.), t. i. ha majd többi éneke is előkerül. A másik éneket (*Könyvem forrása*) azonban már nem tartja

¹ V. ö. *Prémontrai kódexek* (Kalocsa 1924.) c. művem 60. l.

² Dézsi a II. k. 761. lapján, a 24. jegyzetben, — nyilván nyomdahiba folytán — 1577-es Balassa-kiadást említ 1677-es helyett.

Péczeleének. Szerintem az elsőt is *minden jogos alap nélkül* tartja az övének, mert hiszen ez énekek címfeliratában szereplő S. K. betűk minden kétséget kizárólag a szerző nevét rejtik magukban, épúgy, mint az Sz. Ts. M. betűk a Szepsi Csombor Mártonét. (IK. 1924 : 131-132. l.) Ezt a két éneket kár volt Vasárynak Péceliről írott értekezésébe fölvenni, mert azoknak ott semmi helyük sincs.

Kérdés most már, hogy az S. K. betűk kinek nevét rejtik magukban? Szerintem két énekíró jöhet tekintetbe. Az egyik *Sigismundus Kornis*, a másik *Stephanus Körösi*. Mindkét írónak ismerjük egy-egy énekét. Kornis halotti éneke (Sokat írtak bölcsék világi dolgokról) megvan Kájoni János énekeskönyvében (1676 : 654) és Illyés István halotti énekesében (1693 : 41. l.). Kornisnak ez az éneke azonban, sem tartalmát, sem stílusát, sem hangulatát s kifejezéseit tekintve, semmi szellemi rokonságot nem mutat az S. K. jelzésű két énekkel. Így az S. K. betűk, szerintem, nem Sigismundus Kornis nevét rejtik magukban.

Ha most már a Stephanus Körösi halottasénekét (Szomorú az halál a gyarló embernek), amely Ujfalvi (1654 : 58), Kájoni (1676 : 707. l) és Illyés (1693 : 80) énekesében fordul elő, egybe vetjük a S. K. feliratú két énekkel, azt látjuk, hogy szellemük, felfogásuk, gondolataik néhány pontban rokonok, szinte azonosak, úgy, hogy szerintem, az S. K. betűk *Stephanus Körösi* komjátí ref. rektor nevét rejtik magukban.¹

Körösi István valószínűleg azonos azzal a Körösi Istvánnal, aki 1592-ben subscribált a debreceni ref. collegiumban (Thury : Iskolatört. adattár II : 97.) s tanulmányai elvégzése után Komjátiban (Abaujtorna m.) rektoroskodott. Körösi szerzősége mellett jó és hathatós bizonyíték még az is, hogy mind a *Bűn testéből*, mind a *Könyvem forrása* . . . kezdetű ének szerzője — tartalmukból ítélve — csakis lelkészi képzettségű egyén lehet, amilyen volt Körösi István komjátí rektor.

HARSÁNYI ISTVÁN.

A «HALNI MÉGYEK . . .» KEZDETŰ ÉNEK IGAZI SZERZŐJE.

Gerecze Péter a Figyelő XV. kötetében Pálóczi Horváth Ádám kézíratos dalgyűjteményéből (*Ó és Új mintegy ötödfél száz énekek*) közöl néhány verset, köztük a *Halni megyek, ah ne legyek áldozat* kezdetű s *Megszentenciázott vőlegény és a mátká* címmel ellátott, 6 versszakból álló énekét is. Azóta ez a párbeszéd ének úgy szerepel irodalmunkban, mint P. Horváth szerzeménye, holott nem az övé. Eredeti felírata is más. Nyomatásban ez az ének első ízben a *Vácsi énekes gyűjtemény* II-ik darabjában (1801) jelent meg 81. sorszám alatt e címmel: *Egy halálra ítéltetett Ifjunak jegyben levő Mátkájától*

¹ Körösi halotti énekének (Szomorú az halál . . .) első két sora egyezik Laskai Gáspár XVI. századi költőnk egy versének első két sorával. (E. Ph. K. 1893 : 183.). Szerintem, mivel Laskai neve az ő énekében csak a 3-ik versszak kezdetétől kezdődőleg van a versfőkbe rejtve — míg a Körösi énekénél az ő neve az első versszakkal kezdődik — valószínű, hogy Laskai vette át az első két sort Körösitől, s nem megfordítva.

szomorú elválása. Később a sárospataki dalgyűjteményben (*Régibb és újabb... dalok gyűjt.* 1826. 78. l.) fordult elő, de rövidebb alakban (4 v.) s már nem párbeszédese, hanem elbeszélő formában. Közkezdvelt voltára mutat az, hogy a XIX. sz. első tizedeiben sok kéziratos versgyűjteményben szerepel. Így pl. csupán csak a sárospataki főiskolai könyvtár kézirattárának hat versgyűjteményében olvastam. [130. 734. 1666. 1669. 1707 (ebben a két változatban is). 1870. sz.]. Megvan a Nemz. Múz. Jankovich-gyűjteményében is a X: 24. l., valamint a Tóth István *Áriák* c. kézirataiban (I: 83.) az Akadémia könyvtárában.

A sárospataki említett versgyűjtemények egyikéből: Mező István ref. lelkész (†1834) 1870. számú verses kötetéből kétséget kizáróan megállapítottam e sok változatban ránk maradt vers eredeti címét és formáját, valamint igazi szerzőjét is. Mező I. kéziratainak I. kötetében ugyanis e vers címevel kapcsolatosan, ugyancsak Mező kézirásával, ott szerepel a szerző neve is: *Győri Mihály*, eképpen:

*A frantzia volt királyné fels. Mária Antónia Búcsuzására
írta egy valaki. ~ Tiszt. Győri Mihály Ur.*

Az ének szövege nem párbeszédese, hanem elbeszélő alakban van írva. Szerzésének ideje, mivel Mária Antónia 1792-ben választatott el férjétől (az 1793. jan. 21-én kivégzett XVI. Lajostól) s 1793 okt. 16-án végeztetett ki — 1792—1794 közé tehető. Érdekes jelenség ez ének történetében, hogy a *Felvidítő* c. 1824-ből való, 130. sz. versgyűjteményünkben a szöveg párbeszédese s a következő címmel van ellátva:

*A Frantzia király halálos marsa. Kettős dall, XVI. Lajos
és Antónia. (6 vsz.).*

A szöveg természetesen át van alakítva. Legterjedelmesebb, 7 versszakos, elbeszélő alakú változata az 1806—1824-ből való Muzsai László spataki diáktól szerkesztett 1707. sz. kéziratos versgyűjteményünkben olvasható.

Mező István idézett följegyzése, melyben megnevezi az ének szerzőjét, teljesen megbízható, mert személyesen ismerte Győri Mihály bidesfai lelkész-társát, sőt baráti, komai viszonyban is volt vele. 1813-ban bekövetkezett halála alkalmával gyászverset írt róla. Mező leányának: Juliannának Siklóssi György Istvánnal tartott lakodalmára pedig alkalmi verset készített, mely kéziratainak I. kötetében olvasható.

Győri Mihálynak nemcsak ez a két verse maradt ránk. Ismeretes egy 3-ik is, melyet a *Baranyai felkelő nemes sereghez* írt 1809-ben. (Lásd Császár Elemér: *Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban.* R. Kiss I: *Az utolsó nemesi felkelés.* I. K. 317. l. Közli címét és jellemzi a verset. Van egy *Elegyes dalok* c. kéziratos versgyűjteménye 1825-ből. (L. IK.) 1908: 111. l.)

A *Halni megyek* kezdetű ének igazi szerzőjének kipuhatólása arra figyelmeztet bennünket, hogy P. Horváth Ádám kéziratos dalgyűjteményét, az egyes darabok szerzőségét illetőleg, nagy óvatossággal kell használni, mert, mint kéziratos kötete címlapján megjegyzi «Ki magam tsinálmány, ki másé». Tárgyalt énekünk ime «másé», a Győri Mihályé.

HARSÁNYI ISTVÁN.

CSOKONAI GEORGICON-FORDÍTÁSA.

Vergilius nagyon kedvelt költő volt eleinknél, amit az is bizonyít, hogy Huszti Péter óta (1582.) sok fordítója volt. Az *Aeneist* Kovács József (1799., 1804., 1831.), Nagy János (1806. töredékesen), Baróti Szabó Dávid (1810., 1813., megjobbítva Radó Antaltól 1902., 1907.), Gyurits Antal (1851., 1866.), Sebők Árkád (1857, 1860.), Márki József (1873., 1882.), Barna Ignác (1889, 1890) versben, Remete József (1863.), Vajdaffy József (1867.) prózában fordították; a Csoma-kódexben foglalt *Aeneis*-részben kívül egyes részleteket adtak belőle Kolosy Lajos (II. é. 1879.), Barna Ignác (1877.), Hiador (1882.). Danilovics Kálmán (1890). Rájnis is belekezdett az *Aeneis*be, de Baróti megelőzte. Az *Eclogákat* Rájnis J. (1789.), Baróti Szabó Dávid (1813.), Gyurits Antal (1851.), Hiador (1882) és Vietorisz József (1904.) fordították le, azonban a *Georgiconnak* csak két teljes fordításáról tudunk, Rájniséről (1814.) és a Bodonéről (1867.). Toldy s Ferenczi Zoltán kutatásai alapján tudunk arról is, hogy Csokonai is lefordította Vergilius e remekét,¹ míg végre a Genius-társaság kiadásában világ elé került maga a fordítás szövege is (1922).

E fordítás néhány sor híjával két ének szövegét magyarítja, s a III. énekből 21 és fél sort ad. Költőnk, amint a kiadás szövege is mutatja, 12-esekben kezdte meg a mű fordítását, de az 55-ik sornál az ilyen formában való tolmácsolást elhagyta, s átesapott a 15-ös méterekre. Tehát rímes, ütemes magyar sorokban tolmácsolt egy hexameterben írt munkát! Itt két kérdés tolu előnkbe: 1. Miért magyar mértékben fordított, 2. miért 15-ösökben?

Az első kérdésre nem nehéz megadni a választ. Bár költőnk virtuóz a klasszikus verselés terén is, mégis e tárgynál illőbbnek tarthatta a népi, illetve magyaros mértéket. A Vergilius-fordítások ugyan legnagyobb részben az eredeti mértéket követik, szem előtt tartván Kazinczy utasítását: nemcsak azt, hanem úgy is kell adni, amint az originál van. Batsányi is a formai hűséget kívánta. Volt azonban példa arra is, hogy Vergiliusnál magyar mértéket használtak Csokonai előtt. Már Ráday Gedeon hozzákezdett az *Aeneis* magyar mértékben való fordításához, s az Orpheus VII. kötetében N. Y. jegy alatt 36 négysoros versszakot közölt belőle; rímes sorokat. P. Horváth Ádám 3 éneket fordított az *Aeneis*ből a M. Muzsa 1787-es folyamában, alexandrinokban, s utóbb az egészet le akarta fordítani, Dugonics pedig *Trója veszedelmének* törzsében az *Aeneist* ültette át (1768., 1774.) Zrinyi-szakban, népies formában. Egy debreceni poëseos professor a M. Muzsában mutatványt közölt Vergiliusból párrímű sorokban.

Még elhatározóbb lépést tett e téren Háló Kovács József nagykőrösi prédikátor, aki 1799-ben a teljes *Aeneis* első részével lépett a világ elé: műve magyaros, két sarkú, rímes tizenötösökben van írva. Ez a Kovács József műve előszavában (XII.) a következőket írja: «Ezelőtt 14 esztendővel, akkori Poësiszt tanuló Tanítványaimnak kedvéért, nagy részént lefordítottam az Eneist, 12 Syllabájú versekben, de most ezeket megnézegetvén, sokkal

¹ Négy kezdő sorát idézi is a Wirth-féle *Aeneis*-kiadás bevezetése (1920).

erőtlenebbnek találtam ezeket a 12 lábnyi köveket, mint sem hogy az Éneisnek temérdek terhét megbirhatnák. Azért mind 15 lábnyiakat válogattam, az úgy nevezett 15 lábnyi Heroicus versekben fordítottam, mert ezek olyanok a' Magyar nyelvben, mint a' Deákban a' Hexameterek, vagy a' nagy dolgoknak leírásokra legalkalmasabb hat lábú versek.» Íme van író, aki magyar mértékben fordította a teljes *Aeneist*, mégpedig, egy 12-esekben való próbálkozás után, 15-ösökben. Csokonai is 12-esekben kezdte a *Georgicont* fordítani, de csakhamar rátért 15-ösökre.

Ez a Kovács József 1785-ben, egy évig a Csokonai poësis-tanítója volt. Ha 1799-ben azt írja, hogy 14 évvel azelőtt kezdte az *Aeneis* fordítását, akkor ez éppen 1785-re esik, amikor költőnk tanára volt. Csűrös Ferenc a Régi okiratok és levelek tára c. elfeledett folyóirat 1906-os folyamának IV. füzetében már egy ízben felvetette azt a gondolatot, hogy nem volt-e a *Lélek halhatatlanságának* jelen tartalommal s formában való megszületésére indító hatással egyik debreceni tanárnak a folyóiratban Csűröstől is közlött verse? ¹ Most egy másik debreceni tanár munkájára mutatok rá, mint olyanra, mely a forma dolgában útmutatást adott költőnknek. Az sem lehet pusztán véletlen, hogy Csokonai 1799 nov. havában kezdett a mű fordításába Csurgón, hiszen 1799-ben jelent meg az *Aeneis*-fordítás is! Maga Csokonai is hivatkozik e fordításra *Az epopaeáról közönségesen* c. cikkében.

Hogy a költő 12-esekből átcsapott 15-ösökre, jöllehet a 15-ös verset a Kleist-fordítás előbeszédjében «kintornáló versóriásnak» nevezi (és a Kleist-fordításban két sorra is töri szét s keresztrímekkel látja el), annak az lehetett egyik oka, hogy a Zrinyi-sor rövidebb lévén a hexameternél (12 szótag szemben 13–17 szótaggal), nem tudott volna sort-sorral tolmácsolni s ez végeredményben nagyon szabad fordításra csábította volna. Másfelől a *Georgicon* mindennapi tárgyához tulságosan ünnepélyesnek tartotta a hexametert. Ebben az időben ugyanis nagy becsülete volt a hexameternek. Ráday a *Zrinyiászt* már ifjú korában hexameterbe akarja áttenni. Gr. Teleki Ferenc ugyanezt hexameteres formában fordítja németre. Kulcsár is azt ajánlja Csokonainak egy Pestről írt levelében, hogy az *Árpádiászt* hexametrumokra vegye, ha halhatatlan akar maradni (1802 dec. 8.). Rájnis a Heliconra vezérlő Kalaúzának előszavában Gyöngyösit megpróbálja mértékes versekbe, hexameterbe szedni, elégtlenül mondván, hogy a *Murányi Vénus* szebb hexameterben (1781.). Baróti Szabó a *Paraszi majorságot* hexameterben fordítja (1779). E paraszi tárgynál tehát Csokonai nagyon jól választotta meg a formát. Hiszen a *Dorottyanál* is, mint előbeszédje végén mondja, ezért használta e *popularis* műnél hexameter helyett a kettős strófát. Mi hozzátelhetjük, hogy a hexameterhez is jól értett, hiszen 9 magyar versben használja. Mégis, mint a hexameterben írt *Tavaszt*, úgy a *Georgicont* is magyar mértékben fordítja. (V. ö. Kazinczyhoz Dayka verseiről írt levelét!) Kazinczy a *Georgicon* egy részét hexameterben fordítja, így vélvén kisebbíteni a költemény ellenállását. Édes Gergelyhez ezt írja a buzgó mester 1803. IX. 1-i levelében: «Az Erga kai

¹ E tanár Sárvári Pál 1790-i poëseos praeceptor, a vers Ormós Andrásné halálára írt vers volt (1790).

hémerai nem fogja a tanult olvasó előtt szerencsését csinálni és félek, hogy a' tanulatlan előtt azért nem fogja, a' miért a' Csokonai által lefordított Virgil Georgicáit kellett magának Csokonainak megégetni. Némely munka nem szenved fordítást, az tudniillik, a' hol az érdem nem a dologban, hanem a felette gonddal válogatott szókban és csinos beszédben áll.» (III. 93.) Igenis, Kazinczyval szemben azt mondhatjuk, hogy kár volt Csokonainak tűzbevetni fordítását, mert űde, magyaros zamatot adott e latin szellemű műnek, a nélkül hogy tulságba menne, épűgy, mint Baksay az *Iliás*nak. (It. 1917. 238.)

További kérdés az, hogy miért s mikor fordította Csokonai a *Georgicon*.

Hogy költűnk nagyon szerette Vergiliust, azt a Kovács Jűzsef feljegyzése is bizonyítja (Ferenczi 12.), azonkűvűl az *Epopaeáról közűnségesen* c. cikkében őnmaga tesz nyilatkozatot a Vergilius iránt érzett csodálatáról. Közvetlen oka a *Georgicon* választásának azonban az volt, hogy Festetics ki akarta adni a *Dorottyát*, Csokonai azonban nagyobb készűletű munkával akart bemutatkozni. A grűfhoz írt levélben hivatkozik arra, hogy Rájnis a a *Bucolicat*, Kovács Jűzsef pedig az *Aeneist* már lefordították, hogy a magyar nép az egész Vergiliust olvashassa a maga nyelvén, azért ő a *Georgica* lefordításához kezd. (II. 665.) E levél 1799-ből, helyesebben 1800-ból való, mikor már otthagya Csurgót. 1799 nov. havában kezdett a műhűz. Ezt maga jegyzette fel Csokonai a fordítás fejében. 1800 dec. 15-én már előfizetést hirdet többi munkája kűzt a *Georgiconra* is. 1801 máj. 16-án pedig azt írja, hogy hallja ugyan, hogy Rájnis is ki fogja adni a *Georgicon*t, de ami még nála, Rájnisnál, a lehetőség világában gombolyog, az nála a valóságban kifejlűdve van. Tudja, hogy Erdélyben is foglalkozik valaki a mű lefordításával. (Hogy ez ki volt, eddig nem sikerűlt megállapítanom. Arankára, a két Benkűre, Bolyai Farkasra lehet első sorban gondolni.) De az olyan fű litteratorok, mint Rájnis, írjanak az egész országnak, ő Festeticsnek fog írni. Ezt úgy kell érteni, hogy Festetics Keszthelyen egy gazdasági iskolát akart felállítani, s ennek a megnyitására fordította volna le költűnk Vergilius e gazdasági tankűlteményét. 1802 febr. 13-án Széchenyi Ferenchez írott levelében is említi a *Georgicon* kész fordítását, míg a Rédei Lajoshoz, valószínűleg 1803-ban írt levelében róla, mint nemsokára kijűvendőrűl beszél. Sajnos, a munka nem jelent meg, mert Festeticsnek, akihez költűnk elkűldte a második éneket, vagy nem nyerte meg a tetszését a mű, vagy azért nem kűldte el költűnk a további részt, mert Festetics meg akarta bíráltatni hozzűértűk: a keszthelyi Minerva-kűr tagjai által. (Lásd az 1801. I. 9, IV. 12, VIII. 21; 1802. II. 17-iki leveleket.)

Kazinczy már, mint említtettűk, 1803 szept. 1-én azt írja Csokonairűl, hogy művét tűzbe dobta. Toldy szerint Kultsár is kűrt tűle a fordításból kűstolűt, de neki sem kűldűtt a költű. (1844. XLVII.) Toldy szerint e levél után (II. 20. 1802.) nyoma vész a *Georgicon* ügyének. De a műnek nem vezett nyoma, megvan a kézirat az akadémiái kéziratok kűzt, igaz, hogy tűredékesen s csak másolatban, de ezek egyikét maga Csokonai javította. Csokonai (műveinek lajstromában) mint két exemplarban lévűt említi e fordítást.

Rájnis *Georgicon*-fordítása, amint Csokonai említtett levelében jelezte is, a Csokonai életében még a lehetőség világában gombolygott, bár a költű már

1789-ben (Kazinczy szerint 1786 után) hozzáfogott, de nagyon lassan haladt vele, abba is hagyta közben, majd letett tollát 1809 után, mikor a keszthelyi Georgicon igazgatója (scholarchája) lett, újra felvette, s a munkát 1811-ben be is fejezte, mint művének 288. lapjáról következtethető (hol azt mondja 1811-ben, hogy 31 évvel ezelőtt adta ki a Kalauzt [1781] s a *Georgicat* tíz évvel ezelőtt kezdte Győrben fordítani, öt év múlva el is végezte). Nyomtatásban csak halála után jelent az meg Pókateleki Kondé József Benedek kiadásában (1814. Pest). Művéről Császár Elemér is (a Kisf. Társ. Nemz. Könyvtárának kiadásában) úgy nyilatkozik, hogy nem mérközhetik a kor jelesebb műfordításaival. Így tehát, bár a Csokonai *Georgicon*-fordítása csak napjainkban jelent meg, jóval megelőzte a Rájnisét korban és — majd látni fogjuk — művészi értékben is. Kazinczy egyáltalán nem volt a Rájnis fordításával megelégedve: «30 évig foglalkozott vele Rájnis s mégis rosszabb, mint a Baróti Szabó Aeneis-fordítása,» mondja. (Lev. XII. 320. 264 lap.)

Sok reményt fűzött Kazinczy a Kerekes Ferenc fordításához, amelyből szerzője a Magyar Kurir 1815 dec. 8-i 98. számának Rendkívüli Toldalékában és a Sokfélében mutatványt ad s jelentésében fordítási elveiről is tájékoztatja a közönséget. «Vergilius — írja Kazinczy — ezúttal jó kezekbe jutott». (XIII. 406 l.) «Kerekes sokkal jobb fordítását fogja adni a Georgiconnak, mint Rájnis' adta». (XII. 371.) Kerekes e művét 1813 után kezdte írni, amikor a keszthelyi intézetben gazdasági tudományokkal foglalkozott s a Rájnis fordításáról semmit nem tudván, munkáját *elsőnek* vélte a magyar irodalomban. (Kaz. Lev. XIII. 559—564.) Hexameterekben fordított belőle 70 sort. Tovább nem tudta fordítani, mert debreceni tanárrá választatván, a munkát későbbre ígéri (M. Kurir 1816. 12. *Honnyi levelek*), azonban az ígélet tetté nem vált. Irodalmunk nem vesztett vele: a közölt mutatvány nem tanuskodik költői tehetségről.

Maga Kazinczy is próbálkozott a *Georgicon* néhány sorának magyartásával. (L. XII. 372—3.) Az Élet és Literatura c. folyóiratban pedig (1829-ből) a IV. ének Orpheus- és Eurydicéről szóló részletének hexameteres fordítását közli. Ebben, amint arra Némethy Géza rá is mutat a Vergilius életében, eliziót és synisesist is használ, tehát a latin prozódia szabályait alkalmazza a magyar nyelvre. Pl.

Béhata az árnyékok lakjokba a durva királyhoz . . .
(vagy) . . . szelídtíve gyötírelmeit.

Néhány évtizeddel később a gazdálkodáshoz visszatért Bodon Ábrahám is nagy hozzáértéssel tolmácsolta a művet 1867-ben Sárospatakon megjelent könyvében. Előtte a Lemaire 1819-i szövege állott; költői nyelve elég jól sikerült művé teszik. 1861-ben kezdett hozzá. A mű előszava 1865-ből való. Radó tévesen helyezi az 1831-ig való fordítások közé (bizonyára Bartal alapján, aki 1807-re jelzi kiadását, aminek helytelenségét már Findura Imre megállapította. [E.Ph.K. 1878.] Így Csengeri *Anthologia Latinája* is. (34. l.) Az akadémiai példányban kék ceruzával több, a szerző kezétől származó helyesbítés van. A tintával írt jobbítások (I. 492, 495, 506, 508, 511) a Némethy javításai. A fordítás gazdag népies szókban: poronyó, göre, boroszlán, tommad, gányol, laza = rossz zab,

tanga talaj, bekegő, nyüst, gerendely, babó, epecsel stb. Szemelvényeket közül a *Georgicon*-ból Némethy Géza is, saját nagyobbarányú javításaival adván hol a Bodon, hol a Rájnis szövegét. Csak a Kazinczy fordítását hagyta változatlanul. (200 l.) Hegedűs István a könyv bírálatában a Rájnis, Bodon (és Barna Ignác) fordításánál még nagyobb javítást kívánt az élvezhetetlen sorokban. (E.Ph.K. 1903. 786. l.) Csokonainál élvezhetetlen sor nincs a *Georgicon*-fordításban. Költőnk előtt a mű stereotyp szövege állott, amire egyes kifejezésekből következtethetünk. (Pl. vasra ültött legények = ferrea progenies II. 341. és nem terrea, mint némely kiadásban van.)

Mint említettem, költőnk az I. és II. éneket fordította le, illetőleg az egészset, de másolatban csak ennyi maradt fenn az utókorra, továbbá a III. énekből 21 és fél sor. De még a megmaradt rész sem teljes, mert az I. énekből a 164—6=3 sornak, 172—175=4 sornak, a II. énekből a 14—16=3 (s nem két) versnek a fordítása hiányzik, amint az a szövegben jelezve is van. Azonban, aki jobban megnézi a szöveget, látja, hogy még több is hiányzik. Így az I. ének 231—2. és 231—2. sorai, az I. 508., a II. 73. sorai nincsenek lefordítva. A másolásnál is, bizonyosan elnézésből, ami az előbbi kihagyásoknak is oka lehetett, több kisebb hiba csúszott be.¹

Maga a fordítás arra törekszik, hogy lehetőség szerint híven adja az eredetit, úgy azonban, hogy ez a költőiség rovására ne essék. Ezt néhol úgy éri el a fordító, hogy csaknem szóról-szóra fordít, néhol úgy, hogy a feleslegesnek érzett szókat nem fordítja, hogy így a versforma bilincse valamennyire táguljon. (Többnyire inkább az I. énekben ragaszkodik a szöveghez.) Vannak azonban nagy számmal olyan helyek, ahol a latin szöveg feleslegesnek érzett szavait kihagyja. Viszont vannak elvételek betoldásai is. Rendszerint rövidegre törekszik, de számtalan példát találunk arra, hogy bővebben, több szóval fejezi ki a gondolatát, mint az eredeti szöveg; ilyenkor az is megesik, hogy a sorokat szétbontja s így több sorban fordít, mint ahogy a latin eredetiben van.

Általában van néhány helye, amely igazításra, helyesbítésre szorul. Bizonyára költőnk meg is tette volna, ha kiadásra került volna a műve, valamint eloszlatta volna a fordításában időnként fölbukkanó homályt. Mindez azonban csekély jelentőségű, annál inkább, mert nem a végleges szöveggel állunk szemben. A fordítás így is, amint van, értékes: a szövegbe látásnak, a szép és praegnans kifejezések mesteri alkotásának nagybecsű példája e mű. Radó Antallal együtt, ki a műfordítás történetét megírta, (E. Ph. K. 1883.) fájdalmas veszteségnek érezzük a legelső *Georgicon*-fordítás csonkaságát. Maga a virtuóz verselés is ékessége e műnek. A sok alliteráció emeli szépségét (lobogó lánggal felfalatni = crepitantibus flammis urere; szószólók székibe, horpadt hajófeneket, kigyókat faldosó fehér madár; lenge füstöt fakaszt). Nyelve magyaros, olykor népies, pl. tári tuppós táncot jár (Bodon: idétlen táncot); posók; dereptis cothurnis = hányd el, vedd el csizmádat; duris arvis = a kopogó pallag körül; vigály, kedvek tosszan, milling, szusz, kászolódo alszél, tátos felszél, kezedre áll a parittya stb.

¹ Pl. II. 320. nyulánk, 291. l. földed, vájass a, 295. l. bábot, 272. l. figebab, 278. l. jégtáblát tol, 280. l. esőből, 297. l. a halál szó előtt egy kéttagú szó kimaradt, 269. l. föld is . . .

Csokonai fordításának jelentőségét akkor látjuk meg igazán, ha összehasonlítjuk Rájniséval és Bodonéval; kitűnik ekkor, mennyivel jobban folynak a mi nyelvérzékünk számára a Csokonai versei, mint a másik két fordításé s mennyivel költőiebbek, noha amazé egy évtizeddel, emezé egy félszázaddal későbbi, mint Csokonai kísérlete. Nehány példán be is mutathatjuk a nagy különbséget. Az I. ének 14-15. sorát például így fordítják:

Rájnis:

És te liget-szerető, ki alatt a Tzejei erdön
Tiszta fehér tulkok százanként járva legeltek.

Bodon:

Jöjj ki, ligetbúvó, kinek a dús Céa szigetben
Hószin(ü) háromszáz tulkod kedvére legelget.

Némethynél:

Jöjj ki, Ligetbúvó, kinek a dús Céa szigetjén
Háromszáz hószin tulkod kedvére legelget.

Csokonai:

Te is, kinek ama kövér Céának szigetébe
Ezer hószin tinód legel a tós, bokros cserébe.

Az I. ének 31. sora:

Rájnisnál:

Vagy tenger vizein fog téged venni vejének (Thétis.)

Bodonnál:

És Thétisz veje légy s a tenger nászi ajándék.

Csokonainál:

És Thétis minden hajbajn vőnek vásárol téged.

Az I. ének 43. sora:

Rájnisnál:

Amikor a fagyos hó kikeletkor hegyekben elolvad
S a hantot napenyészeti szél fuvása puhítja.

Bodonnál:

Zsenge tavasz jöttén, ha az ős hegység hava eltűnt
S lágy zefírek lehitől a földnek kérge felengedt.

Csokonainál:

Kikeletkor, midőn az ős hegyekről megerednek
A hóvizek és zefirtől a lágy rőgek engednek...

A Bodon fordítása sok helyen költői, nyelve nagy költők hatását mutatja; a Csokonai fordításán a tehetség hamva van.

Csokonai maga többre becsülte eredeti írásait, mint a fordításokat. A *Dorottya* előbeszédének végén s II. 558. l. azt mondja, hogy jobban szeret középszerű originál lenni, mint elsőrendű fordító. Ha azonban megvizsgáljuk a *Georgicon* fordítását, valamint Horatiustól s Catullustól az eredeti mértékben fordított költeményeket, látjuk, hogy kitűnő fordító is.¹

GULYÁS JÓZSEF.

¹ Egyébként Csokonainak a *Georgicon* még ihlető gondolatot is adott A IV. könyvben van elmondva a Cornelius Gallus dicsőítése helyére tet. Aristeus méheinek története. Ehhez fűzte Csokonai a *hesperi méhes története* 3. versének gúnyos gondolatait.

JÓKAI KÉT LEVELE TOLDY FERENCHEZ.

A M. T. Akadémia kéziratárában Jókainak következő két, Toldyhoz intézett levele található:

1.

Tekintetes barátom.

Debreczeni munkáját velem 1853 ki Májusban ismerteté meg gr. Mikó Imre ő mltga, ki azt az elhunyt papirosos ládája fenekén fedezte fel s saját kezüleg lemásolgatá. A mutatványt a Délibáb szinte 1853 nyarán hozta, de hogy melyik hóban, arra meg nem esküdhetem, miután semmiféle olyan dolgot nem tartok magam körül, a mit valaha írtam, vagy kiadtam. Az egyetemi könyvtárban bizonyára meg van.

Legnagyobb tisztelem mellett maradok Kegyednek

Pest 1857 $\frac{21}{3}$

Öszinte barátja
Jókai Mór (ic:)

Kívül

T. Cz. Toldi Ferencz úrnak
teljes tisztelettel

Helyben

2.

Tisztelt barátom.

Igen nagy örömömmre szolgált Kegyednek hozzám küldött soraiból megértenem, hogy a dicső Albionnak egy lelkes leánya méltóztatott a legszándóbb, a legsajnálattaméltóbb magyar nemzet egyik szerény írójának nevét emlékezetibe venni. Adja át Kegyed a mélyen tisztelt delnőnek leg-hőbb köszönetemet a részvétért, mely a mai vigasztalan napokban kétszeresen jótékonyul hat a magunkforma beteg kedélyekre.

Isten áldja

P. 859. 3
II.

tisztelő barátja
Jókai Mór

Kívül.

Tekintetes Toldy Ferencz úrnak
barátilag

Helyben

Közli: HELLEBRANT ÁRPÁD.

VERSEGHY MINT DAL- ÉS ZENESZERZŐ.

Az 1790. esztendő fordulópont a magyar műzene történetében. Voltaképp ekkor jelennek meg először Magyarországon kóták, ekkor kezd a muzsika szélesebb rétegekben tért hódítani, ekkorra esik a magyar műdal történetének kezdete. Azoknak a rétegeknek, amelyeket a magyar népdal zeneileg ki nem elégített, tehát a nemességnek és a polgárságnak, szükségük volt magasabb zenei követeléseket kielégítő művekre. Magyarországi komponista azonban nemcsak ebben az időben, hanem ezelőtt is elenyészően csekély számban akadt, és akik itt működtek, azok is többnyire németek voltak. Így természetes, hogy Magyarországon javarészt német műdalok terjedtek el — vagy legalább is német szelleműek. Érthető ennél fogva az is, hogy a muzikális Verseghy német dalok terjesztésével akart a magyar műdal-hiányon segíteni.

Ez a szempont vezérelhette az első hangjegyekkel ellátott *Thirsis és Kloé* c. dalának kiadásánál.¹ A muzsika szerzője Steffan,² s a dal német eredetije megjelent annak — a már múlt közleményemben³ is említett — gyűjteményének⁴ I. kötetében (20. sz.) *Das unverhofft geschlossene Liebesbündnis zwischen Thirsis und Chloe* címmel. Verseghy költeménye nem szigorú fordítás, hanem átdolgozás. A trochaikus sorokból álló vers külső alakját Verseghy természetesen híven átvette, csupán a dialogusok beosztásán változtatott: a szerepek nála versszakonként változnak, az eredetiben pedig a versszakokon belül (*Thirsis* 2 sor, *Chloe* 4 sor). A megindulása mindkét költeménynek azonos.

Thirsis.

Mädchen lass dich doch bewegen,
Raum einmal dein Herz mir ein.

Thirsis.

Lyánka! útát szerelmemnek
Nyiss már egyszer szivedbe;

Chloe.

Nein in diesen losen Tagen,
Müssen Mädchen kluger seyn,
Allzu schnell,
Schlägt leicht fehl.

Kloé.

Nem lobbannak bölts leányok
(Szapora szerelmekre.)
Hevesség,
nem hívség.

Verseghy költeményének másik két strófája sem önálló tartalom szempontjából.⁵

Ezt követi első nagyobb kótás gyűjteménye: *Rövid értekezések a muzikáról*. Bétsben 1791. Az énekei mellé adott kóták természetesen mind már ezt

¹ Megjelent a kassai Magyar Museum I. kötetének 2. negyedében 1788—89. (Voltaképp 1790 elején) 188—189. l.

² Joseph Anton Steffan (*1726—†1797) V. ö. Pollak-Schlaffenberg: *Die Wiener Liedmusik von 1778 bis 1789*. Studien zur Musikwissenschaft. V. 1918. 100—101. l. Nem áll meg Bartalusnak az a föltevése, hogy akár ő, akár Rafael Magyarországon jártak (*Magyar Orpheus* 1839. Előszó 13. l.)

³ IK. 1924. 46. l.

⁴ Sammlung | Deutscher Lieder | für das | Klavier. | Von | Herrn Joseph Anton Steffan, k. k. Hofklaviermeister. | Erste Abtheilung | Wien bey Joseph Edlen von Kurzböck. 1778.

⁵ Ugyanerre a dallamra írta Verseghy *Dámon és Rozilis* c. költeményét (*Magyar Aglája*. 1806. 214—215. l.)

megelőzőleg napvilágot láttak — német szöveggel. Ez Verseghy dolgozasmódjára jellemző: először a dallam — azután a szöveg. Kiténik ez különben Kreskay Imréhez 1780. IX. 7-én írott leveléből, ahol azt mondja, hogy ő «sokkal tanátosabb»-nak tartotta «verseket Ariara, mint Ariat versekre» szerezni. Ezzel azt akarta elkerülni, hogy azokban a sorokban, melyek csak szótagszám tekintetében egyeznek meg egymással, de a bennük előforduló szavak hossza nem egyforma, «szó-szaggatás» álljon elő.¹

A dallamok szerzőit Verseghy csupán ebben a gyűjteményében jelzi. Az első — *Laura* c. — dal szerzőjéül a már említett Steffant nevezi meg. A dalt valóban megtaláljuk Steffan előbb idézett gyűjteményének negyedik részében (1872—6. sz.).² Az eredeti címe: *Das Mädchen am Ufer*, s szövegének szerzője Herder. A költeménynek e forrására már Gálos is rámutatott.³ Az a tény hogy a dallamot a Gálos említette szöveggel együtt megtaláljuk Steffan 1782-i gyűjteményében, megcáfolja Pukánszky Bélának azt az állítását, hogy a *Lilla* c. költemény teljesen öntudatlan utánzás eredménye,⁴ és hogy Herder népdal-gyűjteményének 1778—79. kiadását használta Verseghy.⁵

A *Rövid értekezések* második dala: *Thirzis'sirja felett*, ha nem is fordítása — mint ahogy eddig véltük (IK. 1924. 48. l.) — Haydn dalszövegének, mégis tartalmilag annak hatása alatt áll, legföljebb a szerepeket cserélte föl Verseghy: Haydn *Trost unglücklicher Liebe* c. költeményében az elhunyt kedvesét siratja a költő. Verseghy költeménye alakilag azonos Haydn szövegével: mindkettőt 8 soros-negyedfelekkel váltakozó hármas jambikus sorokból álló versszakok alkotják.

A gyűjtemény harmadik dalát, *A' Nefelets* címűt, nem állott módomban egybevetni Rafael eredeti dalával, mert ezt még nem tudtam megtalálni.

A negyedik dal — *A' Szabadság* — azonban hű fordítás. Az eredeti, *Gold'ne Freiheit* c. dal, Steffan említett gyűjteményének II. kötetében jelent meg (1779—16. sz.).⁶ A fordítás ellenőrzéséül iktassuk ide az eredetit és Verseghy költeményét.

Gold'ne Freiheit, gold'ne Freiheit!

Völker kaufen Dich mit ihrem Blut,

Gold'ne Freiheit, gold'ne Freiheit!

||: Du bist immer: || auch mein schönstes Gut.

Legnagyobb kints a szabadság!

Vérrel szerzik azt a nemzetek;

én is benned, szép szabadság!

||: véghetetlen: || kintset tisztelek

¹ Közli Gorzó Gellért is. *Adalékok Verseghy Ferencz életéhez és költészetéhez*. IK. 1914. 470. l.

² Újabbán megjelent a *Denkmäler der Tonkunst in Österreich* sorozat *Das Wiener Lied von 1778 bis Mozarts Tod* c. (54. sz.) kötetében. Wien 1920. 24—25. l.

³ Verseghy forrásaihoz. EPhK. 1912. 64. l.

⁴ Pukánszky Béla: *Herder hazánkban. I. Herder és a népies irány*. 1918. 60. l.

⁵ I. m. 61. l. Ellene mond ennek az állításnak az a körülmény is, hogy egyedül Steffan gyűjteményében hangzik így az I. versszak 4. sora (szemben az eredetinek 4. sorával: Was murmelst Du, Strom, der mich murmelnd verlässt): Was murmelst Du, Waldstrom, der mich schnell verlässt. Ezt Verseghy így ültette át magyarra: mely gyorsan el-hordgya előlle vizét (illetőleg: mely zúgva gyorsítja előre vizét — *Magyar Aglája* 1806. 189. l.)

⁶ V. ö. *Denkmäler der Tonkunts in Österreich* id. kötetével 17—18. l.

Nicht die Gnadenblick' der Fürsten,
Nicht der Helden Ruhm,
Nicht die Kronen aller Welten
||: Nähm'ich gern darum.:||

||: Aber liebe Doris gönne,:||
||: Nur ein Mäulchen mir,:||
Und ich opf're wonnetrunken
||: Meine Freiheit dir.:||

A' királyi bíborokkal
fel nem váltanám;
a' világot minden jókkal
||: néki áldoznám.:||

||: Add, szerelmes Laura! nekem:||
||: a' te szívedet,:||
's ím legottam eltserélem
||: e' nagy kintsemet.:||¹

Fordítás a *Thirzis és Laura* c. V. dal is. Az eredeti — Steffan *Thirsis und Phillis* c. dala — 1778-ban jelent meg.² A költemény szerzője Christian Felix Weisse: ez az első verse, mely magyar fordításban is megjelent.³

Thirzis.

Mädchen, willst du mir's gestehen?
||: Neulich küsste Lykas dich.:||
Aus dem Busch ||: hab ich's gesehen,:||
||: und das ist mir ärgerlich.:||

Phillis.

Und warum? das möcht' ich wissen!
||: Stört dich dies in deiner Ruh?:||
Denkst du denn, ||: nur du kannst küssen?:||
||: O! er küsst so gut als du.:||⁴

Thirzis.

Lyánka! valld ki Kedvesednek
||: tegnap Dámon meglöpt? :||
Láttam én azt ||: a' bokornál,:||⁴
||: 's lelkem szinte borzadt.:||

Laura.

'S azt irigyled a' lepkének,
||: hogy virágod illette?:||
Mint ha lopni ||: tsak te tudnál!:||
||: Tsókol Dámon úgy mint te.:||

A gyűjtemény utolsó számát: *Thirzis' üzenettye* c. dalt Steffan gyűjteményéből vette Verseghy.⁵ A költemény forrása: Ramler *Blumenlesejében* (II. köt. 1774. 36.) levő *An die Westwinde* c. versre már Császár rámutatott.⁷ E költemény valóban Steffan dalszövege.

Időrendben Verseghy *A'Ró'sához* c. költeményének — Császár által nem említett — dallammal ellátott kiadása következik Kármán *Uraniaja* III. kötetének 217—218. lapján (1794.). Erről a költeményről, mely — mint a hat

¹ Ezután ismétlődik s az első versszak, a három szakaszos dalforma «maggiore»-ja. Csonkán, asszimmetrikusan közli Bartalus is (*Magyar Orpheus*. 1869. 19—20. l.), Császár Elemér is (*Verseghy F. kisebb költeményei*. Régi magy. könyvt. 24. 1910. 78. l.)

² *Sammlung Deutscher Lieder* . . . Erste Abtheilung. Nr. 11.

³ V. ö. Császár Elemér: *A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században*. 1913. 120. l.

⁴ Érthetetlen, hogy Verseghy mindkét strófa 3. soránál csupán négy szótagot ismételt. Így természetesen vagy a dallamnak egy hangja marad megfelelő szöveg-rész nélkül, vagy pedig előáll Kreskayhoz írott levelében említett «szó-szagatás» (lop-||: ni tsak te tudnál.:||)

⁵ A költeményt lásd Weisse *Kleine lyrische Gedichte* I. Theil, Wien, 1793. kötetében (104. l. — *Die Eifersucht* cimen). Itt jegyezzük meg, hogy *Fillisnek panaszi* c. költeménynek (*Mi a' poézis és ki az igaz poéta?* . . . Buda, 1793. — 76-78. l.) forrását, a *Klagen* c. verset, Weisse írta (i. m. 92-94. l.). A vers Ramler *Blumenlesejébe* (VI. 1780. 7. sz.) — mely munkára Verseghy hivatkozik i. művében — nyilván egy korrábbi, előttem ismeretlen kiadásból került.

⁶ I. m. I. Abtheilung Nr. 21.

⁷ *Verseghy F. kisebb költeményei*. 347. l. *A német költészet hatása a magyarra*. 113. l.

megelőző költemény, szerző neve nélkül jelent meg — azt tartották, hogy Csokonaié.¹ Pedig ezt a verset Verseghy írta: erre Harsányi és Gulyás mutattak rá.² A dal komponistája ugyancsak Steffan, és megjelent idézett gyűjteményének IV. részében (1782.-Nr. 2.).³ A költemény forrására, Ramler *Blumenlesejében* levő *An die Rose* c. versre, (IV. köt. 20.) maga Verseghy mutatott rá.⁴

Verseghynek egy harmadik — a zirci apátsági levéltárban lévő — kéziratából közül Madarász *Eggy Nemes Jérczéhez* c. költeményt, melynek keletkezését a 90-es évek első felére teszi.⁵ A költemény nem Verseghytől való, szerzője Kresznerics Ferencz, aki azt 1809-ben írta. Kresznerics kézíratos művében⁶ található a vers, melyhez bevezetésül a következőket írja:

Meg fejtő Jegyzés. Ez, a' ki itt le iratik PALOCSAI Anna kis Aszszony, ki is a' közelgő Francziaktól tartván Köszo-grül szorgalom'szekerén (carra diligentia) egész Tömösvárig egy huzomban futott, Szombathelyen még a' diligence késett, bé tére Fő Tdö Nagy József Préposthoz, de ezt otthon nem találta, hanem vélem szállott, meg szántam a' szemérmes Szűzet, és ezen [két]' énekkel akartam emlékezetét fenn tartani, mellyet Verseghink forte piánóra is alkalmaztatott. A' Francziák elmenetele után ismét azon módon vissza tért Tömös várról Köszo-gre. Meghaltt mint hajadon 1823 Köszo-gön, és ott a' köz temetőben lévő familia' kriptájában tététt le ilyen föl irással. Hic jacet Praenobilis Domicella Anna Palocsay, obiit 19 Jun. 1823. aetatis 29.⁷

Tehát Verseghy gyűjteményébe úgy került be a költemény, hogy a dallam az ő szerzeménye. Az a körülmény, hogy Kresznerics 1809-ben írta költeményét, kétségtelenné teszi azt, hogy Verseghy kézíratos gyűjteményének összeállítását nem fejezte be 1806-ban, mint ahogy Császár gondolta.⁹

Az 1806-ban megjelent *Magyar Aglája* — hangjegyekkel eltátott — 20 dala közül múlt közleményemben (IK. 1924 46—49. l.) 7-ről kimutattam, hogy apokrif (*Dorishoz, A' Válogató, Csidli* [Dámon hát csak elfelejtet], *Klárihoz, Thirzis'sírja felett, Rozilishoz, Lilla*). Kettőről azt állítottam, hogy népies eredetű dallam (*A' haldokló leány, Örzsike*). Ezt a felsorolást

¹ Toldy F.: *Összegyűjtött munkái*. II. köt. 1868. 157. l.

² Harsányi István és Gulyás József: *Adalékok Csokonai költészetéhez a sárospataki könyvtárból*. IK. 1917. 76. l.

³ V. ö. Friedlaender: *Das deutsche Lied im 18. Jahrhundert*. I. 2. 1903. 318. l. A dalt Bartalus is közölte (*Magy. Orpheus* 24—25. l.) a komponista megnevezése nélkül.

⁴ *Mi a' poézis?* ... 1793. 71. l.

⁵ Verseghy F. *kisebb költeményei*. Régi magy. könyvt. 24. 1910. 112—113. l.

⁶ Egyetemi könyvtár. Ms. H. 35.

⁷ A kötetben az említett *Eggy Nemes Jérczéhez* c. költeményén kívül van egy másik is, hangjegyekkel, melyet Kresznerics ugyanebből az alkalomból szerzett: *Útravaló midőn a' 28dik számú lovas Kakasok kiköltöztek Szombathelyből 18dik Novemberben 1809.* hevenyében készült. Szilasy János: *Kresznerics Ferencz életében* (Tudományos Gyűjtemény 1832. VIII. köt. 34. l.) csak az utóbbiról tud, közli is a költeményt.

⁸ Kresznerics i. m. 8 (számozatlan) l.

⁹ Verseghy *kisebb költeményei* 358. l.

kiegészíthetjük az itt következő számokkal, amelyek egytől egyig Steffan szerzeményei:

Az *Aglája* negyedik — hangjegyekkel ellátott — *A' Szerető boldogsága* c. dalát¹ megtaláljuk a *Sammlung deutscher Lieder* IV. részében (1782. Nr. 10.)² Hogy a két költemény rokon, azt már Császár megállapította.³

A *Dámon és Rozália* c. vers dallamáról Verseghynek a kassai Magyar Museumban megjelent *Thirzis és Kloé* c. dalával kapcsolatban beszéltem.

A *korosabb Szépség* c. költemény dallamát⁴ is megtaláljuk az előbb említett gyűjtemény I. kötetében. (1778. Nr. 2.) *Das seltsame Mädchen* c. dal szövege csak külső formában egyezik meg Verseghy költeményével: jambikus sorokból álló versszakokban a rímelhelyezés ugyanaz, mint a német költeményben.

A következő (hetedik) *Eggy Álom* c. ének dallamát⁵ is megtaláljuk a gyűjtemény második kötetében (1779—20 sz.). Itt megint kimutatható a német dalszöveg hatása Verseghy költeményére, különösen annak első kidolgozására.⁶ A három strófából álló német eredetű Verseghy négy szakaszú verssé bővítette ki.

Der Traum.

1.

Vom Bachus eingeschláfert,
O Doris! träumte mir
Von Lalage, von Kloris,
Und Engel, auch von dir.

2.

Auf meiner Füße Spitzen
Lief ich dir leise nach,
Ich wollte dich erhaschen
Und plötzlich ward ich wach.

3.

O Traum von kurzer Wonne!
Konnt er nicht länger seyn?
Ich will nur wieder trinken,
So schlaf ich wieder ein.

Eggy Álom.

1.

Székemben el-szunnyadván
O! Doris! álmodtam
(hogy virágok közt járván
véled mulatoztam.)

2.

Lábam hegyén tsendesenn
lépdeztem utánad.

3.

1. Éppen mint hozzád értem
3. álmomból felserkentem

4.

Ó! Álom! nem lehettél
hosszabb egy fertállal
(tudván, mit irigylettél
hogy nem lesz valóval.)

Steffan *Stella* c. énekének dallamára⁷ alkalmazta *Julis a' tánczban* c. költeményét.⁸ A jambikus sorokból álló strófák csak külső alakjukban egyeznek meg.

¹ *Aglája* 212—213. l.

² V. ö. *Denkmäler d. Tonkunst in Österreich* id. kötetével 27. l.

³ Verseghy kisebb költ. 375. l.

⁴ *Aglája* 215—216. l. *A' magyar hárfásnak részént Aglájából vett, részént újjonnan szerzett énekei* II. szakasz, Pest, 1807. 8-10. l.

⁵ *Aglája* 216—217. l. *Hárfás* 11. l.

⁶ A zirci apátság levéltárában. V. ö. Verseghy kisebb költ. 378. l.

⁷ *Sammlung Deutscher Lieder* I. 1778. Nr. 17.

⁸ *Aglája* 218—219. l.

A *Laurához* c. költemény (Töltsük Laura! kedveinket . . .) dallama¹ a *Sammlung Deutscher Lieder* II. részéből való (1779—No. 10.). Verseghy költeményének csupán a harmadik strófája eredeti, ami indokolatlan a háromszakaszos dalforma esetében: az eredetiben az első ismétlődik.

Aria.

Mina, komm, komm, mich zu lieben,
||: Lenz, um Lenz entflieht, :||
||: Ach wer weiss :|| ob noch ein Frühling
||: Mina! :|| für uns blüht.

Sieh' das Blümchen, ||: das im Thale :||
Thau am Morgen trinkt,
||: Wie es unter einer Sichel
Hilflos niedersinkt. :||

Laurához.

Töltsük Laura! kedveinket;
||: múltak napjaink. :||
||: Holnap tán :|| már esteinket
||: fűzik :|| sorsaink.

Nézd a' rózsza, ||: melly kertében :||
tegnap csillogott,
||: a' kegyetlen dél' hevében
már elhervadt. :||

Steffan szerzeménye végül a *Klárrikához*² c. költemény dallama is.³ A dalt a *Sammlung deutscher Lieder* I. részében találjuk meg, Steffan e dalát Gleim *Das Hüttchen* c. versére írta. A magyar költemény fordítás voltára már Gálos rámutatott.⁴

Halmi Gyula fölületes munkája⁵ nyomán Császár Verseghy kompozíciójának tartja Faludi Ferencz *Remete* c. megzenésített költeményét,⁶ mely a Révai Miklós hagyatékából származó gyűjtemény⁷ 102. darabja. Verseghy nevét valóban ott találjuk ceruzával bejegyezve a kézíraton — de az írás Erdélyi Páltól ered, aki a kézirat katalogizálásákor tévesen Verseghyt a költemény szerzőjének, nem pedig — ahogy Halmi gondolta — a dal komponistájának tartotta.⁸

Az említett két népies eredetűnek látszó dalhoz hozzávehetünk egy harmadikat, az *Aglája* utolsó, hangjegyekkel ellátott dalát: a *Krisztinkát* (238—239. l.) Ez a dal — miként *A' haldokló Leány* és az *Őrsike* is — voltaképp a hangsúlyos verselés elvei szerint készült. A dallamnak egy töredékét, a versszaknak mintáját, megtaláljuk Pálóczi Horváth Ádámnál⁹:

270. Töltött galamb, és kutya czomb.

Ej haj! mitsoda?
Leányoknak vatsora,
Töltött galamb'czombja:

Ej haj! mitsoda?
Legényeknek vatsora
Tarka kutya czombja.

Krisztinka.

Haj! melly boldogok
hű karjában a'napok
érzékeny mátkának!

Egy kéj életem,
móta hűmnek ösmerem
szívét Krisztinkának.

¹ *Aglája* 221—225. l.

² Amott a' hegynek zöld tövénn. . .

³ *Aglája* 230—232. l. *Hárfás* I. szakasz, 1807. 12—13. l.

⁴ Verseghy «*Klárrikához*» c. költeményének forrása. EPhK. 1913. 710—711. l.

⁵ Verseghy Ferencz élete és munkái 1891. 63. l.

⁶ Verseghy Ferencz élete és művei 1903. 257. l.

⁷ Nemzeti Múzeum könyvtára Quart. Hung. 1310.

⁸ Verseghy nevét a katalógusban is a versszerzők — Nemes György, Berzsenyi, Stokay, Horváth Á., Ferenczy János stb. — nevei közt olvassuk. Faludi neve itt sem szerepel.

⁹ Horváth Ádám: *Ó és Új mintegy Ötödfél száz Énekek* . . . 1813. 223. l.

Egy — az *Aglája* kiadását megelőző — népies eredetű dallamra, a poéta kántor Rikóti tréfás bucsuztatójára (*Rikóti Mátyás* 1804. 187. l.), melyet Császár Verseghy első megjelent kompozíciójának tart,¹ Fabó is, Kodály is figyelmeztet.²

*

Nem lesz nehéz ezek után az itt meg nem említett dalok között is a szelekciót végrehajtani és Verseghy valódi kompozícióinak jegyzékét összeállítani.

Előre is meg kell állapítanunk minden eddigi nézettel szemben,³ hogy Verseghy nem volt tanult muzsikus. Nem részesült olyan alapos zenei kiképzésben, mint kortársai közül Spech János vagy a tolnai születésű Fusz János. A kísérettel ellátott dalait monotonia jellemzi, harmonikus funkcióinak változatossága minimális, úgyszólván a tonikára és a dominánusra szorítkozik. Sőt sokszor a legszükségesebb funkciókat sem ismeri fel.⁴ A primitív és esetlen kíséret mindig merev akkordokból vagy akkord-fölbontásból áll. Hangzásbeli szépséggel nem igen törődik; különösen bántóak a kíséretnek mély régiókban mozgó szűkefekvésű akkordjai.

Apokrif dalainak ez a föltűnően nagy száma keltette azt a téves nézetet, hogy kompozíciói általában német szelleműek.⁵ Kétségtől látjuk nyomait a bécsi műdal beszivárgásának, különösen Ányos *Venus panaszi*, *Vulcanus férje ellen* c. versére írott dalában,⁶ melynek dallammenete, modulatorikus

beosztása $\left(\underbrace{\begin{matrix} G: V I: \\ 2 \quad 4a \end{matrix}}_A : \underbrace{\begin{matrix} a: V I G: V V \\ 2 \quad 4 \quad 2 \quad 4 \end{matrix}}_B \right)^{\widehat{1/16} \quad 1/16 \quad 1/8} \underbrace{\begin{matrix} G: V I: \\ 2 \quad 4a \end{matrix}}_A$; négy négytaktusos perio-

dusok — teljes szimmetria) egészen német. Változatosság ritmikájában nem igen van, de ez nem annyira öreá, mint inkább korára jellemző. Csakúgy, mint a pozsonyi Tost Ferencz,⁷ a virtuoz triász (Lavotta, Bihari, Csermák) kompozícióiban, nála sem találunk háromnegyedes taktust,⁸ kivéve az egy *A' Nefejejts* c. dalt (*Aglája* — 229—230. l.) — e költeménynek eredeti, Rafael szerzette

¹ Császár E.: *Verseghy F. élete és művei*. 1903. 257. l.

² Fabó Bertalan: *A magyar népdal zenei fejlődése*. 1908. 497—8. l. Kodály Zoltán: *Argirus nótája*. 1921. 4. l.

³ Bartalus: *M. Orpheus*. Előszó. 4. l. és Baumgartner Alajos (l. Császár: *Verseghy F. élete*. 12. l.)

⁴ L. *A' Nefejejts* c. éneket (*Hárfás* I. szakasz 8—9. l.), ahol dilettantikusan (és nem orgonapontszerűleg vagy dudát imitálendő) egy teljes zenei perioduson át tonikán áll.

⁵ Négyesy László: *A mértékes magyar verselés története*. 1892. 256. l. Seprődi János: *Emlékirat a magyar zene ügyében*. 1906. 6 s k. lk. Seprődi egyenesen Verseghynek a magyar zene ellen indított háborújáról beszél!

⁶ Kreskay Imréhez írott levelében (V. ö. Gorzóközlésével. IK. 1914. 471. l.).

⁷ *Douze Nouvelles Danses Hongroises pour le Piano Forte* compositions . . . par Francois Tost Premier Musicien de la Ville de Presbourg (3 füzet — 1795. körül — V. ö. Rothkrepf Gábor: *A Magyar Muzsika Története*. Tud. Gyűjt. 1829. III. köt. 84. l.)

⁸ Természetesen az u. n. Veszprém-megyei nótákban sincs nyoma a $\frac{3}{4}$ -es taktusnak (*Magyar nóták Veszprém vármegyéből*. Fortepianora alkalmaztattak Ruzitska Ignácz által. . . Fogás — 1823—1832, 135 darab 15 fogásban.)

dallamát¹ az ötödsszöri kiadás alkalmával fölcserélte saját melodiájával. Felütéssel ritkán él, mindössze kétszer: a föntebb említett *Venus panaszi* és *A'Nefelejts* c. énekeiben.

Verseghy dalai — zenei mintáihoz hiven — nagyrészt strofikusak, csupán k. t. t. teljesen átkomponált: *Eggy kemény szívű Széphez*² és *Az elhagyott Leány*³. Az első formai szempontból teljesen laza (|: A :: B ||: C :: D ||, hangnemi kitérésnek még nyoma sincs az egész dal keretén belül, minden egyes szakasza — vége felé szinte már türhetetlen pontossággal — az alaphangnem egész záradékán végződik. Dalai között határozottan ez a leggyőzebb. Jobb *Az elhagyott leány* c. éneke,⁴ melynek formális struktúrája rondó-szerű (|: A :: BA ||: C :: A₁C₁ ||: A :: BA ||). Harmóniai szempontból is egységesebb: ebben nincsenek a talán régebbi keletű előbbi dalra oly jellemző akkordikus eltérések (T-Sp). A melizmatikus, kevésbé énekszerű vokális szólására, kétségkívül rányomta a maga bélyegét a XVIII. és XIX. század fordulóján a hegedű technikájából kinőtt új magyar instrumentális stílus uniformizáló sallangjaival.

h. kritériumok alapján — a már mult közleményemben említett *Búcsúzás* (Nem tarthat itt, a'mi tenyészik) c. dalon kívül, melynek eredetét nem tudtam minden kétséget kizáróan megállapítani⁸ — nem tartom Verseghy kompozíciójának a következők, gyakorlati tollal megírt, egyszersmind teljesen magyartalan két dalt: *Búcsúzás a Másáktól* (Arlaja, 212. l.) és *Búcsúzás* (El ne feleits. . .)⁹

Végül álljon itt Versegthy autentikus kompozícióinak jegyzéke:

1. *Venus panaszi, Vulcanus férje ellen*⁶
2. *A' megagott világ-fiának emlékezete* } Ányos Pál verseire — 1780.⁷
3. *A' Nefelejts-Aglája* 1806, *Hárfús I.* szakasz, 1807.⁹
4. *Eggy kemény szívé Széphez* — U. o.¹⁰

¹ Rövid értekezések a' musikáról 1791. III.

² *Hárfás* I. szakasz, 4 – 5. l.

³ *Hárfás* II. szakasz, 4–7. l.

⁴ Sághy Ferencz: *Verseghy Ferencz' Maradványai és élete* c. művében (1825. 130–132. l.)

⁶ Himmel valamennyi dalát még nem állott módomban átnézni. Mátray idézett állítása (Ud. Gyűjt. 1829. III. k. 79. l.) valószínűnek tartom, minthogy Himmel daljátékai nálunk igen népszerűek voltak, sőt dalai — fordítással — még is jelentek (pl. *Imád-ág a hadban* [*Gebet während der Schlacht — Kriegslieder der Deutschen* — 1813] igaz Samuel Hebéjében — 1821).

⁶ *Aglája* 236–238. l. Galos is, — aki a költemény némer forrását megtalálta. Binder is Verseyhy szerzeményének tartotta. (Gálos: EPhK. 1913. 59. l., Binder Jenő: *Alfred de Musset egy költeményének forrása*. U. o. 641. l.). Gálos Karl Junghans dallamával, Binder a Kazinczy említett [pseudo] mozarti énekkel (Aglája bírálat — 1809.) hasonlítván össze, jutott erre az állításra. A megvizsgált dallamok inkonzruenciája nem bizonyít Verseyhy szerzősége mellett, egy népszerű szövegnek számtalan megzenésítése lehet.

⁷ Jankovich Miklós II. gyűjteményéből való Magyar Énekek c. kézirat. Nemzeti Múzeum könyvtára, Quart. Hung. 177. Közli Görző Gellért id. dolgozatában. I.K. 1914. 471—472. l.

* Gorzó közlése nem pontos (6. ütem helyesen: $\frac{2}{d_1} \frac{1}{d_2}$; 8. ütem: $\frac{1}{d_1}$ szűnet, szűnet, $\frac{1}{d_1} \frac{1}{d_2}$ köztöjelek hiányzanak).

⁹ Közli Bartolus (*Magy. Orpheus* — 48—49. l.)

¹⁰ Bartalus i. m. 45-46, l.

5. *Bacchus' dicsérete* — U. o. 10-11. l.¹
6. *A' haldokló Legény* — *Hárfás* II. szakasz, 1807. 2-3. l.²
7. *Az elhagyott Leány* — U. o.³
8. *Egy Nemes Jérczéhez, midőn a' vadkakasok elöl elröppent* } Kresznerics
9. *Útravaló midőn a' 28dik számú lovas Kakasok kiöltöztek* } Ferenc verseire — 1809⁴

Szombathelyből.

Verseghyre vonatkozó kutatásaink negatív eredménnyel végződtek: harminc neki tulajdonított szerzemény közül csak kilenc bizonyult valódinak. Nem hisszük, hogy megnövekednék számuk, még ha a Bogisich említette *A' Parnassus hegyén zengedező magyar musának szózat, melyeket egybeszedte egy Hazafi tulajdon mulatságára 1781. esztendőben c. rejtélyes kézirat*⁵ előkerülne, mert a XVI—XVII. századi versek⁶ inkább idegen dallamokra alkalmazottaknak látszanak.

MAJOR ERVIN.

¹ I. m. 49—51. l.

² I. m. 54—55. l.

³ I. m. 57—60. l.

⁴ *Kresznerics kéziratoss művei*. Egyet. könyvtár Ms. H. 35.

⁵ Bogisich Mihály: *Magyar egyházi népének a XVIII-századból* 1881. 40—46. l.

⁶ Császár: *Verseghy F. élete és művei*. 1903. 27. l.

KÖNYVISMERTETÉS.

Kristóf György: Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője.
Kolozsvár, Minerva. 1924. 8-r. 294 l.

Aki az erdélyi irodalmi élet jelenségeit rendszerbe foglalva kívánná látni, az csalódottan fogja Kristóf György kötetét letenni. Aki azonban a rendszernél inkább szereti a részletkutatásokat, melyek érdekes kilátásokat nyújtanak az egész tudománykör jellemzőbb mozzanataira, az hálásan fogja az avatott vezetőknek nyomdokait követni. Valóban azok a tanulmányok, melyeket Kristóf György látszólag válogatás nélkül foglalt össze gyűjteményében, bármily különböző jelleműek is, közvetve vagy közvetlenül mégis azt a mérhetetlen szellemi hagyatékot érintik, mellyel az erdélyi magyar műveltség az egyetemes magyar irodalmat gazdagította.

A XVI. századnak két jelentős irodalmi értékére hívja fel figyelmünket az a két cikk, melyek közül az egyik Tinódi egyéniségének körvonalait, a másik Balassa költészetének erdélyi elemeit emeli ki. Bethlen Gábor fejedelem írásművészetének méltatása viszont a XVII. századi erdélyi műveltség magas színvonalát jelöli meg. A XVIII. századi erdélyi magyar irodalomtörténetet leginkább az a három tanulmány egészíti ki, melyek Barcsay Ábrahám életét, költészetét és Orczyval való kapcsolatát újabb adatokkal világítja meg. Ide csatlakozik még az Aranka György Nyelvmívelő Társaságáról szóló fejezet is. A XIX. századra vonatkozó értekezéseknek főbb tárgyai: Döbrentei Erdélyi Muzéuma, a klasszikus eposzköltőknek, köztük Aranyosrákosi Székely Sándornak, Vörösmartynak s Debreczeni Mártonnak költői mitológiája, Petőfi és Wesselényi báró kapcsolata, majd Kemény Zsigmond báró politikai nézetei. A multból a jelenbe vezetnek át bennünket azok a cikkek, melyek a mai Erdélynek magyar irodalmi mozgalmába, főképp az erdélyi magyar író- és költőnemzedéknek gyötrelmes küzdelmeibe engednek bepillantást.

Már a sokféle tárgy is új meg új jellemet adott a fejtegetéseknek. Még inkább növelte a változatosságot a kötet szerzője azzal, hogy tanulmányait különböző időben és különböző céllal írta. Könyvének egy részén azoknak a szép időknék nyugalma ömlik el, melyekben a magyar műveltség teljes felszereléssel fogott nagy magyar irodalomtörténeti feladatainak megoldásához. Sokkal lázasabb szellem ütközik ki azokban a cikkekben, melyeken a nemzeti összeomlás következményei, különösen Erdély megszállásának izgalmai hagytak nyomot. Több árnyaltabb különbséget idéz elő a többféle prózai műfaj is, amennyiben a kötetben filológiai értekezések, ünnepi beszédek, hírlapi cikkek s irodalmi bírálatok váltakoznak egymással. Mindazáltal a

sokféle elem között szerves kapcsolatot teremt a kritikai felfogás egysége, leginkább az a mindenütt érvényesülő vezető elv, melyet már Szilágyi Sándor is hangoztatott, hogy az erdélyi magyar irodalom az egész magyar faj alkotása s az egyetemes magyar műveltségnek közös kincse.

Elismerésünket teljes mértékben megérdemli Kristóf György azért, hogy az erdélyi magyar irodalomnak több homályos pontját világította meg. Még becsesebb eredményekkel kecsegtetnek bennünket írói jellemvonásai, amint tanulmányaiból tűnnek elének. Kristóf György rendelkezik az irodalomtörténeti kutatásnak minden szükséges eszközével. Különösen gyakorlott filológusként mutatkozott be Barcsay költészetének elemzésében. Helyesen választja meg a szempontokat egy-egy irodalmi alaknak, mint Tinódinak jellemzéséhez is. Esztétikai ítéleteiben a nagy irodalmi hagyományok vezetnek ugyan, de őrizkedik minden elfogultságtól. Egyébiránt minden sorából kisugárzik tárgyának lelkes szeretete, sőt néha heves vérmérséklete csalogó eszmékhez is ragadja. Leginkább érezzük ezt Petőfi és az ifjabb Wesselényi Miklós báró közt vont párhuzamban. Bizonyára csak a párhuzam erőltetése miatt kellett a két ellentétes egyéniség rajzában a szláv családi eredet hatását kiemelni s ennek ellenére a végső eredményben a legmagyarabb magyarral a legmagyarabb magyar költőt szembe állítani. A nemes szenvedély azonban, mely az irodalomtörténeti kutatást néha megzavarja, sokkal inkább helyén van a kritikában vagy az irodalmi programbeszédben. S tekintve a nehéz küzdelmeket, melyek a közeljövőben az erdélyi magyar irodalom művelőire várnak, lehet, hogy Kristóf György irodalmi hatásában époly szerepe jut pátozra hajló mozgékony kedélyének, mint határozott irodalmi ízlésének és széleskörű irodalomtörténeti ismereteinek. Bármint alakulnak is azonban irodalmi viszonyaink Erdélyben, az erdélyi magyar irodalomtörténetírásnak becses tanulságokkal szolgál majd az a vonzó írói arckép, mely Kristóf György irodalmi tanulmányainak gyűjteményéből rajzolódik elének.

Az irodalomtörténet szoros kapcsolatban van a nemzet életével, amennyiben tulajdonképpen a nemzeti szellem valóját kutatja. Erdéllyel szemben más jelentősége is van a magyar irodalomtörténetnek. Minél többször merülünk el ugyanis az erdélyi magyar irodalom mélységeibe, annál többször éljük át az irodalom egységében a nemzet egységét. Kristóf György irodalmi tanulmányainak gyűjteménye éppen azt bizonyítja, hogy az erdélyi magyar irodalomtörténetírás teljesen átérzi nemzetfenntartó hivatását.

PAPP FERENC.

Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi lezármaszói. Forrástanulmány. Budapest, 1925. Akadémia. 4-r. 108 l., egy melléklet.

Hóman történeti forrástanulmányának szánta és annak mondja is művét. De középkori krónikáink — ezekről szól a dolgozat — nemcsak mint történetünk külföldi szerepelnek, hanem mint irodalmunk emlékei is számot tesznek. Elvitathatatlan irodalmi jelleget ad nekik az, hogy a történeti anyagot bennük a magyarság szelleme át- meg átjárja. Sőt éppen a XI–XIV. századi krónikák szolgáltatják irodalmunk fejlődésének első

fázisát. Ez az első meg a rákövetkező második fázis, t. i. a XV. században meginduló kódex-irodalmunk, mondhatnók, reciprok tulajdonságokat mutat: krónika-irodalmunknak a szelleme nemzeti, a nyelve az egyetemes latin; viszont kódex-irodalmunknak a szelleme az egyetemes keresztény szellem, a nyelve pedig magyar.

Külföldön, a klasszika-filológiából előnyomulva, majdnem általánosan uralomra jutott már az a felfogás, amely a filológiát és históriát testvérnek vallja, egyben pedig a filológiai-históriai módszer egységét hirdeti. Ezzel szemben a mi historikusaink, kevés kivétellel szinte napjainkig, nem fogadják el egyenrangú munkatársnak a filológust, és a filológiát a história alárendelt segédtudományának tekintik, azonban még ilyen szolgarendű szerepében is csak igen-igen mértékkel veszik igénybe. Már pedig A. Gercke álláspontja a helyes az *Einleitung in die Altertumswissenschaft* c. sorozat I. kötetének *Methodik* c. részében: ... nur menschliche Schwäche und Unzulänglichkeit gewöhnlich eine Arbeitsteilung nötig macht (zwischen Geschichte und Philologie). In der Sache selbst ist sie nicht begründet: Philologie ist Geschichte und Geschichte ist Philologie. Die eine Wissenschaft, geeint durch den Stoff und die Methode, stellt sich nur in der Praxis von verschiedenen Seiten dar, die für ihr Wesen nicht in Betracht kommen. (35—6.) Még csak azt tesszük ehhez, hogy a filológiai-históriai módszer mindig egy, de mindig más is — a tárgyak és problémák szerint, amint a földfelület szintén egy, ámde a szemlélő álláspontja szerint horizontokká különül.

Hóman, mint általában egyéb műveiben, jelen dolgozatában is erős filológiai érzékről és készségről tesz bizonyosságot. A szükséghez képest mindig mer és tud filológus lenni; s akkor is, midőn a szorosabb értelemben vett történettudományi szempontokból vet fel és old meg problémákat, rendszerint számol azzal, hogy kérdései és megállapításai belesorolnak a nyelvészet, irodalomtörténet vagy más filológiai tudományok látókörébe is.

A történet- és irodalomtudományban hasonló jelentőségű a művek viszonyának, rokonságának a megállapítása, legfőképpen azért, mert döntő kritériumokat nyújt az előbbiben a történelmi igazság megítéléséhez, az utóbbiban pedig az írói egyéniség vagy irodalmi alkotás értékeléséhez. De ezen a téren megbízható eredményeket a történettudomány is csak szövegkritikával érhet el, tehát olyan művelettel, amelyet a szorosabb értelemben vett filológia alkalmazott először, és fejlesztett ki a tökéletesség magas fokára. A történettudományi szövegkritika épenúgy alakul és tartalmi összehasonlításban, egyeztetésben áll, mint a filológiai. A stílus-reminiscenciák sorozatos ismétlődése is egyformán bizonyítja a történetiben és a filológiaiában. Az adatközösség a történettudományi szövegkritikus előtt épenúgy esik mérlegbe, mint a motivum-egyezés az ú. n. összehasonlító filológus, illetőleg irodalomtörténész előtt. Hóman teljes tudatában van mindezeknek, s majdnem kivétel nélkül mindenütt szigorúan érvényesíti azokat a módszeres elveket, amelyek a filológiai szövegkritikát irányítják.

Hóman a szövegkritika nyomjelzése mellett végrehajtott elemzéssel a ránk maradt krónika-redakciókból egész sorát lejt ki a műveknek, átdolgozásoknak, változatoknak; egyszersmind meghatározza azok tartalmát, jelle-

gét, korát, keletkezésük körülményeit, alakulásuk menetét és egyes fázisait. Mindezzel pedig nemcsak kezére jár és ösztönzést ad az irodalomtörténeti vizsgálathoz, hanem több jelentős feladatot megold helyette is.

Az az eredmény, hogy összes középkori kútfontknak törzse a Szent László korában (1091.) keletkezett *Gesta Ungarorum*, nem csupán a magyar eredetű történeti értesítések hitelének valószínűségi korhatárát terjeszti ki visszafelé jó egynéhány évtizeddel, hanem a magyar szellem irodalmi nyilvánulásának a kezdetét is a XI. század vége elé tolja vissza. Egyes nyomokból arra következtethetünk, hogy időrendi feljegyzéseink már Szent István idejében, a kereszténység berendezkedésekor megindultak. Ezek azonban aligha voltak mások, mint a németeknél akkortájt dívó *barát-krónikák*, melyekből minden irodalmi műalkat hiányzott. Ellenben a Szent László-kori *Gesta Ungarorumon* az irodalmi műalkatnak már kétségtelen vonásai tűnnek fel, az ú. n. *gestának* vagy *históriának*, vagyis egy olyan műfajnak a példájára, amelyet főképen a román népek, a franciák vagy olaszok műveltek. E *Gesta* anyagát már rekonstruálta Hóman, készül a szöveg teljes rekonstrukciójára is — megvalósulása nagy nyeresége volna tudományunknak.

Csak általánosságban jelezzük, hogy a *Gestának* egész csomó XI—XII. századi átdolgozását és folytatását veti felszínre a szövegkritika ásója. A mi szempontunkból megemlítjük, hogy közöttük alig egy-kettő lehetett irodalmi jellegű: talán csak a II. István- és II. Géza-kori folytatások.

A Szent László-kori *Gestával* félreismerhetetlen rokonságban állt Béla király jegyzőjének *Gesta Hungarorum*a. Ennek a honfoglalási *gestának* semmiféle tovább alakulása nem maradt.

Jóval későbbi irodalmi alakítója a magyar történetnek Kún László király udvari papja, Kézai Simon. Hóman u. i. meggyőzően bizonyítja, hogy Kézai volt az, aki az ú. n. *Hún-krónikát* megalkotta és a *Gesta* elé csatolta. Sőt szövegkritikai eszközeivel az alakításban követett módszerét is kihüvelykezi. Eszerint t. i. a *Hún-krónika* szerzője, mivel a húnokra vonatkozólag külföldi forrásaiban kellő számú közvetlen adatot nem talált, a középkori embernek az anachronizmus iránt érzéketlen történetiellenességével a magyar történetnek a *Gestából* megismert mozzanatait vetítette vissza a hún hajdan-korba. Miután így a magyar történetet a hún történet folytatása gyanánt kezelte, a megnyírbált *Gestát* a *Hún-krónika* függelékévé sorvasztotta. Majd ezt a két tagot az 1091-től 1272-ig terjedő korra vonatkozólag egy szűkszavú királylajstrom adataival töltötte meg. Hóman ezt a Kézainak tulajdonított művet, amelynek a ma *Kézai* neve alatt ismert szöveg szerinte csupán a kivonata, teszi meg a honfoglalási *Gesta* kivételével összes krónika-változataink közös forrásává.

Kézaiából alakult ki egy III. András-kori folytatás, illetőleg átdolgozás közvetítésével már nem *Gesta*, hanem *Chronika* címen a Nagy Lajos-korabeli redactio, amelyre XIV. századi és későbbi krónika-változataink mind visszavezethetők. A redactio szövegét a *Budai krónika* rokonsága hívebben követte, mint a *Bécsi képes krónika*. Az utóbbi u. i. a szöveget olyan betoldásokkal bővítette, melyeket egy II. Géza-kori *Gesta*-folytatásból ismert, s így az 1051—1091. közti időszaknál tudtán kívül rekonstruálta a Szent László-kori ősforrást is. Ezzel pedig számos olyan részletet mentett meg számunkra.

amelyben az *Ős-Gesta* szerzőjének a saját személyes élményei és tapasztalatai körébe eső anyag feldolgozásával különösen módja nyílt írói jelességeinek érvényesítésére.

Hóman megvilágításában nemcsak a művek bontakoznak ki előttünk határozottabb körvonalakban, hanem a szerzők silhouetté-jein is kevesbedik az árnyék, elevenedik a kép. Azt hisszük, négy jelentékenyebb egyéniség jöhet számba.

Az első a Szent László-kori *Gesta* írója, Hóman szerint valószínűleg a Zsák-nemzetségbeli Koppány püspök, korábban Szent László udvari káplánja. Ha nem is az ővé az elsőség magyar történeti anyagnak feljegyzése terén, de a legnagyobb valószínűséggel neki tulajdoníthatjuk a kezdeményezés érdemét két irányban. Az egyik az, hogy elsőnek ő tett kísérletet az élőszóbeli magyar hagyomány írásos megőrzésére. A másik, hogy a korában ismeretes vagy felkutatható magyar történeti anyagot ő foglalta össze és öntötte irodalmi formába. Ezzel ő lett a legelső magyar irodalmi alkotás megteremtője. Koncepciójába szívesen vette fel és eleven képzelettel, költői készséggel dolgozta ki a hagyománynak mondai természetű mozzanatait; ennél a sajátságánál fogva is a regényes irányú franciás *gesa*-szerzők családjába tartozik.

Anonymus — nevezzük egyelőre még így — számos vonásban eredeti szellem. Sajátsága az önálló főre, rendszeres gondolkodásra valló tudós racionalizmus, s velejárójaként a maga korában szinte kivételes valóság-érzék. Ennél a tulajdonságánál fogva nem közvetlenül a megismert állapotban stabilizálja a hagyományt irodalommal, hanem a — természetesen sokban naiv — történeti értékelés serpenyőjébe veti, s e latolgatásainak eredményéhez képest váltja át irodalomra. Konstruáló képességével, pragmatikus hajlamával — mondhatnók — elméletét adja a honfoglalásnak. Általában egyéniség dolgában messze elút a regényes, költői természetű Szent László-kori *Gesta*-szerzőtől.

Kézait, mint a *Hún-krónika* szerzőjét, zavaros, nehézkes kivonatolóból bizonyos fokig alakító íróvá léptethetjük elő, midőn rámutathatunk arra, hogy a hún történetet a magyar történet előzményéül ő fogta fel és képezte ki. S ez el, még ha talán a korabeli köztudatnak hódolva kapcsolta is bele a magyarságot a hún diadolság varázskörébe, bizonyos kezdeményező erőt árult el. Fikciói szintén, noha inkább tudákos mesterkedések és nem a költői képzelet önkénytelen leleményei, némi alkotóképességre vallanak.

A *Képes krónika* szerzője, mint Jakubovich Magyar Nyelv XXI., 34—8. megállapította, *Kálti Szomajon fia Mihály fia Márkus*, 1336—37-ben udvari pap, 1358-ban székesfehérvári érkanonok. Az *Ős-Gesta* szerzőjéhez hasonlóan, a színes, mozgalmas költőiség kedvelője; megvan benne a művészi stilizálás képessége is.

Mind a négyüket bizonyos szubjektivitás jellemzi. Ez különbözteti meg őket a tárgyilagosan száraz, időrendi felsorolásban megfeneklett adat-jegyzőktől és már magában véve meglehetősen erős ösztönzőjük az írói alakításra. Szubjektív érdeklődésük szerint válogatják meg anyagukat, helyezik el tárgyaik súlypontjait, sőt érzelmi vagy esetleg egyéb érdekeltégüknek megfelelően irányzatosságot is vegyítenek munkájukba. Ilyen érdekeltég a

Szent László-kori *Gesta* szerzőjénél az I. Béla ágához, kiváltképen Szent Lászlóhoz való vonzalom, a honfoglalási *Gesta* írójánál Kálmán ellenében Almosnak és fiának, II. Bélának az igazolása, *Kézainál* a tisztelet Kún László iránt. Érdekltségük különben főleg helyzetüknek a folyománya. U. i. udvari emberek mind, akik a történetírást bizonyos mértékig hivatalosan űzik. Ezenkívül világi papok és nem szerzetesek. Körülbelül háromszáz éves időközben élnek, de műveltségben, érdeklődésben, felfogásban mégis jobban hasonlítanak egymáshoz, mint szerzetes kortársaikhoz.

A tárgyalt emlékek, mint már a fentebbiekből is kiderül, nem elszigetelt tünetek, nem véletlen felbukkanások, hanem egyszersmind egy irodalmi közösségnek a tartozékai.

Vizsgálatuk során olyan jelek vetődnek elénk, melyek már a XI. századtól kezdve az írással foglalkozó emberek érintkezéséről, tehát az irodalmi életnek némi csíráiról tanuskodnak. Például a Szent László-kori *Gestának* nem sokkal létrejötté után kivonatai készültek a váradi és zágrábi egyházak, továbbá a somogyvári francia bencés apátság számára; és ez mind csupa olyan intézmény volt, amelyik szoros kapcsolatban állott Szent László személyével.

De nemcsak idehaza, hanem a külföld felé is vannak közösségei gestáinknak, krónikáinknak. Tartalmat, adatokat merítenek az irodalmi alkat híján levő német barát-krónikákból; ismerik és bőven felhasználják a korai középkorból származó hagyományos tekintélyű történeti műveket is. A legfontosabb szálak azonban a francia műveltség körébe, közelebről a párizsi főiskolára vezetnek, úgyhogy a gesta-irodalom az Árpád-kori magyar-francia érintkezéseknek egyik legjelentősebb ága. Ez a francia hatás szolgáltatott ösztönzést és mintát irodalmi jellegű, illetőleg irodalmi értékű tevékenységre, ez hozta el hozzánk a gesta műfaját.

Azonban az egyidejű irodalmi közösség nyomainál még számosabb és nyilvánvalóbb bizonyosságát látjuk az időegymásután-beli közösségnek, vagyis az irodalmi folytonosságnak. Elég az átdolgozásokra, kibővítésekre hivatkoznunk. Ennek a folytonosságnak pedig az az egyik főalapja, hogy a szerzők legnagyobb része udvari ember, közönségük meg elsősorban az udvari környezet. A krónika-szerzők nemcsak ismerik és felhasználják egymást, hanem számolnak is egymással, sőt adat vagy felfogásbeli kérdésekben vitába szállanak (pl. a Marót-kérdés, a néphagyomány és énekmondók értékelése). Eszerint egyik-másikban megrezdül már az érzés, hogy munkája révén valami együtteshez tartozik; és a közösségnek, folytonosságnak ez a — ha nem is tudata, de — sejtelve, belejátszik tevékenysége irányításába is.

Tehát gestáink, krónikáink bizonyos összefüggő alakulást mutatnak. Azonban ez az alakulás, legalább amennyire a művek ma ismert állapotából megítélhetjük, korántsem egyenletes emelkedésű fejlődés, nem műfaji kiteljesedés vagy tökéletesedés. Az irodalmi közösségből még ekkor hiányzik az ilyen fejlődéshez szükséges eleveenség, lendület. A jelesebb egyéniségek irodalmi értékű koncepcióihoz több ízben írói ambíció vagy képesség híjával létrejött irodalmi alkat nélkül való feljegyzések csatlakoznak; sőt későbbi átdolgozók elődeik művét nem egyszer teljesen kiforgatják eredeti mióltából és mélyen alája szállítják eredeti színvonalának.

Hóman történettudományi eredményei kétségtelenné teszik, — és szerintünk, ez az úttörő jelentőségük irodalomtörténeti tudományunk számára — hogy nálunk a középkorban olyan írói tevékenység folyt, amelynek mozzanatai egymással szerves összefüggésben álltak, másszóval: nemcsak krónikáink voltak, hanem volt krónikairódmunk is.

PAIS DEZSŐ.

Schöpfung Aladár: Írók, könyvek, emlékek. Kultúra és Tudomány. 50. K. 8-r. 136 l. Bpest, Franklin-Társulat, é. n. (1925.).

Schöpfung Aladár e könyvében rövidebb dolgozatait gyűjtötte össze, melyek főként irodalmi életünknek az utolsó években elhalt kiválóságairól nyújtanak vázlatos képet, csak néhány nagyobb vonással megrajzolt képet. Továbbá alakjukat mintegy még egyszer a közönség elé idézi, lámpájának fényét rájuk vetíti, s e világításban élesebben rajzolódik elénk egyik-másik vonásuk. Ady Endre, Gárdonyi Géza, Rákosi Viktor, Beöthy Zsolt, Heinrich Gusztáv, Kazár Emil s Tóth Béla képe tűnik így elénk a könyvből: néhány vonással felvázolva, de e vonásokat megeleveníti a közvetlenség, a szerző közelről látta őket s személyes emlékeinek meleg derűjét árasztja el rajtuk.

Ezek a nekrológ-szerű tollrajzokon kívül még egy-egy megemlékezés tartalmaz a könyvecske Petőfiről (*A fiatalság költője*) s Aranyról, születésük százados fordulójához kapcsolódóan, továbbá egy-egy írói arcképet Ady Endréről és Babits Mihályról, ismertetést Ady háborús verskötetéről (*A halottak élen*) s egy polemikus dolgozatot (*Konzervatív kritika, fejlődő irodalom*), mely Horváth János füzetének (*Aranytól Adyig*) visszhangjává keletkezett.

A könyv tartalma ebből is kitetszően eléggé változatos és ennek ellenére is az ellenmondást kevesebb részében hívja ki, mint Schöpfung előbbi könyve (*Magyar írók*). Mintha megfogytak volna a szerzőnek támadó éle s az újat propagáló heve, helyette inkább a maga meggyőződésének nyugodt s másokra ezt egyáltalán nem tukmáló közlése jutott volna túlsúlyra. Ez mindenesetre rokonszenvesebb; de még így is vannak a könyvben olyan jelenségek, melyek visszásan érinthetnek bennünket, még ha nem vonjuk is kétségbe a szerző jóhiszeműségét.

Már maga az, hogy az új irodalmi nagyságokról írt dolgozatait itt is a régi nagyokról írottak közé vegyíti, bizonyos mértékig alkalmas a laikus olvasó megzavarására s talán nem is ment minden tudatosságtól. A régi nagyokról a köztudatban élő értékeléseket és ítéleteket magáévá tevén, az olvasót ezzel könnyen viszi a szerző arra a gondolatra, hogy épily kétségtelen, általánosan elfogadott értékelés az is, amit az újakról mond. Sőt, átsárgós aránytalanságot s kedvezőtlen megvilágításba állítást eredményez, természetesen nem a régi nagyok javára, a régi nagyok rajzában egy szempontból kiinduló vázlatosság, az újakéban a vonások teljességére, sőt elfogult felfokozására irányuló törekvés. Petőfit pld. csak egy szempontból elemzi: mint az ifjúság költőjét. Ez ellen nem lehet kifogás, annál kevésbbé, mert maga a szerző is hangoztatja ezt. S azt az először Erdélyitől hangoztatott tételt, hogy Petőfi a fiatal lélek költője, kiegyesítő Petőfinak, mint az

ifjúság példaképének s életalakító tényezőjének vizsgálatával. Ez érdekes szempont s fontos is Petőfinél, ki az emberéletnek éparra a szakára hat legerősebben, amely a legkézségesebben adja át magát a hatásoknak. Ebből az egy szempontból elemzi Petőfi egész lelkivilágát és morálitását. Szép és helyét megálló mindaz, amit mond; de az olvasó a Petőfiről rajzolt képpel önkénytelenül is egybeveti az Adyrról rajzoltat, s az összehasonlításban Petőfi húzza a rövidebbet. Ady költői világa káprázatosan gazdagnak tűnik fel Schöpslin rajzán a Petőfiről egy szempontból rajzolt kép mellett. Ebben a képen természetesen sok olyan értéket magyaráz bele Adyba, amit a tárgyilagos bírálóat aligha fogadhat ilyenekül el. Ha ez mind valóban meglevő értéke volna Adynak, ő volna a világ legnagyobb költője. Itt még attól sem riad vissza a szerző, amit máskor jóízűse elkerül: a tudatos belémagyaráztatástól. Mert hiszen mi más az ilyesmi: «egy szélesen kirajzolt, éttapperől éttappera szemünk előtt fejlődő világkép ez a költészet (Ady), nagy époszok világképe», (47. l.) vagy az, hogy Adynál meg kell érezni «a szavak kisugárzási területét», «a szavak kapcsolatainak és az ebből származó ritmusoknak a titkait». Az igazi nagy költőkhöz bizony nem kellenek ilyen tolvajkulcsok.

Még visszaszában érint bennünket, hogy Aranyról szólva, bármily gondos elmélyedéssel is elemzi lelkét, igaz valóját abban foglalja össze, hogy Arany a kisvároshól indult magyar polgár megtestesülése: a nagyszalontai jómódú gazdálkodó. A legigazságtalanabb és leghazugabb képek egyike ez, amely tudatosan figyelem nélkül hagyja azt a ritka nagy s gyönyörűen harmónikus műveltséget, mely Arany tősgyökeres magyarságát beragyogta. Ezzel szemben milyen áradozó magasztalásokkal emeli ki a szerző Babits Mihály kultúráltságát. Mennyire ferde és hazug megvilágításba kerül ezáltal a laikus olvasó előtt a két költő: Arany, a salontai polgár, s Babits, a páratlan műveltségű költő. Azt sem igen vehetjük baráti elfogultságtól sugallt állításnál egyébnek, hogy Tóth Béla semmi esetre sem volt olyan nyelvtutázó fenomén, mint Laczkó Géza, akiben a szerző szerint a minden apró részletre figyelő nyelvtudós és az ódon anyagból kézséges kifejező eszközt formáló stílművész egyesül szinte példátlan tökéletességgel. (131. l.)

Mindezekben egyáltalán nem vonjuk kétségbe a szerző jóhiszeműségét; ellenben teljesen elfogult pártembernek mutatkozik abban a vitázó cikkben (*Konzervatív kritika, fejlődő irodalom*), melynek fölvétele semmi esetre sem vált a kötetnek előnyére. A vele való vitatkozás nagyon kinőne egy rövid ismeretetés szűk keretei közül, nem is volna időszerű; de nem lehet említés nélkül hagyni, hogy a konzervatív kritika tárgyalásában határozottan rosszindulatú, egyoldalú és elfogult. Nem csekély önhittsége vall annak hangoztatása, hogy a tehetség, az alkotás, az érv mind az ő oldalukon volt, s ami kritika ellenük elhangzott, az mind «üres jelszavakkal, személyes invektívákkal és kicsinyes bosszantásokkal való handabandázás.» Abban igaza van, hogy a konzervatív kritikának voltak mulasztásai, s épen ezért nem felel meg a tényeknek az a másik állítása, hogy nagy hadakozás volt a két irány közt. Sajnos, a konzervatív kritika nem vette komolyan az új irodalom kártékony hatását, s nem küzdött ellene. Úgy gondolta, hogy amint ő látja az új irodalom kóros jelenségeit, látni fogja ezeket a közön-

ség is. Mi alapon beszél tehát Schöpfung nagy anathémáról, mellyel rásújtott az orthodox kritika az új irányra, s hol van az az «egész hatalmi szervezet», melyet ő a konzervatív iránynak tulajdonít? Sajtó, kiadók, pénzemberek az övéik voltak, mi adta hát az ellenpártnak azt a hatalmi szervezetet? Ahhoz pedig már a humor iránt való teljes érzéketlenség kell, hogy a konzervatív kritika «elpolitikásodásáról» (minő szép szó!) beszéljen s hallgasson az új iránynak a radikális politikával való szívbeli frigyéről — a forradalmak után, mikor ez már oly kétségtelenné vált. Mindaz, amit a politikának az irodalomra gyakorolt romboló hatásáról mond (27. l.), egész bátran hathat önvallomás gyanánt is és bizony pompásan ráillik az új irányra.

Ilyen cikkek a vitatkozás hevében, egy pártorganumban helyén vannak, de a közönség szélesebb köréhez szóló könyvben nagyon diszharmonikusnak hatnak. Annál visszaszábban érint ez bennünket, mert ahol ilyen pártszempontoktól menten ír a szerző, valóban kellemes olvasmányt nyújt. A szerző eredeti, gondolkodni szerető fő, művelt, jó ízlésű, artistikus fogékonyságú ember jó szeme van az írói sajátságok felismerésére, s van érzéke az írói egyéniségekre ható tényezők okos mérlegelésére. Előadása is kellemes, eleven, színes, öletes. Kár, hogy tömördek fölöslegess idegen szóval tarkazza. egyik másik magyar szót pedig merőben szokatlan jelentéssel használ. Az *évidés* szót töprngés, tépelődés értelmében szerepelteti (18—22. l.), pedig ez kötődést, incselkedést jelent; Ady *megátalkodott* híveiről beszél (56. l.), pedig ez a rosszban való konokság jelzésére szokott szolgálni; *furcsállódó* mosolyról ír (124. l.), holott furcsálló mosolyt akar mondani; az ilyesféle kifejezés pedig: «alakjaiban olyan jó íz van» (104. l.), nagyon különösen hangzik. Mindenesetre előnyére válnék stílusának, ha az ilyesmikre is kellő gondot fordítana.

HAJDU ZOLTÁN.

Verő György: A népszínház Budapest színi életében. Budapest, Franklin, 1925. N. 8-r.

Ezt a művet az 1925-ös jubiláris esztendő tette aktuálissá. Idén, október 15-én volt kerek ötvenedik évfordulója annak, hogy a Népszínház megnyílt. A főváros színháza lévén, most a főváros gondoskodott róla, hogy e nagyjelentőségű intézmény története megírassék. E feladatra valóban alig lehetett volna Verő Györgynél alkalmasabb embert találni; mint rendező és szerző e színház munkájának tevékeny részese volt, és sok olyan eseménynek lehetett szemtanúja, amelyeket a mai nemzedék vagy nem tud már, vagy csak hallomásból ismer. Amellett kitűnő tollú író is: élményeit, megfigyeléseit pompásan és érdekesítően tudja közölni.

Könyvének e nagy előnyei mellett csak egyetlenegy lényegbevágó hibája van: látszik, hogy az író a tudományos munka módszerével csak madártávlatból ismerős. Az egész művön némi fegyelmetlenség, rendszertelenség vonul végig, ami a későbbi kutatók számára e különben nagybecsű forrásmunka kezelését nehézkessé teszi. Először is fölösleges volt a tárgyat olyan történelmi messzeségből kezdeni, s a Népszínháznak előzményeitől az aquincumi

amphitheatrumot, Etelvárának dalos lakomáit, az ősmagyar énekmondókat s a Budán megfordult török színészeket megtenni. Kapcsolat e régi alakoskodások és a Népszínház működése között nincs, s azonkívül lépten-nyomon érzik is, hogy a szerző e korszakok ismeretében ingadozó. A magyar színészet kezdő jelenségeinek: a misztérium-előadásoknak, az iskolai színjátszásnak, valamint a fővárosi német s a meginduló magyar színészetnek ismeretése épenolyan fölösleges volt, akárcsak a Nemzeti Színház korszakának egyébként vázlatos rajza.

A pesti Népszínház előzményei nem régiebbek Molnár György vállalkozásánál, ki 1861-ben a Budai Népszínháznak veti meg alapját. E, pár évi megszakítással kilenc évig működő színház volt az első intézmény, mely — bár maga megbukott — a népszínházi eszmét erőre kapta. Testet öltött hangoztatása volt egyfelől annak a művészi gondolatnak, hogy a magyar drámai alsóbb fajoknak önálló otthont kell adni — másfelől annak a hazafias célnak, hogy a magyar testvérfőváros négy német színházának germanizáló hatását a Nemzetin kívül legalább még egy magyar színháznak kell ellensúlyoznia. Ha Verő György művének első, teljesen fölőleges 55 lapja helyett ezt a vállalkozást, valamint a nyomába következő egyéb népszínházi próbálkozásokat, így Aradi Gerőnek a Várszínházban s Miklósy Gyulának az Istvántéri Színházban kifejtett működését ismertette volna bővebben, könyve nemcsak kompozícióbeli egységet nyer, hanem a magyar színészet-történetnek is nagyobb szolgálatot tesz.

Annál több becses és máshol egyáltalában nem található adat van felhalmozva a többi részekben. A kissé rendszertelen modorért, az áttekinthetőség némi hiányaiért s az apró színházi pletykáknak kelletlenül sűrűbb közléséért bőségesen kárpótol bennünket a nagyértékű megfigyeléseknek rengeteg halmaza. S ez adatok Verő tolla alatt nem maradnak holt dokumentumok, hanem életet nyernek, s az olvasóval is szinte átélik a Népszínháznak harminchárom éves történetét. Megelevenedni látjuk Rákosi Jenő igazgatásának küzdelmes, de egyúttal diadalmas lendületét (1875—1881), kibontakozik előttünk a második igazgatónak, Evva Lajosnak hosszú korszaka (1881—1897), mely a legfényesebb diadalokat mutatja fel, de végső éveiben már némi hanyatlást is, majd végigéljük Porzsolt Kálmánnak (1897—1904) sikertelen küzdelmeit, hogy azután mint egy szomorújátéknak pergő ütemű végfordulata, szomorúan illessen meg Vidor Pálnak tragikus vergődése (1904—1906), a Népszínházi Bizottmánynak (1906—1907) és Máder Rezsőnek (1907—1908) hasztalan kísérletezése.

Verő György az igazgatói, rendezői és színészi munkát egyaránt jól tudja ismertetni. Rákosit mint a naturalizmus felé törekvő rendezőt mutatja be, ki a színészek játékában az egyszerűséget, a színpadi kép megalkotásában a természetűséget követeli. Színházi festőjét vidékre küldi, hogy tanulmányozza a parasztházakat s ezek mintájára fesse meg a népszínművek dekorációit. E naturalizmus irányában buzdította népszínműíróinkat is. Mint rendező nemcsak elméleti oktatója volt színészeinek, hanem, ha kellett el, is játszotta előttük — s Verő szerint kitűnően — a vitás jeleneteket. Színészgárdája engedelmes és megértő eszköz volt a kezében, csak a boházatok könnyed átékstílusára nem tudta őket rákapatni; e téren vaskosan kiemelők maradtak,

ugyanakkor, amikor Paulay Ede gárdája a franciás eleganciát és fölényes könnyedséget már kitűnően bírta. Evva Lajos rendezői elvei nagyjában megegyeztek a Rákosi elveivel, de színészeit nem tudta olyan szemléltetően tanítani, mint elődje. Porzolt Kálmán a színpad naturalista beállítását még Rákosinál is erősebben főszirozta, de ez a túlságos valósághűség a népszínműveknek stilizált világához sehogysem illett.

Még több igazán értékes adatot kapunk Verőtől a színészek játékaról. S ebben a tekintetben nagyon mély hálára kötelezte a magyar színésztörténet későbbi megíróját, hiszen épen az itt bemutatott évtizedek a magyar színi kritika hanyatlásának éveit, amikor talán az egy, s e téren nem is sokáig működött, Beöthy Zsoltot kivéve, a színházi bírálat merő általánosságokkal elégedett meg. Ekkor kerültek divatba azok a kényelmes, semmitmondó jellemzések, amelyek sajnos ma is uralkodnak, hogy az X. úr tehetsége legjavát adta, Y. kisasszony felülmúlhatatlan volt. Verő György a színészi játék ismertetésében nem elégszik meg ez általánosságokkal. Leírásai plasztikusak és elképzeltetők. Elsőrangú színész portrékat közöl Tamási Józsefről, Solymosi Elekről, Tihanyi Miklósról (akinek Gonosz Pistáját Ujházinál is külön alkotásnak tartja), Kassai Vidorról, erről a groteszkbe hajló, de azért finoman részletező komikusról, Pálmay Ilkáról, Hegyi Arankáról, Csatai Zsófiról, s nagyon becses megfigyeléseket közöl Blaháné színészegyeniségéről. A magyar népszínművek e legnagyobb hatású megalapozója előtt Verő György is hódolattal hajlik meg, de nem hűny szemet tehetségének határai előtt sem. Mély érzését kiemeli, de megállapítja, hogy az elragadó szenvedély megszólaltatásához nem volt elég ereje. S e körülményekre Verő különös nyomtatékkal hívja fel mindazok figyelmét, akik a népszínmű történetével foglalkoznak, nyilván azért, hogy ebben keressék egyik okát annak, amiért a népszínmű nem igen tudott a tragikus felé hajlani.

De nemcsak a színészekről közöl érdekes arcképeket, hanem igen jó bepillantást enged a színházi adminisztrációba, a színház belső életébe, s bepillantást enged a kulisszák mögé, még a műszaki személyzet munkájába is. A Népszínház mellett működő többi fővárosi színházról is sok érdekeset tud elmondani, különösen a Népszínház felvirágzása mellett lassan elhervadó német színészetéről. A Feleki Miklóstól 1884-ben népszínházzá szervezett Várszínház működésének rajzát azonban már nem érezzük ennyire kielégítőnek. E vállalkozás bukásának okául Verő egyedül azt hozza fel, hogy Evva felújította a nagyhatású *Ördög piluláit*, s ezzel visszacsalogatta a közönséget Budáról Pestre. A mi tudunkkal nem ez volt a legfőbb ok, ami miatt Feleki színházának — bár a Népszínháztól megvált Blaha Lujza is átszereződött hozzá — meg kellett buknia. Itt inkább a műsorkérdés volt a főtenyező. A pesti Népszínház csak azokat a darabokat engedte át jobbparti riválisának, amelyeket maga 1875-ben kapott a Nemzetitől, az újabban szerzetiek elviadási jogát azonban — pedig Fel ki nagyon kérte — természetesen nem osztotta meg vele. Már pedig a Várszínház igazgatója nem tudott új műsort teremteni, s Deréky Antal és Konti József *Eleven ördögén* kívül nem volt vonzó darabja.

A színészi és a színház-adminisztrációs munka ismertetésén kívül természetesen igen sok irodalmi adat is van e könyvben. Látjuk, amint a

Népszínház műsorában a népszínmű, a látványos színdarab és a bohózat rovására egyre jobban elszaporodik az operett. A népszínműről Verőnek egy-két nagyon jó adata van, mindamellett e műfaj hanyatlását nem mutatja be eléggé meggyőzően. Szerinte a népszínmű elsatnyulásának főbb okai im ezek voltak: 1. letűnt a romantikus kor, amely életre hívta; 2. a romantikus Tamásinak nem akadt méltó utóda; verista színészeink nem tudtak a nép nyelvén beszélni; 3. az operett töszomszédsága is károsan hatott rá: hogy fel tudja venni vele a versenyt, előbb parasztvígjátékká (*Piros bugyellás*), majd etnografikus életképpé (*Tót leány*) alakult, s végül a pusztá neveltető célzatig jutott el; 4. legtöbb ok a népszínmű-költők hiánya volt. Nagyon üdvös lett volna, ha Verő ez okokat részletesebben, nemcsak így odadobva mutatja be. Így nem látjuk egészen világosan, hogy a parasztdrámára irányuló kísérletek (Pl. Rákosi: *Magdolnája*) mért maradiak annyira folytatók nélkül. Azt sem értjük teljesen, hogy a népszínmű Tóth Ede, Csepreghy után mennyiben jutott el a pusztá neveltető célzatig, hiszen maga Verő állapítja meg nagyon helyesen, hogy pl. Rátkay László népszínművei mennyire a sötétebb tónus felé törnek.

A népszínmű vetélytársát, majd legyőzőjét, az operettet, bőven ismer-teti. Minket természetesen első sorban a magyar operett érdekel. Verő sajnos nem nyúl vissza az operettnak még a pesti Népszínház előtti bölcsőkoráig, hanem csak Lukácsy Sándor *Székely Katalin*jával és Rákosi Jenő *Titilla hadnagyával* kezdi e műfaj hazai történetét. Elismeréssel adózik Rákosi operettírói működésének de csak úttörő munkásnak tartja Konti Józseffel szemben. Nem csorbítjuk Konti József érdemeit e téren, de azt hisszük, hogy Verő György kelleténél többre becsüli. Igaz, hogy a termésben szapora operett-irodalom a Konti zeneszerzőségéhez kapcsolódó operettekkel kezdődik, de ami a poezis üdeségét illeti, a Rákosi-féle előzmények igenis versenyeznek, sőt itt-ott felül is múlják a későbbi e nemű színdarabokat.

Helyesen mutat rá Verő annak okára, hogy a Népszínház miért kísérlete-zett külföldi naturalista színdarabokkal is, hogy miért ő vezette be a magyar színpadra Zolát és Sudermann-t. A Nemzeti Színháznak, amely természet-szerűleg elsősorban a hagyományok ápolására hivatott, nem lehetett feladata ez akkor még vadonat-új irányokat a közönségnek bemutatni: erre kevésbé konzervatív vállalat, a Népszínház volt hivatott.

Figyelemben részesíti Verő György a Népszínház látványosságait (Csep-reghy Verne-átdolgozásait) és a bohózatait is. Ezzel a megállítással kap-csolatban azonban szeretnők a szerzői valamire kérni. Szíveskedjék nyilat-kozni — határozottan és homály nélkül! — arról, hogy a népszínháznak mely írói írtak *Tinódy Lajos* álnéven. E címszó alatt Szinyei életrajzi lexikona azt mondja: «Tübben rejlenek e név alatt», s munkáikul felsorolja *Az új peleskeiek*, *A harctérről* és *A tündérhaj* című bohóságokat. Verő György *Az új peleskeieket* Toldy István művének tartja (125. l.), *A tündér-hajról* alig szól. *A harctérről* című bohózatot «tudósítás» keletkezéséről pedig ezt mondja: «Rákosi sietve mozgósította írói gárdáját (Toldy, Ábrányi s.b.)» (131. l.). Tisztelettel kérjük először is, hogy melyik Ábrányi, másodsor pedig, hogy kik rejlenek a *stb.* alatt. Magunk a következőket tudjuk e kér-desről: A Nemzeti Hirlap 1876. évf. okt. 29-i száma *A harctérről* című

látványos darab szerzőjéről Tinódy Lajosról megjegyzi, hogy «ez álnév mögött, mint a Népszínház igazgatóságának bejelentetett, több drámaíró lappang, kik társaságba álltak a végből, hogy a Népszínház számára rendszeresen dolgozzanak. Ez már e szerint második darabja lesz e társaságnak a Népszínház számára». (Az első t. i. *Az új peleskeiek* volt.) *A tündérhajról* ugyane lap 1877 jan. 21-i száma alapján tudjuk, hogy dalos és táncos bohózat volt, melyet szerzője, akárcsak *Az új peleskeiket*, egy francia daraból magyar milióbe tültezté át. Nagyön feltünő most már az, hogy *A harc-térről* címűt Kéký Lajos, Berezik Árpád színműveinek még a szerző életében (1912) készített kiadásában, Berezik műveként közli, akinek nevét pedig ez frói társaság tagjai között Verő György még csak nem is említi. Ez a különben nem nagyjelenőségű kérdés okvetlenül tisztázandó volna, hiszen itt Verő György egy szavával világosságot teremthetne, s az irodalomtörténeti kutatást fölösleges fáradságtól kímélhetné meg.

Általában e könyvnek nagyobb filológiai pontosság is elkelte volna, hiszen például *A szép Meluzina* című tündéres, verses látványosság Rákosi Jenő művének van feltüntetve (188. l.), holott épen a Rákosi Jenőtől rendezett kiadásban Csepreghy művei közé vétetett fel.

A Népszínház zeneszerzőit is jellemzi Verő György. Puks Ferencnek, Erkel Eleknek, Konti Józsefnek nemcsak érdekes emberi portréját kapjuk, hanem egyúttal zeneszerzői működésükről is sok tanulságos szó esik.

A könyv apróbb, érdekes adatai közül is hagy legyen felemlítve egy-kettő: Az első délutáni előadást Rákosi Jenő illesztette műsorba 1881. máj. 19-én, s Evva Lajos rendszeresítette őket *A madarász*nak 1892. márc. 20-i előadásával. A *Himnusz* hangjaira való felállás szokása magának a szerzőnek 1000 év című millenniumi darabja első előadásával kezdődik. Ukki Imre néven özv. Csepreghy Ferencné fordított a Népszínháznak. A *Ripacs* gúnynev Szigeti József *Csókon szerzett völegényének* egy Ripacs nevű színész alakja nyomán kelt szárnyra.

De Verő György a Népszínháznak nemcsak múltjával foglalkozik, hanem jövőjével is. Ugy képzeli, hogy Budapest művészeti életének szüksége van ez intézményre, s a helyén 17 év óta működő Nemzeti Színház költözzék új épületbe. A főváros tulajdonát tevő két színházat, a Városit és a feltámasztandó Népszínházat, egy igazgató kezében kell egyesíteni, s e két intézetnek helyes munkamegosztással kell élnie. A Népszínház művelje a látványos történeti drámát, fővárosi életképet, iránydrámát és bohózatot, a Városi pedig a zeneileg értékes operettet, pantomimjátékot, balletet és könnyebb operát.

Verő György negyedfélszáz lapra terjedő, bőséges illusztrációkkal ellátott könyve színészettörténeti művekben nem föltette gazdag irodalmunknak jelentős nyeresége. Ha tudományos diszciplínáltságban és rendszerességben vannak is hiányai, de adatainak bősége, a szemtanú szerző megbízhatósága, színészportréinak megkapó és eleven volta révén a magyar színészettörténet kutatóinak nélkülözhetetlen forrás műve lesz. Stílusának kedvessége élvezetes olvasmányá is teszi.

GALAMB SÁNDOR.

Alszeghy Zsolt: Vázlatok. Pallas-kiadás. Budapest. 1925. 8-r. 146. l.

Örömmel olvastam e könyv tartalomjegyzékét. Jónévű írókat sorakoztat fel (Herczeg, Rákosi Viktor, Szemere György, Kozma, Sajó Sándor, Reményik Sándor, Áprily Lajos stb.), s nem érdektelen, ha egy és más új dolgot hallunk azokról, kiket kedvelünk. Szapora munkásságával maga a szerző is magára irányítja figyelmünket. Igaz, munkássága e könyvben jórészt cikkecskék gyűjteményében merül ki — még kisebb tanulmányoknak sem nevezhetők — s így eljárása e ponton valamelyest eltér a hagyományoktól. Gyulai, Péterfy, Riedl, Beöthy az effajta (tulajdonképpen *más fajta*) apróbb dolgozatok könyvbe foglalását az utókorra bízta, szerényen s mégis önérzetesen jelezve, hogy a könyv tiszteletreméltóbb keretére nem érdemesek — s Riedl tanulmányai máig sincsenek összegyűjtve!

Vázlatoknak nevezi az író művét, s e cím helyes kritikai érzekre mutat. Valóban vázlatok, melyek az olvasó részéről kiegészítésre, kidolgozásra, sőt sok tekintetben korrigálásra szorulnak.

Az elbeszélőkre nézve szerzőnk módszere az, hogy sorra veszi műveiket, elmondja tartalmukat, megrajzolja a művek miliójét, nyomozza az írók világnézetét, s elszórtan kritikai megjegyzéseket is tesz. A művek tartalmi ismertetése s a miliórajz bizonyos gyakorlatra vall, s egyik-másik írónak, mint pl. Domonkos Istvánnak arcképe e leírásokban elég reliefszerű.

A szerző ereje általában az *ismertetésben* van. Olvasmányai útján (Taine, Brandes) elsajátította az írói jellemrajzok egynemely technikai fogását, s ezeket szerencsésen alkalmazza dolgozataiban. A költőket — pl. Reményiket és Áprilyt — is igen helyesen megválasztott idézetekkel jellemzi, s így az olvasónak, ki e költők verseit nem ismeri, némi fogalmat ad róluk. De hogy mi a művészi érték a felsorolt művekben; mik e különböző írók művészi eljárásának esztétikai sajátosságai: e kérdésekre adós marad a felelettel. Rákosi Viktorról pl. megállapítja, hogy «írásai az egészséges lélek megnyilatkozásai: ez a *jelentőségük* a magyar irodalmunk kincsesházában»; Szemere szépírói pályájának is «az a jelentőség, *hogy ezt a feladatát, kötelességét* mindig érzi, soha szem előtt nem téveszti.» Az efféle sovány, semmitmondó megállapítások, az ilyen értéket magukba nem foglaló értéktételek azt hiszem, az írókra nézve is sértők. Sunt verba et voces, praeterea quae nihil. Általában, ahol szerzőnk túllépi tudáskörét: a tartalmi ismertetést és miliórajzot s a parttól messzebbre merészkedik a méltatások és önálló kritikai megjegyzések szabadabb hullámaira, ott hamarosan elsodródik. Még jó, ha régi, arany igazságokkal szórakoztat, mint pl. mikor Péterfy Jenőnek ezelőtt 27 évvel elhangzott bírálata alapján felfedezi, hogy Herczeg írói művészetének «egyik legerősebb oldala a könnyedség, amellyel alakjait elképzelheti». Sőt azt is meghocsájtjuk, ha képzelete, mint Arany léggömbje, neki-neki lendül az ily költői-gyakorlatokban: Herczeg művészetének varázsa az, hogy alakjai vázához «mesepillangók szállítják a színes ruhát». (E rossz metafora teljesen félreismeri a művészi teremtés genézisét és lefolyását.) De mikor olyanokat mond, hogy «Herczeg képzelete . . . nincs kötve adatokhoz, történeti forrásokhoz . . . ezért *múlja felül a regény-művészetben Kemény Zsigmondot és Gárdonyi Gézá*t» — akkor nemcsak ítéleteinek tétele, de megokolása is bizonyára elsősorban Herczeg Ferencet

hökkeni meg. Az ily kisiklás nyomós és újabb bizonyíték arra, hogy a kritikusnak nem elég irodalomtörténeti tudással rendelkeznie; nem elég elsajátítania az esztétikai stílus frazeológiáját: műérzékének is kell lennie. Amily biztosan — bár, mint ez köztudomású: elfogultan — jár Alszeghy az irodalomtörténetben, s amily elfogadhatóan meg tudja néha rajzolni mások esztétikai megfigyelései és értékelései alapján egy-egy író arcképét, oly bizonytalanok léptei a jelen kevesebb támaszt felkínáló útjain. Innen van, hogy legtöbbször kerül ki az esztétikai analízis útvesszőit, figyelmen kívül hagyja a művészi teremtés lélektani gyökereit, s nem merül bele a kompozíció rejtelmeibe. Inkább külső dolgokat festve terjedelmes leírásokat ad jellemekről, helyzetekről, vagy a költő világnézetéről, erkölcséről beszél — és sok mindenről, ami mindezeknél kevésbé fontos, miközben nem frissít fel egy új benyomás örömeivel, s nem csillant meg egy eredeti gondolatot.

Egy eredeti szempont azonban mégis van Alszeghy könyvében. Eddig az írókat a művészi és nemzeti szellem figyelembevételével volt szokás megérteni és értékelni. Alszeghy e szempontokat kitágítja s felekezeti és vallásos nézőpontokkal gazdagítja. Az irodalomtörténetnek ő — hogy úgy mondjam — hit- és erkölcstan tanára. Számbaveszi az irodalmi művek tárgyát, s pontosan megállapítja a mű anyagának protestáns vagy katolikus jellegét. (Lásd Rákosi Viktorról szóló fejtegetéseit.) Sőt szigorú tanárhoz illően noteszt is előveszi. Így kap pl. Kozma Andor, ha jól sejtem, csak elégséges jegyet, mert «azt a kapcsolatot, mely az erkölcsöt a tételes vallás szerint való élettel fűzi egybe, nem látja». Nem vitatkozom szerzőnkkel, hogy e módszer helyes-e, termékeny-e, *okos-e*: meggyőzni őt e tekintetben nem lehet.

De még hagyján, hogy Kozma Andor lelkét félti a Sátántól: egy oknyomozó morálhistorikus mélyebben is szánt és tozomának «a századvég liberalizmusából» fejlődő «pusztító jellegű» protestantizmusát így magyarázza: «A magyar protestantizmusnak a magyar politikai élettel azonos jellege, a sérelmek politikájában való elfogódás, ez a közös vonás adja a magyar vallás jellegét a protestantizmusnak, olyan jellegét, mely a politikában és erkölcsben uralkodván, Balthazárhoz vezetett.» Szerzőnk dicséretére meg kell jegyezni, hogy — mi okból, nem tudom bizonyossággal — a protestantizmus elleni rohamát itt jóindulattal mérsékelte; e Kozma-cikk eredeti fogalmazásában t. i., mely a szerző lapjában jelent meg, a protestantizmus és holsevizmus között fedezett fel szorosabb okozati kapcsolatot.

Nem tudom, mely fokban lesújtó vagy megsemmisítő az olvasó ítélete ily szellemű fejtegetésekről. Az látnivaló, hogy a szerző ismét nem mások után, hanem magárahagyatva gondolkodott. Könyvét efféle excessusok miatt, melyekkel itt komolyan nem foglalkozhatunk, valami kisebb egyházi lap kritikai rovatába utalhatjuk: ott döntsenek felette, hogy megjegyzései épen ma, mikor a keresztyén és keresztyény egyházak együttműködéséről oly sok biztató szó esik, mennyiben könnyelműek és tapintatlanok.

Alszeghy könyvének, mint eddigi megjegyzéseink is mutatják, két nagy hibája van. Az egyik, hogy szempontjai jórészt nem irodalmiak, a másik hogy «vázlat»-ai nemcsak szerénységből «vázlatok». A mondottak felmenthetnének attól, hogy további részletekbe bocsátkozzam. Egy-két kirívóbb

hibára mégis rá kell mutatnom, már csak azért is, hogy az író *legközelebbi* munkájában ezeket elkerülje. Bántó az egység hiánya a Sajó Sándorról írt cikkekben, mert bevezetése nem lírikusról, hanem naturalista régényíróról írt dolgozathoz illő. Költészetében a fajmagyar vonásokat nagyon hangsúlyozza — és joggal — de e faji jelleget tévesen magyarázza «keleti vér»-ből. — Kozma költészete jellemzésénél ellenmondás, hogy a költő «gondolata a földi élet határán túl nem száll», mikor, mint később idézi, hitvallása a költőnek; «a szabadság fenn magasan ég s föld között van» stb. — Kerülnie kell Alszegehynék a semmitmondó frázisokat, mint pl. Kozmáról: «költészete erős érzelmi meghatódás alkalmából sarjad.» (Melyik költőé nem «sarjad» ebből?) — «Kozma költészetét a szív jellemzi, teszi *egyénivé*» (!) — «Minden sora meleg, minden gondolata a szíven szűrődik át. A gondolatot éppen ez teszi poézissá!» — «Ha a nap süt túlerősen (helyesebben: túlerősen süt) vagy az utcán nagy a sár, beteszi ablakának fatábláit, családjának körébe telepszik.» A bölcs, aki ezt teszi: Sajó Sándor. De nem minden ember ezt teszi-e, aki azért még nem Sajó? — De Sajó sem mindig kerüli a napfényt, egy megelőző lapon Vargha Gyulával együtt a «város fia» ők (valóban? Vargha is, aki «paterna rura exercet bobus?»), s «nem a nyomor tanyái felé, hanem a rendezett utcára néz az ablakuk; a nap szépen süt le íróasztalukra és a napsütéssel állandó vallásos megnyugvás tér a lelkükbe.» Úgy látszik, ez a napsütés hiányzik Kozma Andor íróasztaláról! Aztán: Sajó «költeményei érzések és hangulatok: nem gondolatok sorával tesz világfelfogásáról tanúságot. De ami ebből a világfelfogásból kibontakozik, az a józan, békés, alapjában vallásos polgárember életnézete. Ezt mindössze két vonás teszi egyénibb színűvé: a kötelességtudásnak az öntudatlanul Fichtével egyező hangsúlyozása és az, hogy mindent az emberi szempontjából ítél meg.» Látnivaló, hogy míg az író a középső mondatot leírta, elfeledte, hogy a harmadik mondat az elsőnek ellenmond. Sajó először érzésével fejezi ki világfelfogását, aztán meg ítéleteivel. Az ilyen üres, semmitmondó jellemzésekből csaknem minden lapon csokrot lehetne gyűjteni a könyvből.

A szerző e cikkeket előbb mint szerkesztő, saját lapjában közölte, de feledni látszott, hogy van egy nála is tekintélyesebb szerkesztő, s ez az olvasóközönség. E szerkesztőnek is megvannak a maga papirkosarai: s jaj a könyvnek, ha belehull.

HARTMANN JÁNOS.

Benedek Marcell: A modern magyar irodalom. Budapest, 1924. Béta r.-t. 16-r., 121 lap.

A könyv bevezetéséből megtudjuk, hogy az irodalomtörténet nem tudomány; hanem művészet, amelyhez megértő- és átélőképesség, ízlés- és forma-érzék, egyéni világnézet, szerkesztő- és stilizálóképesség és «természetesen» tudás is kell. Ezeket előrebecsátva, az író megírja az új magyar költészet fejlődését. Eleve meg kell állapítanunk, hogy könyve fölényes hangon írt, elfogult, sokszor ízléstelen és irányzatos munka. Annyi ellentmondás, tévedés és gyöngeség van benne, hogy nem is kellene vele foglalkoznunk, ha nem volna

veszedelmes is. Veszedelmes, mert rosszakaratúan céltudatos, és veszedelmes, mert társalgó formában, szellemeskedve és hamisan pointírozva, valótlanságokat hirdet, igazságtalan, és nincs mértéke.

A «művészet erkölcsanát» Ady költeményeivel kapcsolatban fejti ki: az erkölcs: a komolyság; komolyan venni a szerelmet bármilyen formájában, törvényes-e, vagy nem, érzéki-e vagy nem. A vallásos *korlátoktól* — úgymond — az emberek mind sűrűbben szabadulnak. Szociális forradalom van. Budapest a magyar nagyváros: úgy kell venni, ahogy van. A pesti nyelv irodalomba «mentését» nem tartja jónak, de elismeri a jogosultságát. A diadalmas naturalizmus előtt kár «ellenzőt tenni» az író szemére.

Ezek Benedek alapvető szempontjai. Módszere a német irodalomtörténet-írásban már nem új «generáció-elmélet». Az apák nemzedékét fölváltják a fiúk és mellettük már nő a legújabb nemzedék, amelyet — «*nagy szerencséje van*» — a «hivatalos fellegrárokba» még be nem jutott fiúk támogatnak, akik «*még mindig* nem válhattak akadémiává». Az alaptónus ez: minden, amit a «hivatalos» irodalomtörténetírás mond, rossz. Az apák és fiúk között harc nincs. Az apák epigonok, a fiúk a tehetségek. Forradalom nem volt az irodalomban, csak *fejlődés*, persze amit Benedek lát fejlődésnek: zenítje a «diadalmas» naturalizmus, hegycsúcsai a három nagy tehetség, Móricz, Ady és Babits. Mindenki, aki (Benedek és társai szerint) hozzájuk vezet, előfutár volt: ez fejlődés; érdem, ha valami rokonság látszik bennük a «fiuk»-kal; a többiek a «sötét völgyben» ülnek. Van közöttük, aki kiméletet érdemel: Rákosi Jenő, Benedek Elek — jaj a többinek! A cinikus Mikszáthban «a romboláshoz sincs elég lendület». Herczeget nagyon lekicsinyli. Semmivel sem foglalkozik komolyan, neki minden csak «sikertől» — de minden csak *csinálva* van és nem ragad magával — Kozma *okosabb*, mint lírikusnak szabad volna (!), szatirikusnak élesszemű, csak azt az egy *gyilkos* szót nem találja meg; Bárd Miklós érzéseinek kifejezését a *szemérem* gáncsolja el, (ami Babitsnál erény), a szemérem pedig nagy *erény*, ha egy akaratlan stb. szó *erőszakot tesz rajta* néha-néha. — Egyébként is erőltetett szempontokból, kikapott és odávetett vonásokkal, felületesen rajzolja az írókat. De jó társaságban vannak. Petőfi túlárado egyéniségét is alárendelte a közösségnek, amely az életéért küzdő nemzet kollektív érzelmeit fejezte ki. A forma Arany kései műveiben már modorossá kezdett válni. Jókainak gyenge volt az akarat, gerince, logikája (!). — Az «apák» közül Pekár Gyulának, Werner Gyulának a neve sem szerepel: kell a hely Palágyi Lajosnak, Kádár Endrének, Raith Tivadarnak és sok másnak.

Látnivaló: Herczeg Ferenc a «kurzusban» nem volt elég liberális, Pekár meg épen «kurzista» — ezek Benedek «művészi» szempontjai.

Voltak persze megértőbb *apák* is. Bródy «kétségtelenül nagy tehetség»: mikor még egy merész lépés volt hátra a naturalizmus diadalához: ezt Bródy tette meg a *Dadával*. Gárdonyinak érdeme, hogy a szerelmem problémájában (*Az a hatalmas harmadik*) összetalálkozik az ifju nemzedékkel. Vajda János már Ady előtt kigondolta azt, hogy *ki látott engem?*, Kiss József, hogy *senki rokonja, se úja-fia*. Makai Emil versei szívmelláthatóan hatottak a kezdő Adyra; Heltai Jenőnek először «jelentett valamit» Párizs. Íme a másik szempont: a *fejlődés*, a *nagyok* felé. A «hivatalos» irodalomtörténetírás,

amely csak téglát hord, ezeket a nagy dolgokat nem látta meg, mert nem is tudja, mi az a fejlődés. Egyáltalában nem ért semmihez. Benedek sokkal tisztábban lát mindent. A modern magyar drámairodalom pl. (Molnár, Szomory) nem modern, nem dráma és nem irodalom — de épen annyira magyar, mint a nagyvárosi magyar élet — tehát magyar. Mert a hivatalos irodalom-történet tagadja.

Ezek után nem kell részleteznem, hogy mit ír Móriczról, Adyról, Babitsról. Móricz igazibb művész — mondja — semhogy moralizálna. A paraszti trágár beszédű és érzéki természetű, tehát igaz. Ady? «Fötémáit» kell elolvasni, meg a Benedek erkölcstanát hozzá. Végeredmény: komédia a hazafiatlanság vádja, még nagyobb komédia, hogy a hagyományok lerombolásával vádolták. «A nyíltan nevükön nevezett királyi életigények bevállása» várt rá; «nyelvében stílusában, formakincsében a magyar költészetnek minden értékes hagyománya fel van halmozva». Ő a «szociális forradalom legnagyobb magyar költője».

Benedek csak ezt az *egy* komoly irodalmi problémát ismeri: a szociális forradalmat. Csak *egy* művészi irányt lát: a naturalizmus diadalát. Veszedelem, hogy ezt hirdeti. Mégis, könyvének nem ez a legnagyobb baja. Ez csak a valóságnak meg nem felelő beállítás, vagy merő, de alapos tévedés. Nagyobb bűne, hogy ebben elfogulva, csak ebből a szempontból, rosszakaratú céltudatossággal «hivatalos vélemények ellen akar hadakozni» és felületes ítéletekkel, henyén vagdalkozva, értékeket rombol. Veszedelmes, mert ezt fölényes hangon, művészi szempontokat hangoztatva, a tudás leple alatt teszi.

GÁLOS REZSŐ.

Nagyszalontai gyűjtés. Gyűjtötte a Folklore Fellows Magyar Osztályának nagyszalontai Gyűjtő Szövetsége. *Kodály Zoltán* közreműködésével szerkesztette *Szendrey Zsigmond*. (Magyar Népköltési Gyűjtemény. XIV. kötet.) Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, Athenaeum, 1924. 8-r.

A *Magyar népköltési gyűjteménynek* ez az új kötete egyszersmind első, nyomtatásban megjelent tanúbizonysága annak a nagyarányú és nagyértékű gyűjtőbuzgalomnak, mely nálunk a Folklore Fellows gyűjtő szövetségeinek munkája nyomán megindult. Kár, hogy a gyűjtés megakadt, mert a magyar szellemi néprajz igen sok értékes terméke rejtekben marad, azután meg észrevétlenül elpusztul. Ez pedig nemzeti veszedelem, főként ma, mikor a maroknyi területre szorult magyar sokkal jobban érzi az idegen fajok ostromát, mint azelőtt. Néphagyományainknak — bármily nemzetközi jelentésű is e szó: néphagyomány — alaki és tárgyi tekintetben is van valami sajátos vonása, mely a környező fajokétól megkülönbözteti, s önmagunk, faji szellemünk, művelődési értékeink megbecsülését jelenti, ha összegyűjtjük, amíg nem késő.

A *Nagyszalontai gyűjtés* anyagát két kiváló, lelkes folklorista és 28 kis diák hordta össze, mondhatni: nagy buzgalommal és szép eredménnyel. Nem ártott volna a gyűjtés sikerének, ha a gyűjtők gárdájában még több felnőtt egyén tevékenykedett volna, mert bármily igaz az, hogy sok hagyó-

mányhoz csak a gyermek tud hozzáférni, az is igaz, hogy sok folklóre-terméket lehet találni olyan helyen, hová a gyermek, különösen a diák, el sem mehet, mint pl. a mulatókban, fonókban, a nép téli találkozó és beszélgető helyein.

Az egész kötet anyagának lejegyzése hangtani pontossággal történt; ez tudományos értékét és használhatóságát nagyban növeli. Az anyag maga igen változatos, szerepel benne minden műfaj, melyet eddigi népköltési gyűjtéseinkben találhatunk. Feltűnően kevés benne a mese, az is szintelen, száraz epikai anyag, minden nyoma nélkül annak a közvetlen, kedves népi elbeszélő hangnak, mely Arany László meséit annyira értékesekké teszi. Legnagyobb számmal van képviselve a találós mese és a helyi vonatkozású monda, ezek is a legértékesebb adalékai. Ebben a tekintetben, s mert tudományos szempontból sem fér hozzá kétség, ez a gyűjtemény minálunk egyedülálló. Igen változatos a dal- és másnemű, kötött alakú anyag-készlete, ez azonban már több kisebb értékű adalékot is tartalmaz. Külön kell megemlítenünk a balladák közül a *Sára asszony* címűt, melyről kétségtelen, hogy Arany János akár ebben, akár más alakjában ismerte és *Ágnes asszonyról* szóló balladájában felhasználta. Hasonló vonatkozásúak a Toldival, a Csonkatoronnyal, Kopasszajú Szűcs Györggyel, a hamis tanúval és az ünneprontók témájával foglalkozó helyi mondák, melyek Arany János költészetének szintén helyi és népi gyökereig vezetnek.

Igen értékesek és becsesek a Kodály Zoltán lejegyezte dallamok, melyeknek értéke nemcsak abban van, hogy Arany János is ismerhette, hanem a tökéletes jelzésű ritmusban is. Ezért, s mivel a szöveg ritmusát igen sok esetben csak a dallam kíséretében ismerhetjük fel és határozhatjuk meg, a dallamkültség kérdésében a magunk részéről Kodály Zoltánnal és Bartók Bélával tartunk, mert a népdalgyűjtő munkája csak akkor teljes, ha a dallamot is megőrökíti, s nem tehetjük magunkévá azt a felfogást, hogy «egy zenével hivatásszerűleg nem foglalkozó irodalmi testület ... nem tekintheti a zenei gyűjtést feladatának.» (A szerkesztő bevezetésében, XI. l.)

Csak sajnálnunk lehet azt is, hogy a néphit és babonás szokások emlékei közlésének útját állotta a Magyar Népköltési Gyűjtemény szerkesztésénél eddig követett gyakorlat. Ezek az adalékok nem csupán Nagyszalontának néprajzi képét tették volna teljesebbé: Arany János költészetének még biztosabb és világosabb forrástani megítélését is elősegítették volna, mert tudvalevő, hogy Arany műveiben számtalan ilyen vonatkozás van. Ezek közül azokat, melyekről szintén feltehetni, hogy Arany ismerhette, épen a gyűjtés kiadásánál szereplő irodalmi szempontokra való tekintetből is kivételesen közölni lehetett volna.

A kötetnek műfajonként gondosan szétválogatott anyagát lelkiismeretes utánjárással készült jegyzetek követik, melyek legnagyobb részét Szendrey Zsigmond és Kodály Zoltán tollából valók. A *Krisztus-mondák* jegyzeteiben inkább csak a magyar változatok egynémelyike van megemlítve, holott e tekintetben el kellene volna némi tájékoztatás az idegen kapcsolatokra nézve is. A jegyzet írójának figyelmét elkerülte, hogy a *Bordalok* 5. sz. darabja Petőfi *Kördalának* első versszakával azonos. A *Szerelni dalok* között a 95. sorszámu adalékot («Ide látszik a temető széle . . .») Hoór János, volt temesvári

zenetanár dalszerzeményei között is olvastam. A szöveg műköltő kezére vall, valószínűleg a nép volt az átvevő.

A szalontai folklóre-ifjak derekas és Arany János emlékéhez méltó munkát végeztek. Az Aranyt kutató irodalom részéről külön köszönet illeti meg őket: gyűjteményük a körülményekhez képest pontosan és híven számot ad arról a népi szellemi környezetről, amelyben Arany, a legmagyarabb költő, fölnevekedett, s mely annak költői erét állandóan táplálta.

BERZE NAGY JÁNOS.

Arany János összes munkái. I—V. kötet. (Voinovich Géza gondozásában). Budapest, Franklin-Társulat kiadása. (1924.) N. 4—r., 232, 233, 357, 355, 382 l.

Arany János összes munkáinak — a *Hátrahagyott iratokkal és levelezésével* együtt tizenkét kötetes — Ráth-Franklin-féle kiadása, amelyet felerészében még Arany László gondozott, a könyvtárusi forgalomból elfogyott. Bármennyire szeretnők is, hogy ennek helyét most a régvárt teljes és kritikai kiadás pótolja, világos, hogy a kiadók érdeke sürgősebb volt a tudomány óhajainál — a teljesség, a nagyközönséget kevésbé érdeklő szövegváltozatok és ellenőrző jegyzetek kevésbé voltak fontosak a közkézen forgó kiadás megújításánál.

Hálások vagyunk ezért a kiadásért is a Franklin-Társulat készségének. Vajha Vörösmarty és Petőfi munkáinak is legalább ennyire teljes, ennyire díszes kiadása is nyomon követné Aranyét. Mégis — *post festa* — föl merem vetni a kérdést, nem lehetett volna-e a nagyközönségnek szánt, szép kiadással együtt a kritikai kiadás kérdését is, két sütetre, de egy lepényből valamiképpen megoldani. A mostanság divatos A) és B) listára gondolok: az A)-kiadás lett volna a most megjelent szöveg, de csakugyan teljes gyűjteményül, amelyhez kiegészítésként a B) azaz tudományos kiadásban a levelezés is csatlakozott volna; a B)-kiadásban ugyanez a szöveg, folytatólagos kötetekben az összes variánsokat és az egész tudományos apparátust közölte volna. Az egész csak technikai kérdésen múlik, a németek Goethe-kiadványaikban régen megalkották a mintáját.

A kiadás, úgy ahogyan megjelent, hű lenyomata az előbbinek; kibővült Arany két novellájával, amely annál érthetlenebbül maradt ki a Hátrahagyott iratokból, mert hiszen ugyanott Arany László a novella-töredékeket is kiadta. A *Népmese-töredék* új címet kapott (*Az özvegy ember árvái*) és a — különben is nagyon hiányos — két kötetnyi levelezést nem vette föl az új kiadás.

Mindebben természetesen nem Voinovich Géza a hibás, hanem a kiadó, aki — úgy fetszik — az előbbi kiadásnak csak lenyomatát akarta közrebocsátani. Erre vall az a körülmény is, hogy Voinovich neve nincs a címlapon, s a belső jegyzet is csak annyit mond, hogy az egységesebb elrendezést s a szöveg épségét Voinovich Géza *gondozta*. Ugyanott azonban megjegyzi, hogy a kiadás néhány eddig kiadatlan töredékkel bővült; ez esetben nem értem, hogy a Burns- és Béranger-fordítások, a Széchenyi tiszai oszlopára próbált föliratok elseje, s a levelezésből a Petőfihez írott költői levelek miért maradtak ki. — A bírálatok között a Shakspere-fordításokét és Greguss

vigjátékáét (*A levél*) láttam volna még szívesen, a politikai cikkek között a Nép Barátjából még hármat. Ezeket a nagyközönségnek szóló kiadás is elbírta volna és — a verses töredékek meg a novellák közlése mellett közléstük még csak következtetlenséget sem jelentene.

Ami a kiadásban Voinovich gondozása, s amit a kiadást kísérő jegyzet mond, az *egységesebb elrendezésről* a legnagyobb elismeréssel kell szólanunk. Egymás mellé kerültek az összetartozó részek (*Zrínyi és Tasso*; a *Keveháza* a *Buda halála* elé), főcímek alá az összetartozók (*Jókaihoz, Őszikék*), azontúl az időrend, a szöveg hűsége híven megőrizve. A bírálatok közül egy és a Vachott Sándor nekrológja kimaradtak: amaz ugyanis Gyulai, ez Salamon Ferenc munkája. Az elrendezés, a szerkezet kitűnő, rávall a leg-hívatottabb kézre.

A forma nem a legszerencsésebb. Forgatni nehézkes, elhelyezni ügyetlen. A kiadót kétségkívül a papirosban való, számbavehető takarékoság vezette. A hasábos tördelést a nagyobb költemények is elbírák — a lapok tükre ezeknél is tetszetős — kevésbé bírja a próza, amely ebben a formájában Toldy Ferenc Nemzeti Könyvtárára nem kellemesen emlékeztet. A kiadás a takarékoság ellenére sem olcsó.

K. K. J.

Arany János összes kisebb költeményei. Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadja Voinovich Géza. Budapest; Franklin-Társulat kiadása (1924.) K. 4-r., 308. l.

Voinovich művészi Petőfi-kiadása mellé méltón sorakozik Arany *kisebb költeményeinek* most megjelent jegyzetes kiadása. Célja a Petőfi-kiadásával egy: Aranynak életén át megmutatni kisebb költeményeit és kisebb költeményein át megrajzolni életét. Az első mintát ehhez Riedl adta *Poétikájában*, ahol Petőfi életrajzát hasonlóképen — de iskolakönyvben persze csak a legjelesebb — költeményei beleszövéssel írta meg. Arany Jánosnál merészebb a vállalkozás, mert hiszen érzelmeit legtöbbször «tárgyítva, elbeszélő költeményeiben fejezi ki»; de hálás az eredmény, mert mindenképen közelebb visz Aranyhoz, meghittebbé teszi ösmeretségünket, közvetlenebbé, könnyebbé vele való foglalatosságunkat. Nemcsak előttünk éli le életét, nemcsak költeményeit értjük meg, érezzük át jobban, és látjuk az időrendi sorban fejlődését tisztábban, hanem — Voinovich magyarázatainak segítségével — csakugyan átéljük Aranyt. A nagyközönségnek gyönyörűsége lesz ez a kiadás; az Arany-kultusznak pedig leghívatottabb és célra leginkább vezető eszköze. A magyarázatok a legtökéletesebbek. Semmi filológiai nagyképűség, bőbeszédűség, szárazság nincs bennük, de mindent elmondanak, amit tudnunk kell. A bevezetés Arany költői jelességeinek egyik legtömörebb, legklasszikusabb méltatása.

A teljességhez van egy szerény megjegyzésünk. A cím: *Arany összes kisebb költeményei*; valamivel igénytelenebb a címvél belső lapjának megjegyzése: «E gyűjtemény *teljesebb* az eddigiekénél.» Nem értem, miért hiányzik belőle az *Episztola Petőfihez* (Imádott barátom . . . ÖM. XII. 130.) s annál kevésbé, mert a Petőfihez írott többi költői levél benne van.

Jegyzeteimből tudok Aranynak a budai temetőben levő egy sírverséről (pár év előtt egyik esti'ap közölte), ezt is föl kellett volna venni a kiadásba. — A tartalomjegyzékbe is esíszott egy-két hiba. Az *Ágnes asszony* címe rossz helyre került; a *Zács Klára* kezdősora nincs benne; hasonlóképen nem szerepelnek a Szász Károlyhoz írt két kis tréfás versike kezdősorai és az Iduna-versek sem: ezek ugyan a kiadásban apróbetűs versek (a magyarázatok szövegében), de teljesség okáért szükségesek.

A kiállítás csinos és tetszetős; ennek az árát is drágára szabta a kiadó.

K. K. J.

Harsányi István: Szinyei Gerzson élete és munkái. Sárospatak, 1925. 8-r. 45. l.

A sárospataki főiskolában már a reformáció százada: Szikszai Fabricius Vazul, a híres szótáríró óta szokásban volt, hogy az intézet elhunyt tanára felett a testület valamelyik tagja emlékbeszédet mondott. Ez 1914 óta születelő szép szokást újból felevenítette az alma mater s 1922-ben (a Főisk. Évkönyv I. kötetében) 3 érdemes tanára felett mondott emlékbeszédet bocsájtott közre: Szivos Mihályról, a magyar-latin szótár egyik szerkesztőtársáról, Soltész Ferencről, a híres görög szótár egyik szerkesztőjéről és Zsoldos Benőről, a teljes Thukydides első magyar fordítójáról (18 Demosthenes-beszéd fordítása máig kéziratban van). Az elmúlt iskolai évben egy másik érdemes tanár, Szinyei Gerzson, emlékét öröközte meg Harsányi István emlékbeszéde.

A dolgozat két nagy részre oszlik. Az életrajz keretében szól Szinyei gimnáziumi és akadémiai tanárságáról, majd főkönyvtárnokságáról. Szinyei itt is, ott is az irodalomtörténetíró Erdélyi utódja lett. (1879-től 1883-ig rendezte a könyvtárt. 1886-ban kiadta a könyvtár többszörös példányainak katalógusát. Szinyei szívesen állott a kutatók s tudósok [Szabó Károly, Abafi, Békefi, Molnár Aladár stb.] rendelkezésére).

A második részben hőst mint tudóst és író ismerteti. Fölsorolja és méltatja tanügyi, irodalomtörténeti és történeti munkáit, valamint a főiskola történetével foglalkozó dolgozatait. Bennünket ezúttal csak az irodalomtörténetiek érdekelnek. Ezek között főhelyet foglalnak el a Bessenyeire vonatkozó cikkei. Ír sárospataki diákságáról; felfedezi s kiadja egyik ismeretlen vallási munkáját; megtalálja a pataki tanárokhöz írott levelét; hitelesen megállapítja születési évét (1747). Ismeretlen adatot közöl egyes írókról (Apácai, Komáromi Csipkés, Alistai Farkas I.), adatot szolgáltat a Tud. Akadémia megalapításához (Nagy Pálról). Tompa- s Kazinczy-levelek közlése mellett Fáyról és Erdélyiről szóló emlékezősége s a két Finkey-testvér felett mondott emlékbeszéde emelhető még ki.

A nagyérdemű tanár halála és temetése történelmünk legzordabb korszakába esik (1919). Ennek mélabús rajzával végződik az alapos emlékbeszéd.

S. K.

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM

1925.

I.

- Alszegehy Zsolt.* Vázlatok. Írók. Költők. 146, (2) l. — Ism. Hartmann János. IK. 280—282. l. — Uj Nemz. 178. sz.
- Bársony István.* Íróink és a természet. Szózat 31. sz.
- Bartók György.* Erdély lelke, irodalmában. Pásztortűz 143—145. l.
- Berzeviczy Albert.* Időszaki sajtónk az ötvenes években. Bibliofil Szemle 4—7. l.
- Berzsenyi János, dr.* Elfelejtett magyar költők. Nemz. Ujs. 132. sz.
- Biró Vencel, dr.* A magyar irodalom eszperantó nyelven. Pásztortűz 10—12. l.
- Bisztray Gyula.* Erdély új irodalma. Nemz. Ujs. 83. sz.
- Bodor Aladár.* A mai erdélyi nőírók. Prot. Szemle 291—299. l.
- Borbély István.* A magyar irodalom története. Ism. Gulyás Sándor. Prot. Szemle 191—192. l. — Gálos Rezső. IK. 141—143. l.
- Császár Elemér.* Három hónap magyar szépirodalma. Erd. Irod. Szemle 6—16. sz.
- Császár Elemér.* Írók és kiadók, közönség és kritika, Pásztortűz 201—202. l. — Uj Nemz. 83. sz.
- Császár Elemér.* A magyar irodalmi kritika története. I. A szabadságharcig. 409, (2) l. — Ism. Tolnai Vilmos. Prot. Szemle 417—419. l. — Dóczy Jenő. Magyarság 122. sz. — Fruchtl Ede. Nemz. Ujs. 79. sz. — Voinovich Géza. Uj Nemz. 94. sz. — Quidam. Híradó (Pozsony) 117. sz.
- Damó Oszkár.* Szlovenszkói és ruszinszkói magyar költők. Regg. Hírl. (Miskolc) 26. sz.
- Eckhardt Sándor.* A francia forradalom eszméi Magyarországon. — Ism. Hankiss János IK. 138—139. l. — Koszó János. Napkelet V. 79—81. l. — Lechner Tibor. Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közl. 93. l. — Magyarság 72. sz. — F. Z. Szózat 85. sz.
- Erdélyi almanach.* Szerk. György Lajos. — Ism. Sajó Sándor. M. Művelődés 25—26. l. — Szinnyei Ferenc. Kath. Szemle 251—253. l. — Szilágyi Dezső. Prot. Szemle 269—271. l. — Szász Károly. Bud. Hírl. 29. sz. — Élet 184. l. — (—k.) Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közl. 167—168. l. — Szász Károly. 8 Ór. Ujs. 7. sz. — r. r. Uj Nemz. 20. sz.
- Erdélyi költők.* Szerk. Farkas Gyula. — Ism. —rtm—. Napkelet V. 383—384. l. — Perényi József. M. Művelődés 26—27. l. — Szöllősy István. Prot. Szemle 193—195. l. — T. Élet 183. l. — r. r. Uj Nemz. 31. sz. — Makkai Sándor. Erd. Irod. Szemle 133—136. sz.
- Erdély lelke.* Gyűjtemény élő erdélyi novelláirók műveiből. — Ism. T. Élet 183. l. — (— m m —) Híradó (Pozsony) 26. sz.
- Fára József.* A balatonfüredi színház megalapítása és működésének első évtizedei. Zalamegyei Ujs. 87—103. sz.
- Galamb Sándor.* A magyar operett kezdete. Szózat 49. sz.

Gulyás József. Volt-e Apolloniusznak s Markalfnak régibb feldolgozása ill. kiadása az ismerteknél? IK. 126—127. l.

Gulyás Pál. Magyar életrajzi lexikon. Szinnyei József Magyar írók élete és munkái kiegészítő sorozata. I. köt. 1. füz. Aács-Adorján. — *Ism. Világ* 131. sz.

György Lajos, dr. Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája (1919—1924.) Erd. Irod. Szemle 185—192., 290—296. l.

Hamvas Béla. Fialat magyar irodalom. Szózat 83. sz.

Harsányi István. A Debreceni grammatika szerzői. IK. 121—123. l.

Harsányi István. Ismeretlen virágének a XVII. századból. IK. 92—93. l.

Hartmann János. Az újabb erdélyi líra. Prot. Szemle 214—222. l.

Hartmann János. Erdélyi irodalom. Napkelet V. 283—286. l.

Hegyaljai-Kiss Géza. Hogyan született a magyar regény? M. Jövő. (Miskolc) 87. sz.

Hóman Bálint. A magyar hún-hagyomány és hún-monda. — *Ism. Balanyi. György.* M. Művelődés 67—68. l. — Melich János. Prot. Szemle 413—415. l. (—k.) Orsz. Középisk. Tanár egyesületi Közl. 301—302. l. — Csűry Bálint. Pásztortűz 297—298. l. — P. Lloyd 104. esti sz. — r. r. Uj Nemz. 148. sz.

Hóman Bálint. A Szent-László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. 4. r. 100 l.

Jakubovich Emil. Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez II. M. Nyelv. 25—38. l. — *Ism. Csűry Bálint.* Erd. Irod. Szemle 136. l.

Jakubovich Emil. Az Ehrenfeld-kodex. Nemz. Ujs. 44. sz.

Kárpáti Aurél. Uj költők. P. Napló 61. sz.

Kristóf György. Az erdélyi magyar irodalom multja és jövője. — *Ism. V. M. Napkelet* V. 482. l. — M. S. Magyarság 143. sz. — Csűry Bálint. Pásztortűz 37. l. Papp Ferenc. IK. 267—268. l.

Kristóf György. Irodalmi életünk új esztendeje. Pásztortűz 1. l.

Lócsy Mária. A kuruc költészet érzelmvilága. Kecskem. Lapok 64. sz.

Népköltési gyűjtemény. XIV. k. Nagyszalontai Gyűjtés. — *Ism. Tolnai Vilmos.* Napkelet V. 370—371. l. — Dóczy Jenő. Magyarság 99. sz. — Turóczy Trostler József. P. Lloyd. 125. esti sz. — Berze Nagy János. IK. 284—286. l.

Neubauer, Paul. Die jungungarische Literatur der Slovaeki. P. Lloyd 48. esti sz.

Nyírgi Imre. A fiatalok irodalmáról. Népszava 98. sz.

Pásztortűz almanach. Szerk. György Lajos. — *Ism. Farkas Gyula.* Napkelet. V. 276—278. l. — B. A. Magyarság 49. sz. — Erd. Irod. Szemle 76—79. l. — Sulyok István Pásztortűz 19—20. l.

Pataki József. A magyar színészet és a nemzetiségek. Szózat 49. sz.

Pataki József. Parasztok a színpadon. Szózat 78. sz.

Pataki József. Egy régi erdélyi játékszín. Szózat 72. sz.

Péchy-Horváth Rezső. A délvidék irodalma. Nemz. Ujs. 83. sz. — Visszhang (Nagykanizsa) 12—13. sz.

Pintér Jenő. Vidéki írók. Visszhang (Nagykanizsa) 15. sz.

—*rb.* — Újhangok az erdélyi magyar lírában. Erd. Irod. Szemle 22—28. l.

Schöppflin Aladár. A dráma válsága. P. Napló 26. sz.

Schöppflin Aladár. Írók, könyvek, emlékek. Kultúra és Tudomány 50. sz. — *Ism. (ml.) Népszava* 103. sz. — Hajdu Zoltán. IK. 273—275. l.

Szigethy Ferenc. Erdélyi költők. M. Jövő (Miskolc) 65. sz.

Szigethy Ferenc. A költészet alkonya. M. Jövő (Miskolc) 47. sz.

Szatkó Pál. A Felvidék írói. Nemz. Ujs. 83. sz.

Trócsányi Zoltán. A régi magy. irodalom breviáriuma Gyöngyösiig. Berlin 16 r. 104 l.

Új Auróra. Szerkesztette Jankovich Marcell és Dobai János. — *Ism. Farkas Gyula.* Napkelet V. 276—278. l. — B. A. Magyarság 61. sz. — Walter Gyula. Pásztortűz 84. l. — (a) M. Ujs. (Pozsony) 69. sz.

Vas Tamás. Adatok a nő és irodalom kérdéséhez. Élet. 205—208. l.

Vas Tamás. Irodalompolitika. Élet. 81—84. l.

Weber, Artur. Ungarische Literatur in Siebenbürgen. P. Lloyd 82. esti sz.

II. Egyes írók.

Ady E. Ady koszorúja. Magyar költők verseiből egybefűzte Rozsnyai Kálmán. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet V. 385—386. l. — r. Magyarság 14. sz. Ady-Muzeum. — Ism. Kocsis Lénárd. IK. 136—137. l. — Horváth János. Napkelet V. 189—192. l.

Abel. Adyért. Visszhang (Pécs) 3—7. sz.

Benedek Marcell. Ady-breviárium. — Ism. Alexander Bernát P. Lloyd 8. reg. sz.

Boross Elemér. Ady Endre második tragédiája. Fáklya. 51—53. l.

Hatvany Lajos. Ady versek. Nyugat. 424—6., 512—14. l.

Kárpáti Aurél. Ady és a magyarság. P. Napló 26. sz.

Révész Béla. Ady tragédiája. Ism. Fenyő Miksa. Nyugat 173—175. l.

Schöpfung Aladár. Az Ady üzlet. Nyugat 79—81. l.

Ady Mariska, L. Én az őszben járok. — Ism. Rass Károly. Pásztortűz 58—59. l.

Apáczai Csere. Herepei János. Apáczai Csere János kolozsvári lakozásának ismeretlen részletei. Pásztortűz 260—262. l.

Mitrovics. Apáczai Csere János. Hajdúföld 127. sz.

Neményi Imre. Apáczai Csere János. Születésének 300. évfordulójára. Ism. Nagy Ferenc. Prot. Szemle 405—407. l. — Szász Károly. Bud. Hirl.

120. sz. — B. G. Kálv. Szemle 13. sz. — Falk Zsigmond Ország-Világ 12. sz.

— Orsz. Polz. Isk. Tanáregyesületi Közl. 585—586. l. — Fruchtl Ede. Nemz.

Ujs. 60. sz. — Körösi Henrik. Néptanítók Lapja 11—12 sz. — Nagy Ferenc

n. o. 17—18. sz. — Rácz L. Sárospataki Ref. Lapok 25. sz.

Rácz Lajos. Apáczai Csere János emlékezete. Sárospataki Ref. Lapok. 21—22. sz.

A sárospataki ref. főiskola Apáczai Csere János-ünnepélyének beszédei.

Kiadta Marton János. Sárospatak.

Tavaszy Sándor. Apáczai Csere János személyisége és világnézete.

Minerva könyvek 1. sz. Kolozsvár. — Ism. György Lajos Pásztortűz 273. l.

Tavaszy Sándor. Apáczai Csere János az erdélyi magyar tudós eszményképe. Pásztortűz 254—255. l.

Arany János. Összes kisebb költeményei. Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadja Voinovich Géza. — Ism. sz. k. Bud. Hirl. 128. sz. — Sebestyén Károly.

P. Lloyd 85. reg. sz. — r. r. Uj Nemz. 178. sz.

Arany János első levele Petőfi Sándorhoz. Az Est 83. sz.

Arany János ismeretlen verse a népről és a nép költőiről. Közli Mikes Lajos. P. Napló 83. sz.

Arany János ismeretlen verse Petőfihez. Közli Mikes Lajos. Magyarország 83. sz.

Baros Gyula. Jókai és Arany. Prot. Szemle 65—76. l.

Elek Oszkár. A walesi bárdokról. Bud. Szemle. 198. köt. 52—66. l.

Gopcsa László. Arany és Petőfi gyorsírása. Bud. Szemle. 199. köt. 307—312 l.

Gulyás József. Arany egyik szerepéről. IK. 127. l.

Madós György. Bihari Artemisz és a költő álma. Nemz. Ujs. 78. sz.

Mitrovics Gyula. Arany János esztétikája. IK. 56—69, 171—183. l.

Nagy Sándor, dr. Arany «Toldi»-jának egy szerkezeti sajátága. Erd. Irod. Szemle 163—166. sz.

Pap Károly. Arany széptani jegyzetei. Bud. Szemle 199. köt. 202—227. l.

Voinovich Géza. Arany János kritikai kiadásának feladatai. Bibliofil Szemle 7—11. l.

Babits M. Vas Tamás. Babits katolicizmusa. M. Kultúra 113—127. l.

Baksay. Baksay Sándor naplójából. Közli Hetessy Kálmán. Prot. Szemle 160—168. l.

Balogh Endre Borbély István. Balogh Endre. Erd. Irod. Szemle 152—154. l.

György Lajos, dr. Balogh Endre. Pásztortűz 110—113. l.

- Reményik Sándor.* Balogh Endre. Napkelet V. 425—428. l.
- Balogh István.** Koporsók szállanak. — *Ism. Vajthó László.* Napkelet V. 199. l.
- Bárd Oszkár.** Mi lesz velünk? — *Ism. Vajthó László.* Napkelet V. 272—4. l. — (ny. i.) Népszava 18. sz. — Ra-s Károly. Pásztortűz 37—38. l.
- Bartók József.** Szivárvány. — *Ism. Hartmann János.* Napkelet V. 72—73. l. — Gulyás Sándor. Prot. Szemle 195—197. l. — m. j. Magyarság 3. sz. — r. r. Uj Nemz. 3. sz.
- Agárdi László.* Egy magyar mesemondó. Hajdúföld. 129. sz.
- Valkó László.* Bartók József. Pásztortűz 22—24. l.
- Benkő Ferenc.** Szilágyi Zoltán. Adalékok Benkő Ferenc életéhez. [IK. 128—129. l.]
- Beöthy Zs. Kéky Lajos.** Beöthy Zsolt. — *Ism. Tolnai Vilmos.* Napkelet V. 70—72. l. — Magyar Nyelvőr 28. l. — V. Kath. Szemle 446—448. l. — Baros Gyula. Prot. Szemle 40—41. l.
- Berde Károly.** Béceek hangja. — *Ism. L. J. Kálv.* Szemle 10. sz.
- Berde Mária.** 1. Haláltánc. — *Ism. Kristóf György.* Erd. Irod. Szemle 60—62. l. — 2. A szent szegyen. — *Ism. Kiss Ernő.* Pásztortűz 293—299. l.
- Bibó Lajos.** A juss. Dráma 3 felvonásban. Először adták a Nemzeti Színházban március 20-án.
- Biró Lajos.** Mariska vagy a házasságtörés iskolája. Színmű 3 felvonásban, öt képpen. Először adták a Belvárosi Színházban április 17-én.
- Blaskó Mária.** Haglékodon kívül. — *Ism. Tarczai György.* Kath. Szemle 59—60. l. — Müller Lajos S. J. M. Kultúra 4—50. l.
- Bokor Malvin S.** Velencések. — *Ism. — szj —.* Kath. Szemle 60—61. l. — Egri Egyházm. Közl. 2. sz.
- Bodor Aladár** Töredelem. — *Ism. Sz. J. M. Művelődés* 97. l. — Szöllősy István. Prot. Szemle 420—422. l. — Komlós Aladár. Nyugat 620—621. l. — Dóczy Jenő. Magyarság 78. sz. — M. Szózat 89. sz.
- Boross Sándor.** Árvaság. — *Ism. Vajthó László.* Napkelet V. 472—474. l. — C. M. Család. 2. sz. — Bibó Lajos. Prot. Szemle 421—422. l. — Dobosi Pécsi Mária. Uj Idők 4. sz. — Stadler István. Ország-Világ 6. sz. — Vikár Kálmán. Néptanítók Lapja 17—18. sz. — B. A. Magyarság 26. sz.
- Bródy László.** Nap-nap után. — *Ism. (sz. á.) Népszava* 34. sz. — Zs. J. Zsidó Szemle 8. sz.
- Bródy Sándor.** Krúdy Gyula. Végző a Rembrandt költőjéhez. Világ 90. sz.
- Csiky Gergely.** Galamb Sándor. Magyar Demi-monde. Szózat. 83. sz.
- Rákosi Jenő.** Csiky Gergelyről. Uj Idők 15. sz.
- Csokonai. Binder Jenő.** Csokonai «Dorottya»-jának tárgya. EPHK. 18—31. l.
- Gulyás József.* Csokonai színdarabjainak előadása. IK. 123—126.
- Dalmady Győző** költeményei. — *Ism. K. K. J. IK.* 143. l. — Voinovich Géza. Bud. Szemle 199. köt. 77—80 l. — Szira Béla. M. Kultúra 108. l.
- Dobosi Pécsi Mária.** Magyarok szimfóniája. — *Ism. Szász Károly.* Bud. Hirl. 42. sz. — (ny. i.) Népszava 28. sz. — r. r. Uj Nemz. 78. sz. — K. S. P. Lloyd 48. esti szám.
- Dózsa Dániel.** Áldozatok. — *Ism. Baros Gyula.* Napkelet V. 278. l.
- Eörsi Julia.** Áldott vidéken. — *Ism. Gaál Andor.* Világ 26. sz.
- Eötvös I. Gróf Klebelsberg Kunó.** Eötvös-emlékbeszéd. Néptanítók Lapja 7—8. sz.
- Rákosi Jenő.** Eötvös József báró. Uj Idők 7. sz.
- Erdélyi József.** Világ végén. — *Ism. — i.* Uj Nemz. 14. sz.
- Erdős Renée.** 1. Berekesztett utak. — 2. Borsóhercegnő. — *Ism. Várdai Béla.* Kath. Szemle 248—251. l. — 3. Teano Amaryll egyszerű élete I. A hárfás. II. A herceg. *Ism. t.* Élet 263. l. — r. r. Uj Nemz. 92. sz.
- Fáy Ilona.** Elbeszélések. — *Ism. — i — s.* M. Művelődés 31—2. l. — Haitsch Ilona. Prot. Szemle 39—40. l.
- Finta Sándor.** 1. Harmatos rózsák. — *Ism. Váth János.* M. Kultúra 165. l. — 2. Vásárosok. — *Ism. Székely László.* M. Kultúra. 161—162. l.

- Farkas Gyula.** Forrongó lélek. — Ism. Brisits Frigyes. Élet 60. l.
- Fazekas Imre.** Altona. Színmű 4 felvonásban. Először adták a Magyar Színházban január 16-án.
- Fessler. Koszó János.** Fessler Aurél Ignác a regény- és történetíró. — Ism. Buday Károly. Századok 64—67. l. — Várkonyi Hildebrand. Minerva 89—90. l.
- Feszty Árpádné.** Tegnap. — Ism. Baross Gyula. Napkelet V. 476. l. — Szinnyei Ferenc. Kath. Szemle 316—317. l. — Szózat 20. sz. — r. r. Uj Nemz. 14. sz. — r. r. Pasztortűz 83. l.
- Fodor László.** A nagyságos asszonyt már láttam valahol. Vigjáték 3 felvonásban. Először adták a Belvárosi Színházban febr. 21-én.
- Forró Pál.** Kegyetlen asszonyok. — Ism. (L. J.) 8 Órai Ujs. 94. sz.
- Földi Mihály.** 1. Az élet tolvaja. — Ism. (L. J.) 8 Órai Ujs. 94. sz. — r. r. Uj Nemz. 140. sz. — 2. Mámorosak. — Ism. Kerecsényi Dezső V. 197—198 l.
- Füst Milán.** Szilágyi Géza. Lírai impressziók Füst Milánról. Nyugat 188—191. l.
- Gaal Mózes. ifj.** Az idegen. Színmű 4 felvonásban. Először adták a Renaissance Színházban febr. 6-án.
- Gárdonyi Géza.** 1. Arany, tömjén, mirha. — Ism. Czékus Géza. M. Kultúra 312—313. l. — 2. Te Berkenye! — Aggy' Isten Biri! — A kürt. Ism. Csapó György. M. Kultúra. 327—330. l. — 3. Szentjánosbogárkák. — Ism. r. r. Uj Nemz. 143. sz.
- Bilkei Ferenc.** Gárdonyi és a buddhizmus. Egri Egyházm. Közl. 4. sz.
- Klobusiczky Kálmán.** Gárdonyi külföldön. M. Család. 3. sz.
- Lendvai István.** Gárdonyi emlékek. Szózat. 51. sz.
- Radványi Sándor.** Gárdonyi Géza emlékezete. Visszhang. (Nagykanizsa.) 10—11. sz.
- Sechs unbekannte Gárdonyi-Romane entdeckt. P. Lloyd 101. reg. sz.
- Supka Géza.** A «lithatallan ember» hagyatéka. Világ 105. sz.
- Tóth Kálmán.** Gárdonyi és Jókai. Miskolci Napló 63. sz.
- Tóth Kálmán.** Gárdonyi végrendelete. Miskolci Napló 83. sz.
- Gergely Sándor.** Béke. — Ism. (—é—a—) Magyarság 20. sz. — Nyigri Imre. Népszava 14. sz. — Balas-a József. Világ 3. sz.
- Greguss. Kristóf György.** Greguss Ágost. Pasztortűz 178. l.
- Gulácsy Irén, Pálfiyné** Főregteteg. — Ism. B. A. Magyarság 131. sz.
- Valuta. Először adták a kolozsvári Magyar Színházban márc. 16-án.
- Walter Gyula, Pálfiyné** Gulácsy Irén. Pasztortűz 13—15. l.
- Gvadányi. Galamb Sándor.** «A régi jó Gvadányi.» Szózat 88. sz.
- Gyökössy Endre.** A termő élet rímei. — Ism. Vajthó László. Napkelet V. 472—474. l. — Szem. Prot. Szem. 192—193. l. — B. A. Magyarság 49. sz. — Gáspár Jenő. Uj Nemz. 14. sz.
- Györék József,** Csend. — Ism. S. I. Kálv. Szemle 9. sz.
- Győry Kálmán.** Örök harc. — Ism. Vajthó László. Napkelet V. 199. l.
- Gyulai P. Baros Gyula.** Jókai és Gyulai. Napkelet V. 303—4. l.
- Papp Ferenc.** Gyulai Pál lírai költészetének fejlődése 1858-tól 1909-ig IK. 23—5. l.
- Halis István.** Csokonai Vitéz Mihály kalandja. — Ism. Baros Gyula Napkelet V. 192—193. l.
- Harsányi Kálmán.** 1. Utolsó fülgyűlés. 2. Calderon. Az élet álom (ford.) Ism. Bartha József. Kath. Szemle 121—123. l.
- Harsányi Lajos. Vas Tamás.** Harsányi Lajos. Élet 142—146. l.
- Herczeg Ferenc.** Kilenc egyfelvonásos. — Ism. Brisits Frigyes. Kath. Szemle 189—190. l.
- Alszegehy Zolt.** Herczeg Ferenc. Élet 21—28., 41—46. l.
- Pintér Jenő.** Herczeg Ferenc. A Nemzet 79. l.
- Hollósy Mártha, T.** Két Éva. Ism. — M. Kultúra 332—333. l.
- Huszár Jolán, Kovácsné.** Könnyűim. — Ism. Muraközy Gyula. Prot. Szemle 122—123. l. — S. I. Kálv. Szemle 2. sz.

- Jókai M.** Egy magyar nábob. Színre alkalmazta Hevesi Sándor. Színmű 5 felvonásban. Először adták a Nemzeti Színházban január 31-én. «Életem regénye». Egy ismeretlen elkallódott Jókai önéletrajz. Miskolczi Napló 37. sz.
- Jókai-Breviárium.** — Ism. (g. i.) Népszava 103. sz. — (Myn) Szózat 78. sz.
- Alapy Gyula.** Jókai Mór folyamodványa gr. Pálffy Mór helytartóhoz 1862 október 28. A Hon c. napilap engedélyéért. M. Ujs. (Pozsony) 68. sz.
- Alapy Gyula, dr.** Pozsony Jókai műveiben. Híradó (Pozsony) 37. sz.
- Anka János.** Jókai világa. A Nép 40. sz.
- Arany Lípót.** Jókai Mór a műhelyben. Az Ujság 38. sz. — M. Ujs. (Pozsony) 42. sz.
- Babits Mihály.** Jókai és Tóth István. Magyarország 72. sz.
- Baros Gyula.** Jókai és Arany. Prot. Szemle. 65—76. l.
- Baros Gyula.** Jókai és Gyulai. Napkelet V. 303—304. l.
- Bérczi Lajos.** Jókai és Móríz Zsigmond. Vasárnap (Arad) 4. sz.
- Borbély István.** Egy magyar nábob. — Erd. Irod. Szemle 100—103. l.
- Buday Dezső.** Jókai lelke. Nyugat. 326—343. l.
- Cserépvári Lajos.** Jókai Pápa. M. Család 2. sz.
- Csűry Bálint.** Centennáris Jókai-irodalom Erdélyben. Erd. Irod. Szemle 159—162. l.
- Csűry Bálint.** Jókai a világirodalomban. Páztortűz 84. l.
- Déri Gyula.** Jókai politika pályá a. Szózat 1. sz.
- Dormuth Árpád.** Adalékok Jókai Mór székesfehérvári szerepléséhez. Fejérmegyei Napló 49., 55., 61. sz.
- Dunkel Norbert.** Jókai Mór, mint zenereferens. 8 Ór. Ujs. 46. sz.
- Elek Oszkár.** Jókai és az oroszok. Bud. Szemle. 198. köt. 110—129, 206—228. l.
- Emlékfüzet. Pápa város képviselőtestületének Jókai Mór születése 100. évford. alkalmából 1925 febr. 18-án tartott díszközgyűlésen elmondott ünnepi beszédek.
- Etédi.** Jókai utolsó két erdélyi útja. Szózat 9. sz.
- Erödi-Harrach Béla.** Jókai és A Hon. Elet 64—69. l.
- Falk Zsigmond.** Naplótöredék Jókairól Ország-Világ 7. sz.
- Fekete László, dabolczi.** A proféta Jókai. Veszprém vármegye 18—21. sz.
- Feszty Árpádné.** Hogy született a Sárga rózsza? P. Hirl. 137. sz.
- Feszty Árpádné.** Jókai alkonya. A Nép 32. sz.
- Feszty Árpádné.** Jókai szeme. Világ 20. sz.
- Feszty Árpádné.** Regényes utazás Jókai Mórral Felsőmagyarországon. M. Hirl. febr. 17. — Híradó (Pozsony) 42. sz.
- Fóthy János.** Jókai százada. M. Hirl. febr. 17.
- Móricz Paula, özv. Fröhlichné.** Apróságok Jókairól. Páztortűz 76—77. l.
- Führer Erzsé.** A fiatal Jókai egy ismeretlen levele. Az Erd. Ujs. 3. sz.
- Gaál István.** Jókai és a geologia. Szózat 26. sz.
- Gábor Gyula.** Jókai és a zsidók. Egyenlőség 4., 6—8. sz.
- Gál János.** Jókai élete és írói jelleme. Rákosi Jenő előszavával. Berlin.
- Gopcsa László.** Jókai négy felköszöntője. Bud. Szemle 198. köt. 30—34. l.
- Gyalui Farkas.** Jókai két művének forrása. Páztortűz 74—75. l.
- Hegedűs Sándor, ifj.** A magyar Ezeregyéjszakák költője. Kulf. Magyar-ág. 8. sz.
- Herczeg Ferenc.** Mese-Komárom. Néptanítók Lapja 3—4. sz.
- Herczeg Ferenc.** Móréc bácsi. P. Hirl. 39. sz.
- Hortobágyi Agost.** Jókai harazja. Vis-zhang (Pécs) 7. sz.
- Ismeretlen részletek Jókai második házasságából. Magyarság 18. sz.
- Jókaihoz írt levelek. Közli Baros Gyula. IK. 93—97. l.
- Jókai levelek. Kecskem. Lapok. 39. sz.
- Jókai kecskeméti díszpolgári oklevele u. o.
- Jókai Kecskeméten u. o.
- Jókai mint debatter és közbeszóló. Debr. Függ. Ujs. 78. sz.
- Jókai Mór pozsonyi tanulóvei. Híradó (Pozsony) 37. sz.

- «Jókai Mór utolsó éve». A Nép 38—44. sz.
Józan Miklós. Jókai és «Egy az Isten». Unit. Ertesítő 2. sz.
 József kir. herceg és Jókai ismeretlen levelei. Közli T. K. Magyarság
 83. sz.
K. A regényíró életregénye. Külf. Magyarság 8. sz.
(k. h.) Jókai-hét könyve. Néptan. Lapja 5—6. sz.
Kápel István. Jókai reformátussága. Kálv. Szemle 18. sz.
Kárpáti Aurél. Az élő Jókai és a halott Kemény. P. Napló 14. sz.
Kozma Flóra, Perczelné. Jókai és az unitarizmus. Unitárius Érte-
 sitő 3. sz.
Körös Endre. Jókai nemzeti jelentősége. Dunántúli Prot. Lap.
 10—11. sz.
Kovács Lázár. Jókai első lépései az irodalomban. Visszhang (Pécs) 7. sz.
Kristóf György. Jókai Mór élete és művei. Kolozsvár. — Ism. —nt.
 Pásztortűz 83. l.
Kristóf György. Jókai napjai Erdélyben. Pásztortűz 78—80., 101—104.,
 126—129., 150—152., 173—176., 197—200., 221—224., 269—272. 293—296. l.
 és kny.
Kristóf, Gheorghe. Mauriciu Jókai. Biografia și caracterizare cu prile-
 jul aniversării de o sută da ani dela nașterea lui. Ca adeos: Câteva nuvele
 caracteristice de ale lui Jókai. Ford. Bitay Árpád.
Kumlik Emil. Jókai a magyar néphumorról. Híradó (Pozsony) 43. sz.
Kun Béla, szentpéteri. Jókai Mór, a nemzetnevelő. Debreceni Prot.
 Lap. 8. sz. és Egyetértés (Debrecen) 40. sz.
Landgraf, Lorenz. Petőfi und Jókai am 15. März. P. Lloyd 61. reg. sz.
Lefler Béla. Svéd-írók Jókairól. Nemz. Ujs. 103. sz.
M. I. Jókai és a kritika. A Nép 52. sz.
Mandorszky, Richard. Das Gnadengehalt Maurus Jókais. Neues P.
 Journal 20. sz.
Markó Miklós. Amikor Jókai a löseai fehérrasszony után kutatott
 Krasznahorkán. Miskolczi Napló 63. sz.
Marton Sándor. Jókai a kecskeméti kollégiumban. Ref. Lapja (Kecske-
 mét 10., 12. sz.
Migray-József. Frankel Leo és Jókai Mór. Népszava 72. sz.
Móra Ferenc. Jókai szegedi látogatásai. Világ 43. sz.
Pekár Gyula. Jókai és Petőfi barátsága. 8 Or. Ujs. 62. sz.
Pesthy Pál. Jókai költészete mint nemzetfenntartó tényező. Zala-
 megyei Ujs. 39—40. sz.
Pintér Jenő. Jókai a drámaíró. A Nemzet 119. sz.
Polgár Géza. Jókai emlékek. Híradó (Pozsony) 37. sz.
Rab Gusztáv. Timár Mihály nyomai a komáromi köveken. Világ 14. sz.
Rákosi Jenő. Költészet és kritika. Új Idők 4. sz.
Rass Károly. Jókai a jövő irodalmában. Pásztortűz 69—70. l.
Ravasz László. Jókai lelke. Bpesti. Hírlap 32. sz.
Rédey Tivadar. Jókai és a történelem. Századok 113—125. l.
Rédey Tivadar. Két Jókai Mór egy színházi bemutatón. Napkelet V. 1—3. l.
 A regényíró regénye. Nemz. Ujs. 39. sz.
Révay Mór János. Jókai a külföldi irodalomban. Bibliofil Szemle
 25—32. l.
Rónaky Kálmán. Jókai Mór és Baranyavármegye. Dunántúl (Pécs) 37. sz.
Rónaky Kálmán. Jókai első követi mandátuma. Az Ujság 43. sz.
Rónaky Kálmán. Jókai második mandátuma. Dunántúl (Pécs) 39. sz.
Sándor István. Jókai és Kecskemét. Kecskeméti Lapok 49. sz.
Sassi Nagy Lajos. Jókai isteni küldetése. Néptanítók Lapja 7—8 sz.
Sikabonyi Antal. Jókai és Komárom.
Siklóssy László. Jókai — a könyv. Pásztortűz 71—73. l.
Sincerus. Jókai apjának családi bibliája. Harang-zó (Szentgotthárd) 11 sz.
Solymossy Sándor. A nemzetnevelő Jókai. Néptanítók Lapja 13—14. sz.
Spectator. Az aranyember. Vasárnap (Arad) 4. sz.

- Surányi Miklós.* Az aranyember. Külf. Magyarság 8. sz.
Szabó Aladár. Jókai reformátussága. Kálv. Szemle. 7. sz.
Szász Károly. Jókai és a politika. Bud. Hirl. 83. sz.
Szathmáry Zoltán. Jókai Debrecenben. Debr. Függ. Ujs. 39. sz.
Szele György. Ami Jókaiól örökké él. Hajdúföld. (Debrecen) 99—100. sz.
Szeredai-Gruber Károly. Jókai Mór és Pozsony. Híradó (Pozsony) 37. sz.
Szűj Ferenc. Jókai és Komárom. Zalamegyei Ujs. 8—14. sz.
Sziklay János. Jókai Mór a külföldi irodalomban. Kelet Népe 69—72. l.
Szilágyi M. Dózsa. Jókai művészete. Vasárnap (Arad) 4. sz.
Szóják Rezső. Jókai és a világirodalom. Vasárnap. (Arad) 4. sz.
Tábori Kornél. Jókai világsikerei. Toln. Világl. 7. sz.
Takáts Sándor. Az elátkozott család. Bud. Hirl. 83. sz.
Takáts Sándor. Jókai a jó kertész. Bud. Hirl. 39. sz. és Bud. Szemle 198. köt. 167—177. l.
Tichy Kálmán. Jókai Gömörben. M. Jövő (Miskolc) 3. sz.
Tolnai Vilmos. Jókai és a magyar nyelv. I. M. Nyelv 85—100 l.
Tóth Ferenc. Jókai Mór tájkápei. Visszhang (Nagykanizsa) 12—13. sz.
Tóth Kálmán. Gárdonyi és Jókai. Miskolczi Napló 63. sz.
Törös László. Jókai regényíró művészete a «Debreceni lunátikus» alapján. — Ism. —d. Debreceni Prot. Lap 21. sz.
Vámosy István. Jókai Mór és az orvostudomány. Híradó (Pozsony) 49. sz.
Várady Antal. Első találkozásom Jókaival. Ország-Világ 7. sz.
Várady Aurél. Találkozásaim Jókaival. Páztortűz 63—65. l.
Vass Vince. Jókai kálvinizmusa. Dunántúli Prot. Lap. 4—5. sz.
Vucskits Jenő. Jókai stílusa. Elet 61—63. l.
Vutkovich Sándor. ifj. Jókai Pozsonyban. M. Ujs. (Pozsony) 40. sz.
Vutkovich, Alexander. Jókai's Pressburger Freunde. Pressb. Ztg. 49. reg. sz.
Zilahy Lajos. A költők elefántjai. Nemz. Ujs. 78. sz.
Zsigmond Ferenc. Jókai. Ism. Medveczky Károly EPHK. 37—40. l.
 — Tolnai Vilmos. Napkelet V. 267—271. l. — Rédey Tivadar. Századok 69—72. l. — Szabadi Béla. Dunántúli Prot. Lap 3. sz. — Papp Ferenc IK. 132—135. l. — Kristóf György Páztortűz 82. l.
Zsolt Béla. Jókai és hősei nyomán kincses Komáromban. Világ 14. sz.
 A bujdosó Jókai Tardonán. M. Jövő. (Miskolc) 39. sz.
Alexander, Bernhard. P. Lloyd 39. reg. sz. — *Balázs András.* Erd. Irod. Szemle 97—99. l. — *Barcsai Károly.* Győri Hirl. 1. sz. Néptanítók Lapja 1—2. sz. — *Barth Rezső.* Fejérmegyei Napló 43—44., 46—48., 52., 54. sz. — *Bartók György.* Egyh. Híradó 12. sz. — *Benedek Marcell.* Népszava 40. sz. — *Berzeviczy Albert.* Bud. Szemle 198. köt. 161—166. l. Bud. Hirlap 79. sz. Bud. Szemle 199. köt. 241—249. l. — *Cholnoky László.* Mult és Jövő. 6—7. l. — *Czóbel Minka.* Nyirvidék. 61. sz. — *Firbás Oszkár.* Szegedi Uj Nemz. 37. sz. — *Fürst, Alfred.* Neues P. Journal 39. sz. — *Grandpierre Emil.* Páztortűz 61. l. — *Halnay Elemér, ifj.* Kelet Népe 21—22. l. — *Hegedüs Lóránt.* P. Lloyd. 43. reg. sz. Uj Idők 8. sz. — *Herczeg Ferenc.* Uj Idők 1. sz. — *Herzfeld, Max.* Pressb. Ztg. 48. reg. sz. — *Ignotus.* Nyugat 141—145. l. — *Jándy Imre.* Ország-Világ 7. sz. — *Jankovics Marcell.* Híradó (Pozsony) 64. sz. — *Kerecsényi Dezső, dr.* Harangszó. (Sztgotthárd) 7. sz. — *Klebsberg Kunó, gr.* Napkelet. V. 209—213. l. Néptanítók Lapja 9—10. sz. P. Lloyd 40. reg. sz. — *Klebovsky Lajos.* 8. Ór. Ujs. 14. sz. — *Mandola Aladár, dr.* Szegedi Uj Nemz. 39. sz. — *Meczner Sándor.* Kecskem. Lapok. 46—49. sz. — *Muraközy Gyula.* Egyh. Ertesítő 8. sz. — *Oláh Gábor.* Egyetértés. (Debrecen) 38—39. sz. — *Paulik János.* Evang. Lapja 11—13. sz. — *Pekár Gyula.* 8. Ór. Ujs. 11. sz. — *Prohászka László.* Vasárnap (Arad) 4. sz. — *Radányi Sándor.* Gör. kath. Tudósító 3. sz. Visszhang (Pécs) 7. sz. — *Rákosi Jenő.* P. Hirlap. 39. sz. — *Quidam.* Híradó (Pozsony) 37. sz. — *Somogyi Vilmos.* Visszhang (Pécs) 7. sz. — *Surányi Miklós.* Nemz. Ujs. 39. sz. — *Szohor Pál.* Nyirvidék 117—118. sz. — *Torday Anyos.* Egri

Egyházm. Közl. 1. sz. — *Vajda, Julius*. Oedenb. Ztg. 20. sz. — *Zigány Árpád*. Képes Krónika 9. sz.

József Attila. Nem én kiáltok. — Ism. Tersánszky J. Jenő. Nyugat 514. l. — (ny. i.) Népszava 91. sz. — (p. t.) Szeged 49. sz.

Juhász Gyula. Testamentom. — Ism. Tolnai Vilmos. Napkelet V. 479. l. — László István. Élet 163. l. — Szabó Dezső. Szeged 55. sz. — Mariay Ödön. Szózat 15. sz.

Kalotay Sándorné. Házasság, szerelem. — Ism. Gaál Andor. Világ 26. sz.

Kármán J. Szinnyi Ferenc. Kármán József és az Uránia névtelenjei. — Ism. —bs—. Napkelet V. 78. l.

Kárpáti Aurél. Megölt szerelem. — Ism. Zaymus Gyula. M. Kultura 330—331. l.

Katona József, Badics Ferenc. Adalékok «Bánk bán» történelmi forrásaihoz és magyarázatához. IK. 1—22. l. Különnyom. — Kivonatossan Akad. Ért. 36. köt. 16—19. l.

Csatkai Ferenc. Akielsőnek bírálta a Bánk bánt... Bud. Hirlap 1. sz.

Kazinczy, Gulyás Pál. Kazinczy és a magyar könyvművészet. Bibliofil Szemle 37—40. l.

Három levél Kazinczytól, egy Kazinczyhoz. Közli Harsányi István. IK. 108—113. l.

Mados György. Az Arkádia-per, Nemz. Ujs. 67. sz.

Keér Dezső. 30 vers. — Ism. (e). Világ 105. sz.

Kemény György (Amerika). Vas András. — Ism. ifj. Radványi Sándor. Gür. Kath. Tudósító 9. sz. — Tonelli Sándor. Szeged 46. sz.

Radványi Sándor. Kemény György. Visszhang (Pécs). 5—6. sz.

Kemény Zs. Kárpáti Aurél. Az élő Jókai és a halott Kemény. P. Napló 14. sz.

Kisfaludy, Pörkölt István. A két Kisfaludy és Petőfi Vas megyében. Zalamegyei Ujs. 99. sz.

Kisfaludy Károly. Kisfaludy Károly levele Markovics Mihályhoz. Közli Verő Leó. IK. 130. l.

Kisfaludy Sándor. Ismeretlen Kisfaludy reliquiák. Zalamegyei Ujság 104—110. sz.

Békei Jolán. A francia hatás Kisfaludy Sándor lírai költészetében. IK. 70—83, 184—196. l.

Pörkölt István. Kisfaludy Somlón. Zalamegyei Ujs. 88. sz.

Kiss József. Utolsó versei. — Ism. Alszegey Zsolt. Élet 98—99. l. — i. Uj Nemz. 20. sz.

Victorisz József. Emlékezés Kiss Józsefre. Nyirvidék 19—21. sz.

Kocsis László. Aranyampolna. — Ism. Várdai Béla. Kath. Szemle 314—316. l.

Kodolányi János. Szép Zsuzska. — Ism. Szinnyi Ferenc. Napkelet V. 187—189. l. — Nagy Lajos. Nyugat 423—424. l.

Komáromi János. 1. Hé, kozákok! — Ism. —bs—. Napkelet V. 375—376. l. — A. Zs. Élet 162. l. — Stadler István. Ország-Világ 11. sz. — y. Nemz. Ujs. 3. sz. — I. M. Szegedi Uj Nemz. 14. sz. — r. r. Uj Nemz. 8. sz. — 2. A régi szerető. — 3. Zúg a fenyves. — 4. Vidrőczy s még néhány ágrúl szakadt. — Ism. Szem. Prot. Szemle 267—269. l.

Koronghy-Lippich Elek. Versek. — Ism. —bs—. Szózat 67. sz. — Uj Nemz. 189. sz.

Kosztolányi Dezső. 1. Aranysárkány. — Ism. Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 131. sz. — r. r. Uj Nemz. 194. sz. — Turóczi Trostler József. P. Lloyd 136. esti sz. — P. M. Világ 122. sz. — 2. Shakespeare. Téli rege (ford.) — Ism. Füst Milán. Nyugat 426—427. l.

Kozma Andor. Goethe Faustja. (ford.) — Ism. Radó Antal. Bud. Szemle 198. köt. 71—79. l. — Rédey Tivadar. Napkelet V. köt. 256—261. l. — Tolnai Vilmos. Prot. Szemle 123—127. l. — Harsányi Zsolt. Nyugat 185—186. l. — A. Zs. Élet 162. l. — Szász Károly. 8. Ór. Ujs. 9. sz. — (Gy. d.) Szózat 1. sz. — Quidam. Híradó (Pozsony) 5. sz.

- Kozma Andor.* A teljes magyar Faust. Bud. Hirl. 25. sz.
Rédey Tivadar. Kozma Andor. Napkelet V. 256—261. l.
- Kölcsey, Sik Sándor.* Kölcsey-breviárium. — Ism. Baros Gyula. Napkelet V. 73—74. l.
- Környei Paula.* Claudia. — Ism. Székely László. M. Kultura 325—327. l.
- Kövér Erzsébet.* Versek. — Ism. Gáspár Jenő. Új Nemz. 14. sz. — R. S. Pásztortűz 39. l.
- Kriza J. Jancsi László.* Kriza János. Unitárius Értesítő 4. sz.
- Kristóf György.* Kriza János. Erd. Irod. Szemle 145—151. l.
- Pálffy Márton.* Kriza János. Pásztortűz 120—121. l.
- Krúdy Gyula. Lázár, Nikolaus.* Ein ungarischer Schriftsteller im Jahre 1925. Neues P. Journal 83. sz.
- Krúzselyi Erzsébet.* Hangtalan lírán. — Ism. Baros Gyula. Napkelet V. 266. l.
- Lakatos László.* Fej vagy írás. Vigjáték 3 felvonásban. Először adták a Belvárosi Színházban január 17-én.
- Lampérth Géza.* A gárda virága. — Ism. B. Magyarság 49. sz. — r. r. Új Nemz. 38. sz. — (B.) Pásztortűz 155 l.
- Lázár István.* Krisztus, napkeleti történet. — Ism. Bodor Aladár. Magyarság 14. sz. — Szimonidesz Lajos. Világ 4. sz.
- Lévay József.* Egy 84 éves Lévay-költemény. Közli T. K. Miskolci Napló 132. sz.
- Novemberben ünnepli az ország a százéves Lévay Józsefet. M. Jövő (Miskolc) 14. sz.
- Tóth Kálmán.* Lévay József ismeretlen önéletrajza. Miskolczi Napló 127. sz.
- Tóth Kálmán.* Lévay szülőháza. Miskolczi Napló 3. sz.
- Tóth Kálmán.* Vadászi Pál és Lévay. Miskolczi Napló 90. sz.
- Lőrinczy György.* Az álmodó Bükk. — Ism. Kék Lajos. Prot. Szemle 422—423. l. — Szász Károly. Bud. Hirl. 110. sz. — Új Idők 20. sz. — i. Új Nemz. 143. sz.
- Madách Aladár. b. é.* Egy ismeretlen magyar költő. Magyarság 4. sz.
- Madách Imre.* Mózes. Drámai költemény 4 felvonásban. Először adták a Nemzeti Színházban január 17-én.
- Kristóf György.* Petőfi és Madách-tanulmányok. — Ism. Gulyás Sándor. Prot. Szemle 35—36. l.
- Preszly Elemér, dr.* Politikai eszmék az Ember Tragédiájában. Bud. Hirl. 63. sz.
- Tolnai Vilmos.* Madách-ereklyék. IK. 84—90. l.
- Madame Sans Gêne.* Nélkületek. — Ism. Színnyei Ferenc. Napkelet V. 265—266. l.
- Mécs László. 1.* Hajnali harangszó. — Ism. Agárdi László. Hajdúföld 141. sz. — 2. Rabszolgák énekelnek. — Ism. r. r. Bud. Szemle 199. köt. 306—307. l. — Rédey Tivadar. Napkelet V. 467—470. l. — (—6). Prot. Szemle 331—332. l. — Bánhegyi Jób. M. Kultura 208—212. l. — Agárdi László. Hajdúföld 141. sz. — Pakocs Károly. Erd. Irod. Szemle 138—140. l. — Reményik Sándor. Pásztortűz 153. l. — (M.) Híradó (Pozsony) 22. sz.
- Brisits Frigyes.* Mécs László. Élet, 185—186. l.
- Mikes Kelemen. Mados György.* Mikes Kelemen centenáriuma — 1796-ban. Nemz. Ujs. 20. sz.
- Molnár Ferenc.* Csendélet. Vigjáték 1 felvonásban. Először adták a Víg-színházban febr. 28-án.
- Móra István. V. J.* Móra István, a tanyak költője. Világ 129. sz.
- Móricz Zsigmond.* Pillangó. Idill. — Ism. Balogh Vilma. Népszava 101. sz. — r. r. Új Nemz. 131. sz.
- Bérczi Lajos.* Jókai és Móricz Zsigmond. Vasárnap (Arad) 4. sz.
- Somogyi Vilmos.* Móricz Zsigmond. Visszhang (Pécs) 3—4. sz.
- Nagy Emma.* Megkötözve. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet V. 373—375. l. — B. A. Magyarság 49. sz. — Gáspár Jenő. Új Nemz. 14. sz. — (B. A. Pásztortűz 130. l.
- Nagy László, S.* Jókai szerelme. — Ism. Császár Károly. Pásztortűz-275. l.

- Nagyfalusi Jenő.** A jegenyék szava. Az Isten derengése. Symposion. — Ism. Vajthó László. Napkelet V. 199. l.
- Némethy Géza.** Az ész tragédiája. — Ism. Várdai Béla. Kath. Szemle 374—377. l. — Vajthó László. Prot. Szemle 334—335. l. — A. Zs. Élet 162. l. — — sz. Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közl. 215—216. l. — r. r. Uj Nemz. 61. sz. — Páztortűz 520. l.
- Nyirő József.** Jézusfaragó ember. — Ism. Ady Lajos. Prot. Szemle 115—118. l.
- Olasz Lajos.** Gladiator-arc. — Ism. Szöllősy István. Prot. Szemle 158—159. sz.
- Pákh Albert** leveles ládája. Közli Madame sans gêne. Híradó (Pozsony) 3—6. 9., 26., 42. sz.
- Palágyi Lajos.** 1. Parittyá. — Ism. Vajthó László. Napkelet V. 472—474. l. — A. Zs. Élet 162—163. l. — 2. Czeczil könyve. — Ism. A. Zs. Élet 162—163. l.
- Páloczi Horváth Ádám.** *Mados György.* Részkaré a XVIII. századból. Nemz. Ujs. 55. sz.
- Pap József.** Első könyv. — Ism. Ady Lajos. Prot. Szemle. 115—118. l.
- Pásztor Árpád.** Magnetic. Színjáték 5 képben. Először adták a Magyar Színházban április 4-én.
- Pékár Gyula.** Lord Burlington arcképe. — Ism. (—ő.) Magyarság 99. sz. — (c.) Nemz. Ujs. 72. sz. — b. j. Uj Nemz. 111. sz.
- Petőfi.** Arany János első levele Petőfi Sándorhoz. Az Est 83. sz.
- Arany János ismeretlen verse Petőfihez. Közli Mikes Lajos. Magyarországi 83. sz.
- Berthe Nándor.* Jókai és Petőfi. Vasárnap (Arad) 4. sz.
- Gopcsa László.* Arany és Petőfi gyorsírása. Bud. Szemle 199. köt. 307—312. l.
- Kristóf György.* Petőfi és Madách-tanulmányok. — Ism. Gulyás Sándor. Prot. Szemle 35—36. l.
- Landgraf, Lorenz.* Petőfi und Jókai am 15. März. P. Lloyd 61. reg. sz.
- Osváth Gedeon.* Petőfi aszói ifjúsága. Tanulmány. Aszód. — Ism. Ferenczi Zoltán. Prot. Szemle 419—420. l.
- Pékár Gyula.* Jókai és Petőfi barátsága. 8 Ór. Ujs. 62. sz.
- Pintér Jenő.* Petőfi Sándor Pest városában. A Nemzet 135—136. l.
- Porkoláb István.* A két Kisfaludy és Petőfi Vas megyében. Zalam. Ujs. 99. sz.
- Riedl Frigyes.* Petőfi Sándor. — Ism. Jablonkai Gábor S. J. M. Kultúra 51. l.
- Rab Gusztáv.** Mocsárláz. — Ism. Truczko Vera. Híradó (Pozsony) 40. sz.
- Rácz Pál.** Furesa emberek. — Ism. Váth János. M. Kultúra 107. l.
- Rákosi J.** Rákosi-album. — Ism. Kugler Mihály. Nyirvidék. 29. sz.
- Papp Ferenc.** Rákosi Jenő, a hírlapíró. — Ism. A. B. Napkelet V. 477—478. l. — Perényi József. M. Művelődés 69—70. l. — Kéky Lajos. IK. 135—136. l. — Turi Béla. Nemz. Ujs. 140. sz. — r. r. Uj Nemz. 3. sz. — Csűrű Bálint. Páztortűz 274—275. l.
- Rákosi Viktor.** *Bebesi István.* Sipulus nyelve. M. Nyelvőr 14—17., 46—51. l.
- Rátkai L. Pítroff Pál.** Rátkai László. Irodalomtört. 105—113. l. — Élet 121—123. l.
- Ravasz László.** *Hegyaljai Kiss Géza.* Uj Magyar Írók. M. Jövő (Miskolc) 8. sz.
- Reményik Sándor.** Egy eszme indul. — Ism. Bodor Aladár. Prot. Szemle 332—334. l. — R. Berde Mária. Páztortűz 206—208. l.
- Répás János, ifj.** Az én utam. — Ism. Baros Gyula. Napkelet V. 278. l.
- Révai Miklós.** Révai Miklós leveles ládjából. Közli Hellebrant Árpád. IK. 98—108. l.
- Reviczky Carla.** Nagy tüzek fényénél. — Ism. Vajthó László. Napkelet V. 199. l.
- Sajó Sándor.** Muzsikaszó. — Ism. Pintér Jenő. M. Művelődés 43—44. l. — Bartha József. Kath. Szemle 373—374. l. — Kéky Lajos. Prot. Szemle 335—338. l. — Szász Károly Bud. Hírl. 132. sz. — Bányai György. Orsz. Középisk. Tanáregyesületi Közl. 257—258. l.

Pitroff Pál. Sajó Sándor. Élet 165—166. l.

Sas Ede. A vásárfia. Vigjáték 3 felvonásban. Először adták a Kamara Színházban március 28-án.

Schöpfli Aladár. Vége a szép nyárnak. Színjáték 3 felvonásban. Először adták a Nemzeti Színház Kamaraszínházában március 24-én.

Serestély Béla. Zeniten — Ism. Rass Károly, Erd. Irod. Szemle 80—83. l.

Sipos Ida, V. Porból az égig. — Ism. Vajthó László. Napkelet V. 199. l.

Surányi Miklós. A halhatatlan ember. Színjáték 3 felvonásban. Először adták a Nemzeti Színházban febr. 27-én.

1. Kain és Ábel. — Ism. gy. Kath. Szemle 61—62. l. — 2. Eluziumi mezőkön. — Ism. Rédey Tivadar. Napkelet V. 75—78. l. — Bartha József. Kath. Szemle 317—318. l.

Szabó Dezső. *Juhász Gyula.* Szabó Dezső. Szeged 67. sz.

Szabó Kálmán. Kinok útján. — Ism. Baros Gyula. Napkelet V. 278. l.

Szalay László. Szuhay. — Ism. (e.) Világ 105. sz. — Kerecsényi, Paul. P. Lloyd 115. esti sz.

Széchenyi I. 1. Gróf Széchenyi István naplói. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta dr. Viszota Gyula. — Ism. Kumlik Emil. P. Lloyd 126. és 127. reg. sz. — 2. Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. Blick és kisebb döblingi iratok. Szerkesztette és bevezetéssel ellátta Tolnai Vilmos. — Ism. Kumlik Emil. P. Lloyd 128. reg. sz.

Széchenyi eszmévilága. *Berzeviczy Albert, Tolnai Vilmos, Gaál Jenő, György Endre, Ferdinándy Gejza és Ravasz László* tanulmányai. — Ism. Hidasnémeti László. M. Kultúra 150—154. l.

Borbély István, dr. Gróf Széchenyi István Erd. Irod. Szemle. 1—5. l.

Váradi József. Széchenyi és a népművelés. Néptanítók Lapja 7—8. sz.

Viszota Gyula. Politikai eljárás Széchenyi ellen 1835-ben. Bud. Szemle 199. köt. 150—166. l.

Szederkényi Anna. Amiért egy asszony visszafordul. — Ism. r. r. Uj Nemz. 137. sz.

Szegedi István. A halhatatlan hitves. — Ism. Vajthó László. Napkelet V. 472—474. l. — Gáspár Jenő. Uj Nemz. 14. sz.

Szendrey Julia naplója Az Est 122. sz.

Ismeretlen részletek Szendrey Julia naplójából. Közli Mikes Lajos. P. Napló 122. sz.

Szenes Béla. Csirkefogó. Bohózat 4 felvonásban. Először adták a Vígsházban május 16-án.

Szenes Erzs. Selyem gombolyag. — Ism. Baros Gyula. Napkelet V. 278. l. — Walter Gyula. Pásztortűz 226. l.

Szigethy Lajos. Őszi virágok. — Ism. Baros Gyula. Napkelet V. 266. l. —i. Uj Nemz. 26. sz.

Szombati-Szabó István. Életem. — Ism. Szöllősy István. Prot. Szemle 118—119. l.

Tabéry Géza. Szarvasbika — Ism. —n. P. Lloyd 136. esti sz. — r. r. Uj Nemz. 166. sz.

Tarczai György. *Dénes Gizella.* Tarczai György. Élet 87—88. l.

Telegdy Jenő. A múmia és egyéb történetek. — Ism. Szinnyi Ferenc. Napkelet V. 376—377. l. — ifj. Gonda Béla. Szózat 18. sz.

Teleky Janka, Harsányi Pálné. Apám. — Ism. Vajthó László. Napkelet V. 472—474. l.

Térey Sándor. Visszatérés. — Ism. Kardos Albert. Debrecen 105. sz. — T. P. Lloyd 93. esti sz. — r. r. Uj Nemz. 125. sz.

Tichy Lajos. A turbán. — Ism. Walter Gyula. Pásztortűz 131. l. — Nemo. Híradó (Pozsony) 144. sz.

Torday Emil. Afrikai emberek. — Ism. Horváth Károly. Napkelet V. 198—199. l.

Tyrnauer István. Páris almája. — Ism. Walter Gyula. Pásztortűz 225—226. l.

- Urr Ida.** Biborkehely. — *Ism. Váth János. M. Kultura* 331—332. l. — *Zöld Ferenc. Visszhang (Pécs)* 3—4. sz. — *Gáspár Jenő Uj Nemz.* 14. sz.
- Vajda Béla.** Szonett helyett. — *Ism. Walter Gyula. Pásztortűz* 226. l.
- Vajda Ernő.** Délibáb. Vigjáték 3 felvonásban. Először adták a Víg-színházban jan. 10-én.
- Várady Ferenc.** 1. A vadvirágos Mecsekalján. — *Ism. T. J. Ország-Világ* 6. sz. — 2. Forgószelek. — *Ism. Stadler István. Ország-Világ* 24. sz.
- Váry Rezső.** A Rittmeister család. — *Ism. Morvay Győző. M. Művelődés* 31. l. — *Kilián Zoltán. A Rend* 23. sz. — *Sz. A. Orsz. Középisk. Tanár-egyesületi Közl.* 302—303. l. — *Dr. Falk Zsigmond. Ország Világ* 2. sz. — (—s —ő). *Magyarország* 61. sz. — *r. r. Uj Nemz.* 26. sz.
- Váth János.** Pintyőketojások. — *Ism. Péchy-Horváth Rezső. Visszhang (Pécs)* 3—4. sz.
- Verseghy.** Verseghy Ferenc néhány ismeretlen költeménye. Közli Horváth Konstantin IK. 115—121. l.
- Timár Kálmán.** Verseghy utolsó versének forrása. IK. 114—115. l.
- Vidor Marcel.** Muzsikál az élet. — *Ism. Vajthó László. Napkelet* V. 472—474. l. — *Oláh György. Magyarország* 72. sz.
- Victorisz József.** Senki Pál. — *Ism. Galamb Sándor. Napkelet* V. 384—385. l. — (k.) *Orsz. Középisk. Tanár-egyesületi Közl.* 166—167. l. — *m. j. Magyarország* 37. sz.
- Vincze József.** Tékozló Magdolna. — *Ism. Szinnyei Ferenc. Napkelet* V. 276. l.
- Virág Benedek.** *Bitay Árpád.* Virág Benedek és a román irodalom-történet. Erd. Irod. Szemle 178—180. l.
- Vörösmarty M.** Vörösmarty Görgey-verse. Közli Tolnai Vilmos. IK. 90—91. l.
- Alszegehy Zsolt.** Vörösmarty-breviarium. — *Ism. Baros Gyula. Napkelet* V. 73—74. l.
- Balogh László.** Vörösmarty balatonfüredi kirándulása. Szózat 49. sz.
- Brisits Frigyes.** Vörösmarty hagyatékából. Napkelet V. 105—110. l.
- Walter Gyula.** Vágyaim. — *Ism. Szóllósy István. Prot. Szemle* 118—119. l.
- Izenet a világnak. — *Ism. Brisits Frigyes. Élet* 60. l.
- Zilahy Lajos.** Csillagok. Színmű 3 felvonásban. Először adták a Víg-színházban márc. 20-án.
- Valkó Lajos.** Zilahy Lajos. Pásztortűz 86—88. l.
- Zrinyi M.** Adat Zrinyi a költő halálához. IK. 131. l.
- Heller Bernát.** A biblia a költő Zrinyi Miklós műveiben. A bp-i. Ferenc József orsz. rabbiképző-intézet értesítője 1924/25. 1—42. l.

Összeállította: GORIUPP ALISZ.

A szerkesztőhöz beküldött könyvek.*

I. Tudományos művek.

- Bühler Sarolta**: Az ifjúkor lelki élete. Ford. Várkonyi Hildebrand. Franklin, 228 l.
- Guyau**: A modern esztétika problémái. Ford. Adorján Sándor. Révai, 239 l.
- Horváth János**: Az újabbkori magyar vers ritmusa. 19 l.
- Kristóf György**: Jókai Mór élete és művei. Cluj-Kolozsvár. Minerva, 103 l.
- U. az**: Jókai napjai Erdélyben. U. o. 134 l.
- Lamprecht**: Modern történettudomány. Ford. Sas Andor. Révai, 266 l.
- Loisch, Johann**: Rudolf Weber, ein Zipser Volksdichter. Kókai. K. 8-r. 126 l.
- Windelband Vilmos**: Preludiumok. Ford. Dr. Szemere Samu. Franklin, 214 l.

II. Közérdekű művek.

- Bianville, Jaques**: Franciaország története. Ford. Dr. Révay József. Athenaeum, 487 l.
- Brousson, J. J.**: Anatole France papucsban. Athenaeum, 312 l.
- Hedin, Sven**: Pekingtől Moszkváig. Ford. Dr. Balassa József. Franklin 231 l.
- Koppányi Tivadar**: A modern biológia problémái Athenaeum, 128 l.
- König Endre dr. és Sziklai Ferenc dr.**: A mérlegvalódiság helyreállításáról szóló rendelet magyarázata. Franklin. N. 8-r. 59 l.
- Nagy Elek dr.**: Magyarország és a népszövetség. Franklin. N. 8-r. 208 l.
- Ossendowski**: Ázsiai titkok, ázsiai emberek. Ford. Sajó Aladár. Franklin 267 l.
- Papini, Giovanni**: Krisztus története. Ford. Révay József. Athenaeum. 572 l.
- Pedagógusok, Nagy**. Neveléstörténeti olvasmányok. Szerk. Wesszely Ödön. II. kiad. Lampel. N. 8-r. 319 l.
- Tisza István, gróf**: Összes munkái. 4. sor. II. köt. Levelek 1914 jún.–dec. Akadémia (Franklin) 1924. N. 8-r. 392 l.

III. Regények és elbeszélések.

- Atherton, Gertrude**: Magdaléna. Légrády. N. 8-r. 208 l.
- Baver, B. M.**: A milliárdos cowboy. Légrády. 151 l.
- Bonsels, Waldemar**: Indiában. Ford. Sajó Aladár. Franklin, 230 l.
- Dickens, Charles**: Detektívtörténet. Légrády, 146 l.

* A Budapestben megjelent munkáknál a hely, az 1925-ben kiadottaknál az idő, a 8-r.-űeknél az alak megjelölését elhagytuk.

- Dominik, Hans**: Két világ harca. Légrády, 1924. 213 l.
- Dosztojevszkij**: Netoeska. Ford. Szabó Endre. Révai, 181 l.
- Eje, Anders**: Foh kisasszony. Légrády, 272 l.
- Elvestad, Sven**: Kokain. Légrády, 112 l.
- Galsworthy, John**: A sötét virág. Ford. Házsongárdy Gábor. Franklin, 259 l.
- Gáspár Jenő**: A kék sziget. Pallas, 182 l.
- Lagerlöf, Selma**: Két Krisztuslegenda. Ford. Leffler Béla. Berlin. Voggenreiter. K. 8-r. 98 l.
- Ljeszkov**: Sganarelle. Ford. Dobosi Pécsi Mária. Légrády, 172 l.
- Mereskovszkij**: Az Antikrisztus. I—II. Ford. Dr. Kiss Dezső. 308, 320 l.
- Mothe, Fred. de la**: Pompadour marquise szerelmi élete. Singer és Wolfner, 80 l.
- Rider-Haggard, H.**: Az eleven végrendelet. Légrády, 219 l.
- Tagore, Rabindranath**: Gora. Ford. Kelen Ferenc. Pantheon, 328 l.
- Verona, Guido da**: Yvelise. Ford. Éber László. Athenaeum, n. 8-r. 239 l.
- Wells, H. G.**: A szív titkos kamarái. Ford. Kiss Dezső. Lampel 256 l.
- Wells, H. G.**: Tono-Bungay. Ford. Rényi Artur. Pantheon. 512 l.
- Williamson, C. N. és A. M.**: A levegő asszonya. Légrády, 239 l.
- Zobeltitz Fedor**: A kasgari vörös. Légrády, 300 l.

IV. Drámák.

- Kiss József, S. J.**: A kereszt apródjai. Berlin. Voggenreiter. K. 8-r. 29 l.
- Pirandello, Luigi**: Az ember, az állat és az erény. Ford. Heltai Jenő. Athenaeum, 80 l.
- Shakespeare** összes színművei. IX. III. Richard. Ford. Radó Antal. Franklin. 150 l.

Hibaigazítások.

A 173. lapon alulról a 20-ik sorban **érzelmileg** helyett olvasandó: **értelmileg**.

A 157-ik lapon a legutolsó sorból nyomtatás közben, a gép hibájából leesett a jegyzet száma **(3)** és a névelő **(Az)**.

ÚJ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖNYVEK:

JÓKAI

Írta:

ZSIGMOND FERENC

BUDAPEST, M. T. AKADÉMIA,
1924. 8-r. 415 l.

Ára: 105.000 K.

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND

Írta:

PAPP FERENC.

Két kötet.

BUDAPEST, M. T. AKADÉMIA, 1922, 1923. 8-r. 454, 585 l.

Ára füzve: 210.000 K.

A SZENT LÁSZLÓ KORI

GESTA UNGARORUM

ÉS

XII–XIII. SZÁZADI LESZÁRMAZÓI

(FORRÁSTANULMÁNY.)

Írta:

HÓMAN BÁLINT

BUDAPEST, M. T. AKADÉMIA, 1925. Legn. 4-r. 108 l.

Ára: 210.000 K.

A MAGYAR REGÉNY TÖRTÉNETE

Írta:

CSÁSZÁR ELEMÉR

BUDAPEST, PANTHEON, 1922. 8-r. 336 l.

Ára: 56.000 K.

A magyar irodalmi kritika története a szabadságharcig

Írta:

CSÁSZÁR ELEMÉR

BUDAPEST, PALLAS, 1925. 8-r. 409 l.

Ára (felárral): 115.000 K.

ÚJ IRODALOMTÖRTÉNETI VÁLLALAT:

IRODALOMTÖRTÉNETI FÜZETEK

SZERKESZTI:

CSÁSZÁR ELEMÉR

KIADJA A PALLAS IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T.

Az első két füzet megjelent:

1. HORVÁTH JÁNOS: Herczeg Ferenc. (1925.) 28 l.
2. CSÁSZÁR ELEMÉR: A magyar hún-mondák kérdésének mai állása. (1925.) 31 l.

Egy-egy füzet ára 10.000 K.

Pallas rt. nyomdája Budapesten. (Tel.: 5—67). Felelős vezető: Tíringér Károly műszaki igazgató.

Az Irodalomtörténeti Közlemények jelen füzetének alapára 7 K.
(Szorzandó a mindenkori szorzószámmal.)